Sønderjydske Aarbøger

1900.

Udgivne

af

H. P. Hanssen-Nørremølle, P. Skau
og **Gustav Johannsen.**

Flensborg.
I Kommission hos **Johannes Moldts Boghandel,** Sønderborg,
for Nordslesvig.

Trykt hos Møller & Rasmussen, C. K. Thillerups Efterf., Flensborg.

Indhold.

Var Anglerne Tyskere?

Af cand. mag. Gudmund Schütte.

I. Indledning.

Aaret 1900 har den særlige Betydning for det sønderjyske Spørgsmaal, at det slutter Halvhundredeaarstiden for den første slesvigske Strid; fra alle Sider stiger Minderne frem af Graven og kræver deres Ret. I hin Strid spillede Spørgsmaalet „Angels og Anglernes Tyskhed" en Hovedrolle. Nu er Angel tysk, Sprogstriden er trukket nord- og vesterpaa, og der er blevet stille om Anglernes Navn. Kun af og til blusser Striden op i lærde Afhandlinger og Tidsskrifter, og svage Genskin naar ud til det store Publikum, der ser paa disse med en lignende Interesse, som den, hvormed det modtager Meddelelser om Indianere eller Islændere. Som et saadant Genskin vilde — hvis den fik Lov dertil — den Fremstilling af Anglerspørgsmaalet blive staaende, der gives af Professor Joh. Steenstrup i Danmarks Riges Historie I, den vilde som enhver anden Del af vor Historieforsknings Jubilæumsskrift gaa ind i den folkelig-historiske Bevidsthed, men kun forsaavidt denne Bevidsthed overhovedet optager Ting, der ikke blot i Tid og Sted, men ogsaa i national

Betydning ligger os fjærnt. Det saa meget mere, som Prof. Steenstrups Fremstilling i og for sig kun kan tjene til at gøre os Anglerspørgsmaalet endnu fjærnere, end det i Forvejen var, idet han gør det til et specielt tysk Spørgsmaal, der kun ved ren Misforstaaelse har faaet med Jylland at gøre, saa at dets hele Interesse for os altsaa indskrænker sig til den, som Afsløringen af ethvert lærd Gætværk og Fantasteri har i Videnskabens Historie. Men, skønt Professor Steenstrup saaledes vil slaa en Pæl gennem Anglerspøgelset, har han dog foreløbig først maattet mane det frem; han har ved at behandle det i selve den danske Histories Jubilæumsskrift givet det Interesse for Menigmand, og han maa derfor finde sig i, at andre holder det fast og søger at kogle endnu mere Liv i det, inden det nye Aarhundredes Aar et ringer ind.

Lad mig forudskikke et Par almindelige Bemærkninger om Æmnets og Behandlingsmaadens Art. Spørgsmaalet om Anglerne i deres Hjemstavn er ikke noget egentlig historisk, thi Anglernes Historie begynder først med og navnlig efter Udvandringen fra Hjemmet. Spørgsmaalet falder ind under Ethnologien, et Grænseomraade mellem Historie og Sprogvidenskab,[1]) der søger at give et Billede af Folkenes Liv i den ældste Tid, idet den sammenføjer de spredte Vidnesbyrd, der kan hentes fra

---

[1]) Man maa endelig ikke forvexle Ethnologien med Ethnografien, der behandler historiske og oftest nulevende Barbarfolks Liv og Kultur. Man kunde maaske for at bruge et dansk Ord sige „Odelslære“, idet Odel skulde betegne det gamle folkelige Arveeje, som er Ethnologiens Hovedstof modsat den mere aktuelle Ethnografi.

historiske Brudstykker, Sagnoverlevering, geografiske Optegnelser og kulturel-sproglig Sammenligning. Det ligger nu i Sagens Natur, at et saadant Stof paabyder den største Forsigtighed, fordi en saa væsentlig Del deraf er Sagn og Rekonstruktion, og fordi der savnes den faste Kontrol, som Historien har i sin Kildekritik. Den historiske Kildekritiks Opgave er at følge den enkelte Beretning gennem alle Kilder, sammenligne deres Varianter, udregne, om Kilden A er afledet af Kilden B eller omvendt, eller om begge afledes af C, eller om A afledes af C og B af D osv. Ethnologien er af gode Grunde fri for denne Kritik, thi de Beretninger, hvorpaa den bygger, gaar yderst sjælden gennem flere historiske Kilder; dens Hovedstof er jo ikke som i Historien Begivenheder, men Tilstande, den behandler ikke Dramaet selv, kun dets Skueplads, Personliste etc., — lutter Ting, der ikke paa den Maade vækker Opmærksomhed, at de overleveres fra den ene Kilde til den anden og giver faste Holdepunkter for en systematisk Kritik. Det er overhovedet et Spørgsmaal, om der kan tænkes en systematisk ethnologisk Kritik, en særlig ethnologisk Skole. Der har været nok af Folk, der har kaldt sig Ethnologer og talt vidt og bredt om ethnologiske Videnskab og Skole, men det har nærmest været Skole i Fantasteri. Foreløbig er der positivt kun at sige, at Ethnologen maa være paa en Gang Historiker og Sprogmand, men især det sidste; thi den sproglige og den dermed forbundne kulturelle Sammenligning er og bliver Tyngdepunktet i Ethnologien. Udover den sproglighistoriske Skole bliver der ingen anden Rettesnor end hver enkelts sunde Fornuft.

Trods denne Mangel paa ethnologisk Skole og trods

det Vanry, hvori Fantasteriet har bragt Ethnologien, kan man ikke desto mindre tale om en vis Udvikling indenfor dette Fagomraade. Det første Stadium er Umiddelbarhedens Tid, da man ganske naivt troede paa alle gamle Beretninger om Folkeslagene og hvilkesomhelst Kombinationer deraf. Den Tid, hvis Historikere tog Romulus, Remus og Ulvinden for gode Varer, faldt det ikke ind at tvivle paa Romerfolkets ethnologiske Udledning fra Troja. Denne Tid troede paa den keltiske og gotiske Folkeoverlevering hos Livius og Jordanes, hvorefter Kelter og Goter var komne til Sydøsteuropa og Lilleasien fra Nordvesteuropa (henholdsvis Frankrig og Sverig), og den troede ligesaafuldt paa lærde Kombinationer f. Ex. den hos Jordanes, der gør Goterne til Oldtidens Geter paa Balvkanhalvøen, eller Middelalderens Forestilling, at Danerne var Geternes Brødre Dakerne. Den Slags Forestillinger levede uforstyrret videre Aarhundreder igennem, indtil de en skønne Dag saa sig stillet for den Domstol, der rejstes af den kritiske Videnskab. Dette Revolutionens Barn, hvis Ubønhørlighed fældede saa mange gode gamle Historiehelte ligefra Romulus til Vilhelm Tell, fik ogsaa sit særlige Virkefeldt indenfor Ethnologien. Daner og Goter mistede deres Forfædre Dakerne og Geterne; Oprindelses-Sagnene hos Livius og Jordanes forkastedes som lærd Opspind, thi Vandringen fra Nordvest til Sydøst, fra Europa til Asien, stred mod den sammenlignende Sprogvidenskabs Resultat, at alle Japhets Sønner, ogsaa Kelter og Goter, var komne fra Asien til Europa, fra Sydøst til Nordvest. Saaledes kunde vort Aarhundredes stringente Forskning flere tusende Aar efter Begivenhederne rette Fremstillingen hos Forfattere, der kun var skilte fra

Begivenhederne ved faa Sekler. — Men endnu inden Aarhundredets Udløb indtraadte der en Strømkæntring. Der begyndte en Periode, som man kan kalde den kritiske Reaktion og Resignation. Man indsaa, at de kritiske Resultater mangen Gang havde været noget overilede, at Kritiken ganske vist havde været berettiget, hvor den vendte sig mod ældre Lærdes Kombinationer (Daner, Goter = Daker, Geter), men at den ofte havde skudt over Maalet, hvor den vendte sig mod de gamle Folkeoverleveringer (f. Ex. om Kelternes Udvandring fra Frankrig, Goternes fra Østersøegnene) og at de nye Kombinationer, udfra hvilke man kritiserede, ofte ikke var bedre begrundede end de gamle, som man regnede for overvundne Børnesygdomme. (F. Ex. har det vist sig, at „Resultatet“ med Japhetsønnernes Urhjem i Asien svæver i Luften, og altsaa ikke kan bruges som Modargument mod Kelternes og Goternes Tog fra Europa til Asien.) — Men som det gaar, er der altid nogle, der svinger fra den ene Yderlighed til den anden, og fra at ville vide alting bedre end de gamle Overleveringer er adskillige gennem den kritiske Resignation nu naaede til at ville kritisk bevise Rigtigheden af alt, hvad der staar i de gamle Overleveringer, og at ville læse alt for meget ud af dem. Men det gælder om at værge Forskningens virkelige Højdepunkt, den kritiske Resignation, baade mod den Retning, der vil forkaste alting, og mod den Retning, der vil bevise alting.

Efter disse Forbemærkninger gaar vi over til vort særlige Æmne, Anglerspørgsmaalet. Det begynder med den ældgamle Beretning hos Anglernes Historiker Beda († 735), at Anglerne kom fra det sønderjyske Angel.

Denne Sætning stod naturligvis ved Magt i den historiske Umiddelbarheds Tidsrum, d. v. s. et fuldt Aartusende. Man søgte ogsaa at give videnskabelige Støttegrunde; tyske Professorer i det 18de Aarh. samlede Sprogprøver fra Angel og søgte deri at finde Ligheder med Engelsk, hvorved deres lykkelige Uvidenhed om, at Angelbomaalet var en god dansk Dialekt, kom dem fortrinlig til Gode.

Saa kom den kritiske Periode, der overfor de gamle ethnologiske Overleveringer udstedte den skaanselsløse Parole: lærd Gætværk og Opspind. Det var en Selvfølge, at Bedas Angler fra Angel maatte dele Skæbne med Livius' Kelter og Jordanes' Goter. Men alligevel slap de naadigere, thi Dødsdommen var ikke enstemmig; tværtimod fandt Bedas Anglerfortælling de mest glødende Forsvarere i en Del af den nye Tids Lærde. Hvad var det da for en Inkonsekvensens Aand, der foer i disse ellers saa strænge Herrer og bragte dem til at se igennem Fingre paa dette ene Punkt? Selvfølgelig var det ikke Videnskabens Aand, — det var Lidenskaben, det var Politiken. Her møder vi en Faktor, som vi ikke har kunnet medtage i den almindelige Oversigt over Ethnologiens Historie; det er denne nye Faktor, der har gjort Anglerspørgsmaalet saa særlig interessant og saa forkludret. Den tyske Nationalitetspolitik fandt Bedas Anglerfortælling formaalstjenlig, derfor nænnede den ikke at maale den med samme Alen som Livius og Jordanes; omvendt var det naturligvis heller ikke videnskabelige Hensyn af det reneste Vand, der her gjorde os Danske saa ivrige for at dømme efter den nye Lovs allerstrængeste Bogstav. Under disse Forhold udartede den videnskabelige Diskussion hurtig til den rene Parodi, til slet og ret politisk Spilfægteri. Man

flyttede bare den moderne politiske Holmgang tusende Aar tilbage i Tiden, gav det nye et gammelt Skilt, det var det hele. Man talte om Uffe hin Spage og hans Modstandere, Saxerne paa Eiderholmen, og man tænkte paa Eiderdanismen og Slesvigholsteinismen. Pudsigt nok var det imidlertid, at Danske og Tyske, trods Uenighed om Sagen i alt muligt andet, mødtes i den skønneste Enighed paa et Punkt, nemlig den Forudsætning, — at Anglerne var Tyskere. Naturligvis var Konklusionen — den politiske Benyttelse — helt forskellig. De Danske hævdede: da Anglerne var tyske, og Angel fra Arilds Tid havde været dansk, kunde Anglerne aldrig have boet i Angel. Tyskerne hævdede: da Anglerne var tyske og fra Arilds Tid havde boet i Angel, kunde Angel aldrig have været dansk.

Men som sagt, Forudsætningen, Anglernes Tyskhed, var man enig om, og det var besynderligt nok, thi da det hele for de flestes Vedkommende intet havde med Videnskab at gøre, men var den rene og skære Politik, kunde vi Danske akkurat ligesaagodt have hævdet den stik modsatte Position og annekteret Anglerne som gode Danske: hos Saxe er jo Angel Broder til Dan. Der var ogsaa en Mand, der gjorde dette, og det en Mand, der ikke var saadan at foragte, nemlig Grundtvig, — ham kunde man vel paa det Punkt nok kalde en videnskabelig Autoritet, eftersom det er ham, der ved Siden af Rask har bidraget mest til at grundlægge Studiet af Oldengelsk ikke blot herhjemme, men ogsaa i selve England. Men hans Røst blev en Røst i Ørkenen. Vi lod os gaa paa af Tyskerne, vi opgav i vort Hjærtes Enfoldighed den gode Position at hævde Anglerne som danske, vi udleverede

dem uden et Sværdslag til Tyskerne og paatog os saa heltemodig den fortvivlet utaknemmelige Opgave at forsvare Eidergrænsen mod disse „tyske“ Angler.

Da nu Tyskerne havde sikret sig Stridens Genstand, Angel med hele Sønderjylland i Tilgift, tabte deres Videnskabsmænd hurtig Interessen for at bevise Anglernes Tyskhed. „Der Mohr hat seine Schuldigkeit gethan“, og han har faaet Lov at gaa. Nuomstunder er der næppe nogen anstændig tysk Videnskabsmand, der kalder Engelsk for tysk; man nøjes med at stille det sammen med Tysk til en snævrere Gruppe, Vestgermansk, modsat Nordgermansk (Nordisk) og Østgermansk (Gotisk etc.). Anglernes Hjemstavn tænker man sig stadig nærmest i Angel, men uden at lægge nogen særlig Vægt derpaa. Den kritiske Resignation er indtraadt. Vel at mærke, dette gælder kun for den anstændige, virkelige tyske Videnskab, ikke for den „Videnskab“, som den preussiske Politik holder det for sundt at byde det store Folk. Dér er Englænderne stadig tyske Angelboer og den jyske Dialekt „nedertysk-germansk“ (jfr. Filskow, s. „Sdj. Aarb.“ 1899, S. 116), dér bankes det ind i Børnenes Hjærner af den kgl. preuss. autoriserede Almuegeografi (187de Opl.), at Danmark er et „tysk Aussenland“, Jylland en „nordtysk Halvø“ osv.

I Danmark er Forholdene noget anderledes. Den umiddelbare Anledning til politisk Interesse i Anglerspørgsmaalet er bortfalden, idet Angel er bleven fortysket, og den tyske Videnskab har opgivet Annexions-Politiken. Den tyske Populærfremstillings Fortsættelse af Annexionspolitiken byder naturligvis nogen Anledning til fremdeles at være paa Post, men de stortyske Skriverier er for lidt kendte til at ændses, skønt de forresten

netop i den sidste Tid har taget saa stærk Fart i den saakaldte „altyske" Bevægelse, at der nok kunde være Grund til at raabe Vagt i Gevær. Forsaavidt altsaa Interessen for Spørgsmaalet ikke er sovet helt ind, kan man paa en Maade sige, at den er kommen tilbage i den rolige Gænge, hvori den vilde have udviklet sig, dersom den hele politiske Larm og Forkludring ikke havde været til. Grumset har bundfældet sig, og man kan nu iagttage den ethnologiske Opfattelses tre Udviklingslag tydelig og klart ved Siden af hinanden. Det umiddelbare, naive Trin repræsenteres af det brede Lag. Kanske hænger der hist og her noget af den lærde Mistænkeliggørelse fast, der i Kampaarene blev udspredt imod gamle Beda, men for det meste er det vist glemt, og er den folkelige Opfattelse overladt til sig selv, vil den selvfølgelig nu som altid tage Bedas Angelboer og Jyder efter Bogstaven. Hertil kommer det umiddelbare Sprograisonnement, som siger: „Engelsk er jo næsten ét og samme Sprog som Jysk." Endelig støttes den umiddelbare Opfattelse ved Grundtvigs folkelige Autoritet og Folkehøjskolens Populærvidenskab.

Den strænge Kritik overfor den gamle Overlevering og overfor den umiddelbare Opfattelse repræsenteres af danske Historikere som Joh. Steenstrup og Kr. Erslev[1]) og endvidere af Svenskeren Erdmann.[2]) De lader sig ikke beherske af det overfladiske Indtryk fra Nutidsengelskens Lighed med Nutidsjysk; de gaar til Oldsprogene og hævder her stadig, at Engelsk afgjort er et tysk Sprog, og de bruger denne Opfattelse som Modbevis

[1]) Jfr. Art. „Angler", Salom. Konv. Lex. [2]) Ueber die Heimat und den Namen der Angeln. Upsala 1890—91.

mod Bedas Ord om Anglernes Hjem i Angel. Maaske er de ikke altid fri for et Stænk af Bitterheden fra Kampaarene, men det maa erkendes, at de i Hovedsagen dømmer ud fra virkelig saglige Overvejelser. Ædruelig er navnlig Erdmann, der imod Beda den ærværdige fører en endnu ældre Autoritet i Marken, nemlig Ptolemæus, den klassiske Geograf, som levede 5—600 Aar før Beda og sætter Anglerne dybt inde i Mellemtyskland. — Endelig kommer vi til den kritiske Resignation; den repræsenteres af vore Sprogmænd. De kan ikke godkende Grundlaget for Historikernes Kritik af den folkelige Overlevering og Opfattelse. Er det urigtigt at dømme det 5te Aarhundredes Engelsk og Jysk ud fra det 19de Aarhundredes, saa er det ikke stort bedre at dømme det ud fra det 8., 9. eller 10. Aarhundredes Oldengelsk og Oldnordisk. Men selv det sædvanlig foreliggende Oldengelsk berettiger ikke til Benævnelsen „tysk“; naar selv de tyske Sprogmænd nuomstunder har opgivet den, burde vore Historikere ikke haardnakket fastholde den. Engelsk kan kun stilles sammen med Tysk til en snævrere Gruppe, som vore Sprogmænd dels ligesom de tyske kalder „vestgermansk“, dels, ganske inkonsekvent, slet og ret „germansk“. Vore Sprogmænd gør saaledes dobbelt Front, dels mod den folkelige Opfattelse, Engelsk = Dansk, dels mod Historikernes Engelsk = Tysk; de mødes med de tyske Sprogmænd paa et forsigtigere Mellemstandpunkt, og, hvad Hjemstavns-Spørgsmaalet angaar, er Følgen den, at de ikke længer afgjort tør bestride Rigtigheden af Bedas Ord om Anglernes Hjem i Angel. Enkelte (som Herman Møller og Axel Olrik) er endog stærkt tilbøjelige til at give Beda Ret overfor Ptolemæus.

II. Kritik af de ældre Opfattelser af Anglernes Kultur og Sprog.

Et Hovedkrav til videnskabelig Undersøgelse er, at enhver Tilstand skal bedømmes udfra sine egne Forudsætninger i Tid og Sted. Man maa undgaa Foregribelse af senere Udviklingstrin og Overførelse af Forestillinger fra uvedkommende Forhold. Billedlig udtrykt: man bør ikke hænge en Mand i hans 20de Aar for noget, han først har begaaet i sit 30te, eller for noget, som en helt anden har begaaet.

Dette Hovedkrav har alle hidtidige Opfattelser af Anglerspørgsmaalet tilsidesat, mere eller mindre. Den naive, umiddelbare Opfattelse aner slet ikke Kravets Tilværelse, den unge videnskabelige Kritik rejser Kravet, men har naturligvis, saalænge den staar paa bar Bund, grumme ondt ved at frigøre sig for den menneskelige Tilbøjelighed til at se Fortid gennem Nutids Briller. Og er det smaat med Evnen, selv hvor Viljen er god, bliver det selvfølgelig rent galt, hvor i Virkeligheden Viljen mangler. Men det var netop Tilfældet ved Anglerspørgsmaalet af de ovennævnte politiske Grunde. Der var omtrent ikke én, der brød sig om de virkelige gamle Angler og Jyder, deres Sprog og Kultur. Tyskerne brød sig nærmest kun om det specielt tyske, der kunde paavises hos Anglerne og i Angel med Tillæg af Jylland og hele Danmark. Danskerne brød sig slet ikke om Anglerne, — fordi de var tyske —, og ellers absolut kun om det specielt danske, der kunde paavises i Angel osv. Og disse „Paavisninger“ tog man, hvor man kunde bedst.

Da det kun var smaat med Materialet før Anglernes Udvandring, tog man ganske rolig, hvad der kom bagefter, — selv det tyndeste Øl.

Den stadige Adresse til Nutidens politiske Forhold gjorde, at der ikke blev øvet den tilstrækkelige Censur; Foregribelser og vilkaarlige Overførelser løb hvert Øjeblik med, naar de blot var politisk formaalstjenlige. Herom var Tyske og Danske omtrent ligegode; Forskellen laa nærmest blot i Maaden. Tyskerne bryggede løst og fast sammen med en ustyrlig Fantasi og en Elasticitet, der ikke skyede at annektere specielt nordisk Stof, naar man dermed kunde stoppe Hullerne i den gamle tyske Overlevering. Danskerne raisonnerede med Noget, der skulde gælde for Ædruelighed, men som i Virkeligheden var Snæversyn, man lavede sig et Sneglehus, som man kaldte „ægte dansk-nordisk“, men som i Virkeligheden var ligesaa forlorent som den daværende Ædruelighed overhovedet. — I det følgende skal vi nøjere belyse det her sagte.

A. Anglernes nærmere Omgivelser og deres Kultur. Grundlæggelsen af den moderne Kulturhistorie og den sammenlignende Sprogvidenskab maatte have til næsten naturnødvendig Følge, at man ikke med god videnskabelig Samvittighed kunde isolere et Spørgsmaal som det om Anglerne. Hvis man vilde fyldestgøre Kravet om at dømme Tilstandene ud fra deres egne Forudsætninger, maatte man nødvendigvis undersøge hele det sproglige og kulturelle Niveau til begge Sider. Det var Tyskerne, der tog dette Krav op, ligesom det var dem, der overhovedet stadig havde vor Folkeklasses Helhed og Enhed for Øje; vi Danske lod det i vort stoknordiske Snæversyn ligge.

1. Den tyske Opfattelse. — Materialet til Oplysning om Urkulturen i Anglernes Nabolande er meget ringe. Den hjemlige Overlevering begynder først flere Aarhundreder efter Anglernes Udvandring; af samtidige Vidnesbyrd har vi kun nogle ganske faa spredte i romerske Kilder, for Resten er vi overladte til Kombinationer mellem disse og de Levninger af Urtilstandene, der har reddet sig ned til senere Tider, navnlig i den nordiske Overlevering. Nu fandt Tyskerne Spor af en stærk Indvandring af tysk og anden sydgermansk Kultur til Norden; ofte er det sydlige Stof alene bevaret i den nordiske Overlevering. Saaledes er Niflungesagnets Stof burgundisk, selve Overguden Odins Dyrkelse angives hos Snorre udtrykkelig som indvandret søndenfra. Men særlig mange af de nordiske Gude- og Sagnfigurer genfindes hos Angelsaxerne, saaledes Gaut (Odin), Hermod, Njord, Ingve-Frey, Kong Skjold med Neget, Skjoldungerne, Vermund-Uffe, Frøvin-Vig, Retsguden Forsete paa Helgoland (Forsetesland); ja enkelte Sagnfigurer fra Danmark og dets Omgivelser er os kun bevarede netop hos Angelsaxerne, saaledes Beovulf, Huglek, en Danekonge Alevih etc. Man sluttede nu, at disse Fællesfigurer, der mest hører hjemme i det danske Rigsomraade, er Udtryk for en Kultur, der gik forud for den egentlig nordiske. En ganske særlig Rolle herindenfor spiller Heroen Ingve. Efter det germanske Ophavssagn hos Tacitus, Germania, Kap. 2, er han en af Urmennesket Mannus' tre Sønner, og som hans Efterkommere „Ingveones“ betegnes Stammerne ved Kysten. Plinius (Historia naturalis, Kap. 96) nævner som derhen hørende: Chauker i Hannover og Kimbrer i Jylland (den kimbriske Halvø), d. v. s. Angelsaxernes Naboer til begge Sider; man regner derfor ogsaa

Angelsaxerne selv til Ingves Sønner, idet man søger en videre Støtte derfor i Tacitus' Skildring af deres Gudsdyrkelse og i en Kombination med den nordiske Overlevering. Tacitus skildrer i Kap. 40, hvorledes Anglerne sammen med Varner og andre Nabostammer dyrker en Fredens og Frugtbarhedens Gudinde paa en Ø i Havet. Hendes Navn læstes først Hertha, og hendes Ø opfattedes som Sjælland, hvor man fandt en „Herthadal" (i Virkeligheden „Ærtedal").[1] Senere opdagede man, at Navnet skal læses Nerthus, hvilket er den nøjagtige Grundform til det nordiske Navn Njord. Og denne Gud, Fredens og Frugtbarhedens Giver, svarer nøjagtig til Tacitus' Nerthus, ene paa Kønnet nær; de opfattes derfor som et Søskendepar svarende til Frey og Freyja. Njordsdyrkelsen følges imidlertid altid med Dyrkelsen af Ingve-Frey; dennes ivrigste Dyrkere, den svenske Kongeæt Skilvinger, kaldes Ynglinger (egtl. Inglinger) eller Inguner, der svarer til det engelske Ing-vine („Ingvenner"), som tillægges de danske Skjoldunger. Den her paaviste Forbindelse mellem Ingve og Njord bestyrker Sandsynligheden for, at vi virkelig har Ingve-Sønner for os i de Stammer, som dyrker Nerthus, og som allerede efter de geografiske Opgivelser hos Tacitus og Plinius maatte henregnes til Ingve-Sønnerne. Dette Navn opfattes derfor som en Slags Religionsbetegnelse for Nerthus- eller Njords-Dyrkelsen; dennes Forherligelse af Fred og Frugtbarhed genfinder man i den engelsk-danske Skjolds-Mythe og i den danske Balders-Mythe. Ingve-Religionens Hovedsæde fandt man i de frugtbare danske Øer; jfr. den oldengelske Rune-ABC's Ord „Ing var først hos Øst-

---

[1] Jfr. Olrik, Art. „Hertha" i Salm. Konv. Lex.

danerne“ [1]). Derimod de virkelige Skandinaver deltog ikke. De Folkestammer, som efter Tacitus' Ord deltager i Nerthus-Dyrkelsen, og som paa Anglerne nær var ganske husvilde i den gamle Geografi, anbragte man rundt om i Danmark (f. Ex. Anglernes Naboer Varnerne genfandt Müllenhoff i Landsbyen Varnæs ved Aabenraa Fjord, altsaa nærved Angel). Ogsaa i Bebyggelsesformen paaviste man ingveonsk Kulturfællesskab igennem Stednavnetyper som den paa —lev (Haderslev), der strækker sig over hele Danmark med Skaane og Halland og genfindes netop i de Egne af Tyskland, hvor Ptolemæus sætter Anglerne (som —leve, —leben: Eisleben). Disse Navnetyper, der stadig ligesom taler Urbefolkningens Sprog, tillader endnu i vor Tid at afgrænse det ingveonske Omraade mod det skandinaviske med stor Nøjagtighed. Endelig er der jo det endnu levende Sprogs Vidnesbyrd, idet jo det halve Jylland den Dag idag taler en Dialekt, der paa tysk-engelsk Vis sætter den bestemte Artikel foran Hovedordet: „*æ* Mand“, ikke som i det rigtige Nordisk bagefter: „Mand*en*“.

Saavidt den tyske Opfattelse. Og det var ikke blot i Principet, at den var inde paa den rette Vej, mange af de opstillede Enkeltheder er faktisk sandsynlige eller rigtige. Hele Antagelsen af en særlig ingveonsk Kultur er, om ikke bevist, saa dog heller ikke modbevist, og der er meget, der taler for den. (Jfr. Ax. Olrik i Salom. Konvers. Lex., Artik. „Daner“ og „Ingve“.) Den tyske Stofindvandring til Norden staar nuomstunder som ubestridt Kendsgerning, saaledes ved Niflungesagnet, ved

[1]) Ingves Navn betegnede i det ældste Runealfabet (Fuþark'en) Runen ng. Navnet findes anvendt ogsaa i Goternes Alfabet.

Odinsdyrkelsen etc. (Jfr. Henry Petersen, Om Nordboernes Gudetro).

Men i Benyttelsen af denne Kendsgærning var Tyskerne unægtelig lovlig dristige; den bød dem et Operationsfelt for Foregribelser, vilkaarlige Overførelser og Annexioner i stor Stil. Det er bekendt nok, hvorledes det lykkedes Tyskerne i Kraft af den tyske Stofindvandring at gøre omtrent hele den nordiske Mythologi, de allerygngste Skjaldeprodukter indbefattet, til tysk Urejendom. Mindre bekendt, men ligesaa betegnende er deres Maade at stedfæste Ingveon-Kulturen paa. Den kaldes tysk, den er Særeje for Englændere og Friser, Skandinaverne er udelukkede, og den sidste Sætning bruger Kögel (Deutsche Literaturgesch. I. 157, Anm. 1894) atter som Bevis for, at Beovulfskvadets Daner ikke var Skandinaver, thi disse Daner kaldes Ingveoner (Ingves Venner), altsaa Tyskere.

Hvilken Hjemmel giver nu Kilderne til at regne f. Ex. Friserne til Ingves Sønner? Absolut ingen.[1]) Den eneste Anledning til Medtagelsen er den Kendsgærning, at Friserne staar Englænderne sproglig nærmest. Den sproglige Gruppe Anglo-Friser har man da udenvidere slaaet sammen med den kulturelle Gruppe Ingve-Sønnerne.

Omvendt: hvilken Hjemmel giver Kilderne til at udelukke Skandinaverne? Absolut ingen. Det strider direkte mod Plinius (Hist. natur. IV. 96), der omtaler Ingveoner i det nordlige Skandinavien, og mod de senere nordiske Over-

[1]) Det eneste skulde være det med Nordboernes fælles Gudenavn Forsete, men det er et stort Spørgsmaal, om Forsete dyrkedes i Frisernes egentlige Hjemstavn (Holland); hans Dyrkelse er kun paaviselig paa Helgoland eller Forsetesland, hvor Friserne ikke oprindelig har hjemme, men er indvandrede under Folkevandringen eller senere.

leveringer, der viser Hovedsædet for Ingve-Freys og Njords Dyrkelse i det svenske Upland. Den eneste Anledning til Udelukkelsen er den Kendsgærning, at Nordboernes Sprog ikke slutter sig saa nær til Englændernes, som Frisernes gør. Altsaa for sprogligt Konsekvensmageris Skyld overfører og udelukker man stik imod Kildernes og de kulturelle Kendsgærningers Vidnesbyrd. Ligesaa vilkaarlig er Stedfæstelsen for de enkelte Ingveon-Stammer ved Hjælp af Stednavne-Etymologier, f. Ex. Varnerne i det nordslesvigske Varnæs. Man forstaar ikke, hvorfor Tyskerne ikke har gjort Skridtet fuldt ud ved at forfølge Varnerne over Var-de i Vestjylland og Var-berg i Halland til Var-dø-hus ved Nordkap, hvor de antagelig har fundet deres Endeligt og sidste Hvilested. Saa er der Endelsen —lev; at den er førdansk-ingveonsk, er dog ikke bevist, fordi man finder en Hob Navne paa —lev nede i Mellemtyskland, i Nærheden af nogle Angler og Varner. Naar Tyskere skulde kunne komme fra Danmark til disse Egne og bringe —lev-Navnene med, hvorfor skulde saa ikke Danskere kunne gøre det? Rentud parodisk er Konfusionen i en Afhandling af Seelmann (Niederdeutsche Jahrbücher XII, 1886), der paaviser, at —lev-Navnene tilhører Varnerne, medens deres Brødre Anglerne ingen Del har i dem. Seelmann finder en Støtte for sin Opdagelse deri, at —lev-Navnene hører op nøjagtig ved Angels Grænse, med Villabyen Waschersleben ved Bunden af Flensborg Fjord. Og hvorfra stammer saa i Virkeligheden dette „urgermanske“ Navn? Fra en gammel varnisk Høvding Wascher paa Folkevandringens Tid? Nej fra en kongelig dansk Konferensraad Waschersleben i Slutningen af forrige Aarhundrede. Han havde en Villa

paa Stedet dér, som paa borgerligt Dansk hed og hedder „Sosti“; nu plejede Flensborgerne at gaa sig en Tur derud, og saa sagde de „ud til Waschersleben̦s“, og tilsidst beholdt Stedet dette Navn istedenfor det grimme danske Sosti. NB. kun i Flensborgernes Sprog og paa de tyske Kort; havde derfor Seelmann holdt sig fra de tyske Kort med deres nye og fortyskede Navne, var han som god Filolog gaaet til den ældre Overlevering, d. e. de danske Kort, da havde han sparet sig denne Fejltagelse, der jo unægtelig sætter Rekorden i Retning af Foregribelser.

2. Den danske Opfattelse. I Tyskernes Argumentation havde der for en fornuftig Kritik været nok at tage fat paa baade af godt og daarligt. Men den danske Kritik lod det ligge. Der var overhovedet ingen virkelig dansk Kritik overfor det tyske Standpunkt af den simple Grund, at det hele Spørgsmaal med de gamle Anglers kulturelle Niveau var Luft for den danske Videnskab. Man stirrede sig blind paa den tyske Overleverings og Opfattelses Forvirring og paa Herligheden og Klarheden i den rige nordiske Overlevering. De tyske Annexionsforsøg gjorde paa den ene Side, at man holdt desto mere skinsygt paa det nordiske, paa den anden Side voldte de, at man hverken vilde eje eller have noget tysk, dels af umiddelbart Nationalhad, dels fordi man ikke vilde lade Skygge af Annexions-Mistanke sidde paa sig. Følgen var, at man intet vilde vide om den romerske Overlevering fra Tiden før Anglernes Udvandring; den var for det første forvirret, for det andet kaldte den Nordboerne for „Germaner“ og var derfor allerede udnyttet af Tyskerne, — det var nok til, at man ikke kunde bruge den. Tacitus' Værk „Germania“ med dets uskattérlige Fond af

Oplysninger om vor Folkeklasses Urtid, — det kunde Tyskerne skalte med efter Behag, det skulde blive en lukket Bog for os Danske. Man vilde begynde med vor Histories klare Dag, med Gorm den gamle, Jællingestenene, Eddaerne etc., kort sagt, kun med hvad der var ægte og ubestridelig dansk-nordisk. Saaledes troede man at sky Annexionen, og paa samme Tid sad man i den til op over begge Øren. Næsten hele det Apparat af Mythologi, Skjalde etc, hvormed man udstyrede den dansk-nordiske Kultur, var jo i Virkeligheden slet ikke fællesnordisk, endsige dansk, men norsk-islandsk. Det begyndte Nordmændene ogsaa allerede dengang at hævde, men man stoppede haardnakket Ørene. — Afset derfra kunde det snævert nordiske Standpunkt have været godt nok, naar man bare havde overholdt dets Begrænsning. Man skulde have nøjedes med Hævdelsen af, at Danmark fra Historiens Morgen er nordisk i Sprog og Kultur lige ned til Ejderen, — det skulde man have hævdet med Kraft overfor Tyskernes Paastande om Jyllands stadig fortsatte Tyskhed, og samtidig skulde man have indrømmet, at om Tiden før Historiens Morgen siger vore nordiske Kilder os intet. Men til en saadan Erkendelse strakte „Ædruelig-heden“ ikke til. Det, der var godt Bevis for Danmarks Danskhed omkring Aar 8—900, det skulde med Vold og Magt gælde fra før Syndfloden. Naar Tyskerne talte om Danmarks ingveonske Kultur omkring Aar 500, mødte man op mod Dannevirke-Runestenene fra omkring 900. D. v. s. der raabtes i Øst, og man svarede i Vest. Saaledes bortspillede man i national Forblindelse de gode historiske Kort, man havde paa Haanden, og spærrede for mange Aartier Vejen for en saglig Opfattelse af Danmarks Urtid.

B. Det sproglige Anglerspørgsmaal. Dansk eller Tysk? Ved den videre kulturelle Baggrund maatte vi indrømme, at den tyske Videnskab fra første Færd i Principet respekterede Kravet om at dømme Tilstandene udfra deres egne Forudsætninger, og at den i den Retning virkelig ydede Noget positivt. Ved det snævre sproglige Anglerspørgsmaal lader der sig ikke yde Tyskerne den samme Ros fremfor Danskerne. Tyske og Danske var her absolut ligegode om at tilsidesætte det videnskabelige Hovedkrav; man overførte om Kap paa Folkevandringstidens Danske, Angler og Tyskere alle vore moderne Forestillinger om Sprog og Nationalitet. Disse kunde ofte i tilstrækkelig høj Grad være Vrangforestillinger, hvad selve de moderne Forhold angik; man kan da tænke sig, hvor godt de kunde passe paa Oldtidsforhold et tusend Aar tilbage i Tiden!

Det gælder ikke blot Enkeltheder, — det gælder først og fremmest Hovedforudsætningen for den hele Anglerstrid: Spørgsmaalet Dansk eller Tysk. Inden man skred til Diskussionen om, hvorvidt det 5te Aarhundredes Angler var danske eller tyske, havde det dog dog været paa sin Plads at undersøge, om det 5te Aarhundrede overhovedet kendte Begreberne „Dansk“ og „Tysk“. Men det sparede man sig. Man gik stadig ud fra det 19de Aarhundredes Begreber Dansk og Tysk, som var det noget, der havde existeret aller mindst siden Verdens Skabelse. Og dog kunde allerede dengang den sammenlignende Sprogforskning oplyse om, at Dansk og Tysk engang havde været ét, og at Forskellen først gradevis havde udviklet sig. Og det var allerede 1852, at Joh. Schmidt fremsatte sin „Bølge-

theori“, der angreb den hidtidige Opfattelse af Sprogenes Afstamning og traadte i Skranken for de jævne, umærkelige Overgange, en Theori, som den nyere Tids Resultater kun har kunnet bekræfte. Joh. Schmidt anvendte den specielt paa Overgangen mellem Engelsk og Nordisk og bestred Antagelsen af en skarp Nationalitetsgrænse. Ligeledes kunde man allerede 1837 læse paa Prent i vor Folkeklasses ethnologiske Bibel, Zeuss,[1]) at Navnene Tysk og Nordisk først dukker op 3—400 Aar efter Anglernes Udvandring, og at det ingen Tilfældighed er: Den ældste Tid kender overhovedet ingen nationale Samlingsnavne, kun Smaastammenavne, som f. Ex. ved Mellem- og Nedrerinen: Sugambrer, Bruchtrer, Tenchtrer, Bataver etc. Folkevandringstiden lader Smaastammenavnene gaa op i større Samlingsnavne, f. Ex. de ovennævnte i Frankerne, andre i Alemannerne, Bajrerne, Thyringerne, Saxerne, men det er først flere Hundrede Aar derefter, at de store nationale Samlingsnavne Tysk, Engelsk, Dansk, Svensk, Norsk opstaar, nemlig ved Grundlæggelsen af Enhedsstater. Samtidig opstaar gennem Vikingetidens krigeriske Samliv Fællesbegrebet Nordisk overfor Engelsk og Tysk.

Den hele Strid, om Anglerne var Danske eller Tyske, er altsaa sproglig betragtet ikke langt fra at være en Strid om Kejserens Skæg. Politisk var den det jo ikke, der var den kun altfor reel, desværre for os, og af den Grund blev den gamle Forskel pustet op til noget stort. Den patriotiske Følelse kunde ikke undvære det tusendaarige Perspektiv, at Danske og Tyske havde raset mod hinanden og sprogplaget hinanden i salig Kong Uffe hin Spages Dage nøjagtig ligesom i Kristian den 8des.

[1]) Die Deutschen und die Nachbarstämme.

Til en vis Grad kan man ganske vist nok sige, at Tyskerne allerede i Kampaarene indtog et mere udjævnende Standpunkt, — saamegen Elasticitet var i dem —, men det var rigtignok ogsaa paa en egen Maade. De gik ud fra Romernes Sprogbrug, der kalder hele vor Folkeklasse „Germaner“, men dog fortrinsvis bruger Navnet Germaner om de senere tyske Stammer, hvoraf atter Nutiden udleder Betegnelser som „Germanisme“ = Tyskeri, „germanisere“ = fortyske etc. Udtrykket Germansk havde altsaa paa Forhaand netop den Elasticitet, der passede for den Tendens, som vilde gøre Tyskheden til hele vor Folkeklasses Ophav. Men det var ikke nok. Man helmede ikke, før man fik udvidet selve Navnet „tysk“ til den samme Elasticitet. De egentlige Skandinaver var altsaa Tyske i videste Forstand, derpaa kommer Øst-Danmarks ingveonske Urindbyggere som Tyske i snævrere Forstand, og endelig Jyder, Angler etc. som Tyske i aller snævreste Forstand. Dette er jo omtrent den Joh. Schmidt'ske Opfattelse med de jævne Overgange og flydende Grænser, og den kunde man jo til Tider ogsaa have Brug for, men i Reglen opfattedes det ikke paa den Maade. I Reglen opfattedes Østdanskerne som oprindelig ligesaa gode Tyskere, som Angler og Jyder er den Dag idag; Østdanskernes Halvtyskhed er en Tyskhed, der er undertrykt ved en Denationalisering, som Angler og Jyder endnu har undgaaet, — kort sagt: et tabt Udenværk foran den egentlige Hovedposition. Men, hvad enten man antog en flydende eller fast Grænse mellem Nordisk og Tysk, om en Ting var man enig: at denne Overgang eller Grænse fandtes paa det skandinaviske Fastland og ikke paa det mellemeuropæiske (den jyske Halvø). De gamle Angler

og Jyder var altsaa under ingen Omstændigheder et Grænsefolk, men et Folk midt inde i Tyskland.

I det følgende skal vi i det enkelte gennemgaa de forskellige Sprogopfattelsers Bevisførelser, men forinden maa vi nøje gøre os klart, hvad det er, det kommer an paa for at fyldestgøre Kravet om at bedømme Tilstandene udfra deres egne Forudsætninger. Vi har ovenfor fastslaaet: det er misligt at kalde Anglerne for Tyskere, thi dengang de boede ved Siden af de senere Tyskere, hed disse endnu ikke Tyskere, og dengang Tyskerne begyndte at kalde sig Tyskere, var Anglerne vandrede udenfor Navnets Rækkevidde, og de har aldrig optaget det.

Den korrekte Form for Spørgsmaalet er denne: stod Folkevandringstidens Engelsk nærmest ved det samtidige Sprog hos de Stammer, der senere kom til at hedde tyske, eller stod det nærmest ved det samtidige Sprog hos de Stammer, der senere kom til at hedde nordiske? Nu er Sprogsammenligning af denne Art en uhyre vanskelig Sag. Sprogene marcherer jo ikke paa Stedet eller avancerer paa Linje og delingsvis som Soldater i Parademarsch. De udvikler sig i spredt Kæde: naar Sproget B det ene Øjeblik gør højre om med A, gør det i næste Øjeblik venstre om med C; naar B i Begyndelsen holder Trit med A og C, gør det i næste Øjeblik Holdt, og i næste Øjeblik igen indhenter og overfløjer det A og C Det er nu let nok at tage Sprogene paa et eller andet Tidspunkt og sige: A og B marcherer i Øst, C i Vest, men hvad i Alverden kommer det os ved, naar vi taler om Situationen paa den foregaaende Krigsskueplads? Lad os anskueliggøre det ved en anden Lignelse. Vi skal

sammenligne tre Personer: A har lange Arme og Ben, lige Næse, flade Øren, blaa Øjne, glat Haar; B har korte Arme og Ben, krum Næse, struttende Øren, sorte Øjne, kruset Haar; C endelig har ingen af Delene, thi han mangler baade Arme og Ben, Næse og Øren, Øjne og Haar. Hvem ligner nu mest A, enten B eller C? Et Barn eller en umiddelbart raisonnerende Person vil sagtens svare: det gør B! Men enhver, der har Eftertanke, vil sige: vis mig først et ældre Billede af C. Han er dog vel næppe født uden alle de nævnte Legemsdele, og naar man fik ham at se i komplet Tilstand, kunde det jo gærne være, at han lignede A meget mere, end B gør. Nøjagtig ligesaadan gaar det ved Sprogsammenligningen. I Tidens Løb mister det ene Sprog denne Legemsdel, det andet hin, og det kan meget godt hændes, at to hinanden aldeles fjærntstaaende Sprog bevarer én og samme Ejendommelighed, medens deres virkelige Søstersprog opgiver den. Der danner sig paa den Maade rent tilfældige Ligheder og Forskelligheder, der bliver ligesaa mange uundgaaelige Snublebaner for Lægmanden, naar han vover sig ind paa Sprogsammenligningens Glatis. Kun den, der véd at skaffe sig Adgang til det ældste Sprogstades Støtte, kun den gaar nogenlunde sikkert.

Jeg skal søge at illustrere dette ved Exempler fra de forskellige Opfattelser af vort Spørgsmaal.

I. Den umiddelbare Opfattelse. Det er den, der tager Bedas engelske Angelboer og Jyder for gode Varer som virkelige Angelboer og Jyder fra Danmark. I Sproget finder den det bekræftet derved, at Engelsk og Jysk omtrent er et og det samme. Heri mødes den ældre

tyske Opfattelse med den folkelig danske. Som altid er naturligvis Konklusionen, Benyttelsen, den diametralt modsatte. Tyskerne siger: Jysk er Engelsk, altsaa er det Tysk; Danskerne siger: Engelsk er Jysk, altsaa er det Dansk.[1]) — Men iøvrigt er den sproglige Argumentation aldeles ens. Her nogle Prøver:

a. Jysk har Dobbelt-V ligesom Engelsk, f. Ex. i Wind, Wonsdaw; eng.: wind, modsat nordisk Enkelt-V i Vind, (forresten ogsaa modsat tysk Wind, hvor der vel skrives W, men udtales V).

b) Jysk har dette W mange Steder, fælles med Engelsk, hvor Nordisk ikke engang har V, f. Ex. Wonsdaw, eng.: Wednesdag (tysk Woden-), men nordisk Onsdag.

c) Jysk har Sløjfning af Endelsens E ligesom Engelsk: å bind', å rid' = to bind, to rid(e), modsat dansk binde, ride, tysk: binden, reiten.

d) Hele Sætninger lyder ens paa Jysk og paa Engelsk. Sætningen „Jeg behøver en Sax“, tysk: „Ich bedarf einer Scheere“, hedder paa Engelsk: „I want a scissor“, udtalt „Ai wånt e sisse“, paa Jysk: „A wånte(r) e(n) sisse“.

e) Last not least den bekendte jyske Artikel; jeg stiller den sidst, fordi dette Punkt egentlig alene kan bruges af den, der gør Jysk til Tysk, ikke saa godt af den dansk folkelige Opfattelse, uden forsaa vidt den er

---

[1]) Desuden er der den Forskel, at den tyske Opfattelse ikke indskrænker sig til den umiddelbare Iagttagelse fra det moderne Sprog, den strækker sig ogsaa ind over den lærde Argumentation, idet den tillige fører Oldsprogene i Marken. Det er naturligvis for højt for den folkelig danske Opfattelse, netop fordi den er en Lægmands-Opfattelse. Jfr. S. 27 ff.

rent uvidende om, hvordan Tysk seer ud. Jysk (d. e. Vest- og Sønderjysk) sætter den bestemte Artikel foran Hovedordet ligesom Engelsk (og Tysk), ikke bagefter som Nordisk, æ Mand (tidligere sikkert: thæ Mand, dæ Mand), eng.: the Man, (tysk: der Mann), men nord.: Manden.

Saavidt de foreliggende Ligheder. Men alt det betyder ingen Verdens Ting; man behøver bare at gaa til de foreliggende Oldsprog fra det 8de—10de Aarh. for at overbevise sig om, at det hele er Tilfældighed, at Overensstemmelser og Uoverensstemmelser fordeler sig paa en helt anden Maade

1. I Oldtiden var Udtalen med Dobbelt-V fælles for hele Norden og Tyskland med. 2. Jysk W i Wonsdaw har slet intet at gøre med W i engelsk Wednesday; det hed éngang i Jysk som i alt andet Nordisk „Odinsdag“, W'et er et senere Forslag, ligesom i Jysk Wolle for oldnordisk Olaf eller som i Wost for Ost, hvor der oprindelig stod J (jfr. finsk: juusto, Ost). 3. Paa Oldengelsk hed det (ligesom paa Oldtysk) bindan, ridan, medens det paa Oldjysk ligesom paa Oldnordisk hed binda, rida. 4. „Jeg“ hed paa Oldengelsk ligesom paa Oldnedertysk „ic“, paa Oldjysk ligesom paa andet Oldnordisk „ek“ eller „jak“. Udsagnsordet „to want“ var tidligere fællesnordisk. „Scissor“ er hverken Oldengelsk eller Oldjysk, men Latin. 5. Den vest- eller sønderjyske Artikel. Dette er det eneste Punkt, hvor Lighederne mellem Jysk og Engelsk ikke opløser sig til intet, saasnart man blot gaar tilbage til de foreliggende Oldsprog; i Oldnordisk har vi jo faktisk den efterhængte Artikel, og selv om den foranstillede Artikel ikke optræder i det foreliggende Oldjysk, saa optræder ligesaalidt den efterhængte: der forekommer nemlig

overhovedet slet ingen bestemt Artikel[1]). Paa dette Punkt er der altsaa en Mulighed for, at Jysk paa Folkevandringstiden har staaet nærmest ved Tysk-Engelsk- (og Gotisk), men kun en Mulighed, thi ingen kan bevise, at det øvrige Nordisk paa Folkevandringstiden ikke ogsaa har haft den foranstillede Artikel i alle Tilfælde, — at møde op med det 9de Aarhundredes Nordisk er at komme med tyndt Øl. Men selv om Forskellen gaar tilbage til Folkevandringstiden, saa er ialfald den jyske Artikel som Bevis for Jyskens Tyskhed kun at ligne ved den Fjer, hvoraf man gjorde 7 Høns. Vi gør bedst i at lade Nutidsjysken ligge som det, den er.

Hermed er vi færdige med den umiddelbare Opfattelse, baade den danske og den tyske.

II. Den ældre lærde Opfattelse. — Dens Grundlag er netop givet med den Kritik, vi ovenfor anvendte mod den umiddelbare Opfattelse: hvor det gælder Oldtidsforhold, skal vi naturligvis ikke sammenligne Nyengelsk med Nyjysk og Nytysk, vi skal gaa til Oldsprogene, sammenligne Oldengelsk med Oldtysk og Oldnordisk. Vi vil da finde, at Engelsk er et afgjort tysk Sprog. — Her mødes atter Danske og Tyske i Enighed ligesom ved den umiddelbare Opfattelse; naturligvis er der ogsaa Uenighed ved Siden af, blot gælder denne nu ikke Sproget, men Hjemstavnen. Tyskerne staar i dette Kapitel endnu paa det umiddelbare Trin, forsvarer Bedas Angelboer; Danskerne repræsenterer den videre fremskredne Udvikling, den strænge Kritik, der forkaster Beda Det maa for-

[1]) Uden ved Adjektiver, hvor alt Nordisk i det mindste overvejende bruger den foranstillede Artikel: „den hele Tid, den største Del" ved Siden af „hele Tiden, største Delen".

øvrigt bemærkes om Kritiken mod den umiddelbare Sprogopfattelse, at direkte udtalt bliver den vel kun af de danske Lærde, hvem Sammenstillingen af Engelsk og Jysk var politisk imod, — de tyske derimod, hvem denne forkerte Sammenstilling kun kunde være velkommen, lod den passere, og mere end én var elastisk nok til at kunne anvende Nutids-Sprogsammenligningen i samme Aandedræt, som han selv ophævede den ved at anvende Oldtids-Sprogsammenligningen. Men stiltiende øvedes Kritiken af enhver tysk Lærd, der konsekvent holdt sig til Oldsprogene og afholdt sig fra Nutidssprogene. — Saavidt Standpunkterne; nu nogle Illustrationer. Overfor den umiddelbare Sprogopfattelse har vi allerede nævnt de oldengelsk-oldtyske Fællesformer ic, binda, ridan, Woden modsat oldnordisk ek (jak), binda, riða, Oðinn. Andre Exempler er Ejeformen af Ulv, ung; oldeng., oldtysk.: wulfes, giunges (junges), modsat oldn.: ulfs, ungs; eller Genstandsform af Unde (Saar); oldeng., oldt.: wunde, modsat oldn.: und. — Og saaledes helt igennem: overalt kaster Oldnordisk af baade for og bag, og unægtelig ser Oldengelsk og Oldtysk i Sammenligning dermed ud som ét og samme Sprog. Man kan ikke tvivle om, at omkring Aar 800 forstod Englænderne og Tyskere hinanden betydelig bedre end Englændere og Nordboer gjorde. Det er aldeles korrekt og praktisk nødvendigt i Grammatikundervisningen at sondre Vikingetidens oldnordiske Sprogtrin skarpt ud fra de engelsk-tyske Oldsprog. Men naar den Lærde uden videre overfører dette Skel paa Folkevandringens Sprog, bærer han sig ikke et Haar bedre ad end den umiddelbare Sprogopfattelse, som han vil være saa højt hævet over; den umiddelbare Iagttagelse finder Overens-

stemmelser mellem Nyengelsk og Nyjysk modsat Nytysk eller Nynordisk, men tænker ikke paa Oldsprogene; den lærde Iagttagelse finder Overensstemmelser mellem Oldengelsk og Oldtysk, men tænker ikke paa Ursprogene.

Nu maa det siges til de ældre Lærdes Undskyldning, at med Ursprogene var der paa Forskningens daværende Stade ikke meget at stille op, navnlig var man endnu ikke naaet til de epokegørende Tydninger af de urnordiske Runeindskrifter. Det var da ret tilgiveligt, om man skød Skellet mellem Nordisk og Tysk længere tilbage i Tiden, end videnskabelig Forsigtighed strængt taget kunde tillade. Men naar de danske Historikere den Dag idag hævder det gamle Standpunkt, at Nordisk er himmelvidt forskelligt fra Engelsk, gælder Undskyldningen ikke længer. Det nordiske Ursprog er nuomstunder mer end tilstrækkelig bekendt gennem Bugges og Wimmers Tolkninger af Guldhornsindskriften etc., og længer behøver man ikke at gaa for at finde det skønneste Udvalg af „tyskengelske“ Former som ik, bindan, ridan, wulfas, jungas, wunda. Man vil maaske synes, at de urnordiske Former ikke stemmer aldeles nøje med de oldengelsk-tyske, f. Ex. hedder det i Ejeform urnord.: wulfas, men oldeng., oldtysk: wulfes. Man rekonstruerer vi Urformerne i de øvrige Sprog, hvad vi her med fuld Sikkerhed kan gøre, kommer vi i Engelsk netop til Formen wulfas, derimod er i Tysk og Gotisk wulfes den oprindelige Form. — Det viser sig altsaa, at Oldnordisk forholder sig til Oldengelsk netop som den arm- og benløse Person C til den velbeholdne Person A, og at C's Arme og Ben, dengang han havde dem, mangengang lignede A's mere, end Tilfældet er med B's, der ligesom A har Arme og Ben i Behold. — Eller

vi kan sige: Sprogsammenligningen viser sig som et kinesisk Æskespil: i det yderste Lag ligner Engelsk en nordisk Dialekt (Jysk), — piller vi dette Lag af, kommer Engelsk til at ligne Tysk, og graver vi ind til det allerinderste Lag, støder vi atter paa Lighed med Nordisk.[1])

De af mig fremdragne Exempler maa være mer end nok til at vise, hvor vildledende den Sprogbetragtning er, som uden Forbehold kalder Engelsk for Tysk. Det være nu langt fra mig at paastaa, at det forholder sig saadan med alle de tysk-engelske Fælles-Afvigelser fra Oldnordisk. En stor Del af dem naar virkelig tilbage til Urtiden; dem faar man saa veje imod Urtidens engelsk-nordiske Fællesafvigelser fra Tysk. Kun paa den Maade kommer man til Anglernes Sprogniveau før Udvandringen.

III. Den nuværende lærde Opfattelse. Dens Grundlag er netop givet negativt i Kritiken af den ældre lærde Opfattelse, positivt i den ovenfor sidst udtalte Sætning, og paa dette Grundlag naar den til det mæglende Resultat, at Engelsk og Tysk vel hører sammen til én Gruppe, modsat Nordisk, men at Engelsk ingenlunde kan kaldes Tysk, og at det paa mange Punkter viser et Fællesskab med Nordisk, der i og for sig ogsaa maatte ventes efter dets geografiske Mellemstilling. Her mødes endelig atter Danske og Tyske, men dennegang i fuld Enighed, baade om Sproget og Hjemstavnen, idet i det mindste

---

[1]) Der viser sig den Pudsighed, at medens vi ved jysk Wonsdaw maatte erklære: „W'et har ikke noget med W i Wednesday at gøre, fordi det paa Oldjysk hedder Odinsdag", kommer vi i Urnordisk virkelig til det oprindelige W paa denne Plads, paa Urnord. hed det nemlig Wodenas—.

adskillige tiltræder den kritiske Resignation ovenfor Bedas Beretning om Anglernes Herkomst fra Angel. Exempler paa Argumentationen er givne ovenfor ved Kritiken af den ældre lærde Opfattelse.

Den moderne Kritik kommer over den ældre Kritik som Høg over Høg, imidlertid er den endnu ikke naaet saa højt, at man jo kan komme højere, thi den lider selv af en betydelig Skævvingethed. Det illustreres bedst ved en Lignelse. Naar man f. Ex. vil afgøre, om en Abekat staar nærmest ved Menneskene eller ved Dyrene, sammenligner man saa paa den ene Side et Menneske, paa den anden Side en Hvalfisk? Nej, thi saa maatte man jo absolut komme til det Resultat, at Aben staar nærmere ved Mennesket end ved Dyrene, og det vilde dog ialfald mange kalde et skævt Resultat. Man tager derimod som Repræsentant for Dyrene en Hund, Kat, m. a. O. et Exemplar, der kommer saa nær op mod Aben i Udvikling som muligt. Men hvordan har man baaret sig ad ved sproglige Sammenligninger? Man har sammenstillet Engelsk paa den ene Side med Oldnedertysk, paa den anden Side med Oldislandsk, d. v. s. paa den ene Side den nærmest mulige Repræsentant for Tysk, paa den anden Side den fjærnest mulige Repræsentant for Nordisk. Jeg skulde endda være tilbøjelig til at tro, at Oldnedertysk staar Oldengelsk nærmere end tilladeligt for at benyttes til Sammenligning, idet det rimeligvis er et ligefremt Blandingsprodukt af Angelsaxisk og Tysk, opkommet dengang Nordtysklands saxiske Beboere i tusendvis uddreves af Karl den store og erstattedes med Tyskere. Isaafald er det ikke en stort bedre Repræsentant for Tysk end f. Ex. det „Højtysk“, der tales i Flensborg, og som er et Misk-

mask af Tysk og Dansk i Ord- og Sætningsbygning. Det faar nu staa hen, men saa meget er vist, at vil man sammenligne Oldengelsk med Oldnedertysk paa ene Side og Oldnordisk paa den anden, og saa som Repræsentant for Oldnordisk tager Islandsk, — da er det ikke stort andet end at sammenligne Aben med Mennesket og Hvalfisken. Nej vil man sammenligne Engelsk med noget paa nordisk Side, maa det selvfølgelig være Dansk, og særlig Jysk. Og jeg skal strax paavise, at man ved at undlade det, faktisk har oversét Ting, som ikke er uvæsenlige. Jeg sigter her ikke til den „jyske Artikel“. Den har man som ovenfor omtalt ikke oversét, tværtimod er der af tyske Sprogfuskere i politisk Øjemed lavet syv Høns ud af denne ene Fjer. Derimod har man faktisk oversét, hvad jeg nu skal gøre opmærksom paa. En af de Lydudviklinger, som regnes til dem, der betegner Oldengelsk, er Overgangen af O til U og delvis E til I foran M og N. — F. Ex. hedder det niman, genumen modsat tysk: nehmen, genommen og „oldnordisk“ (d. e. norsk-islandsk) nema, nomenn. Men sér vi efter, hvad det hedder paa Olddansk og Oldsvensk, finder vi det selvsamme som i Oldengelsk, nemlig nima, numen (jfr. fornummet). Lydloven er altsaa slet ikke særegen for Oldengelsk, men fælles for Oldengelsk, Olddansk og Oldsvensk. — Det er ét Exempel, og hvem tør svare for, at der ikke vil findes flere? Man vil ialfald ikke kunne benægte Muligheden, saalænge man slet ikke har tænkt paa at undersøge Sagen. Forresten er der ogsaa adskillige Ting, hvori hele det nordiske Sprogomraade stemmer med Engelsk modsat Tysk, og som de hidtidige Sammenlignere har forbigaaet, men det maa hellere vente til et særskilt

Afsnit. Det er ikke af væsentlig Betydning paa nærværende Sted, da det dog ikke er tilstrækkeligt til at rokke ved det Hovedresultat, hvorved den moderne Sprogforskning er bleven staaende.

Men selv om vi maa blive ved, at Engelsk i Urtiden staar det senere Tysk nok saa nær som det senere Nordisk, er det dog urokkelig fastslaaet, at det indtager en Mellemstilling. At kalde det „afgjort tysk“ er ikke blot en mislig Foregribelse, det er positivt forkert.

Heller ikke i den senere Sprogudvikling gaar det an at kalde Engelsk for tysk, selv om det en Tid lang bliver staaende tæt ved Tysk paa samme ældre Udviklingstrin, modsat Vikingetidens hovedkulds fremskridende Nordisk. Hvis man vil gøre dette rent midlertidige og passive Fællesstade til Grundlag for en snæver Slægtskabsgruppe, kan man meget bedre med den folkelig danske Opfattelse opstille Gruppen Engelsk-Jysk eller Engelsk-Dansk, thi i sidste Instans er jo Engelsk i aktiv Udvikling, d. v. s. i Afslibning af Former, naaet op til Dansk, ja videre endnu, medens omvendt Islandsk ikke er kommet videre end i Oldtiden og er indhentet selv af Tysk, der jo ellers udmærker sig ved en tilstrækkelig gammeldags og besværlig Grammatik.

En Sag for sig er det naturligvis, at praktiske Hensyn af sig selv maa stille det oldtysk-oldengelske Fællesstade i Forgrunden. Den gamle Sprogundervisning og Literaturlæsning er af gode Grunde fri for at lægge Urstadet til Grund, fordi dette nemlig kun er os overleveret gennem ganske faa Brudstykker og gennem de Lærdes Rekonstruktioner. Det ældste sammenhængende i Sprog og Literatur er Oldstadet; det maa man gaa ud

fra i den praktiske Brug; man maa saa foretage de Sammenstillinger og Adskillelser, der paa dette Grundlag indfinder sig af sig selv, d. v. s. man maa drage et skarpt Skel mellem Oldengelsk-Oldtysk paa den ene Side, Oldnordisk paa den anden. Naar man vil sammenligne Oldengelsk med Oldnordisk, maa man som Repræsentant for dette tage Oldislandsk, fordi det er den eneste gældende og tilgængelige Literatur-Repræsentant, ialfald saalænge den nordiske Undervisning er saadant Stedbarn, som Tilfældet nu er. Men man maa aldrig glemme, at det netop kun er praktiske Grunde, der paabyder denne Fremgangsmaade, man maa aldrig ophøre med at advare mod de forkerte Konsekvenser, der vil blive Følgen, hvis man stoler paa dette praktiske Materiale som Grundlag for en videnskabelig Kritik.

Tilslut endnu et Par Ord om Engelskens Dialekter og deres Navne. Efter den gamle Overlevering bestod Englænderne af Angler, Saxer og Jyder, og Sprogforskningen finder Oldengelsk spaltet i tre tilsvarende Hoveddialekter. Heraf har Enkelte konstrueret sig en særlig Opfattelse, som ikke enten regner Engelsk til Nordisk (henholdsvis Tysk), eller giver det en Mellemstilling, men istedenfor deler det midtover: Anglisk og Jysk er Dansk, Saxisk er Tysk. De Saxer, vi kender paa Fastlandet, er jo i Nutiden faktisk Tyskere, men naar man af den Grund vil kalde de engelske Saxer for Tyskere, er det ikke andet end en af de sædvanlige Foregribelser, og med langt større Ret kunde man kalde de tyske Saxer for Englændere. De *engelske* Saxers Sprog adskiller sig i intet væsentligt fra de engelske Anglers, og intet tyder paa, at det har været anderledes, f. Ex. at det engelske Saxisk skulde

være bleven angliseret. Derimod er der paa de tyske Saxers Omraade stærke Spor af Denationalisering; Sprogrester fra det 10de Aarh. viser, at der endnu dengang taltes en angelsaxisk Dialekt i det sydøstlige Hannover, og den Dag idag ligger denne Dialekt forstenet i Stednavne. Et Exempel er det bekendte hannoverske „Celle“ (udtalt „Tselle“); det har intet med vort (latinske) „Celle“ at gøre, men er ganske simpelt vort „Kilde“, plattysk „Kelle“, højtysk „Quelle“. Navnet skreves tidligere „Kielle“, „Cielle“ etc. Overgangen fra k til kj, tj, ts(j) foran e og i er den samme som i Nutidens Jysk, Svensk og Norsk, men den er meget ældre i Engelsk og Frisisk, og paa den Maade et Hoved-Særkende for den engelsk-frisiske Sproggruppe. (Jfr. engelsk „church“, udtalt „tjøetj“, fris. „tsirk“, vort „Kirke“, plattysk „Kerke“, højtysk „Kirche“.) Naar vi derfor i en tysk Egn, hvor „Kilde“ hedder „Kelle“, finder et Bynavn som Celle, véd vi, at vi staar paa fordums angelsaxisk eller frisisk Grund, paa samme Maade, som Navnet „Schleswig“ røber os, at vi staar paa fordums dansk Grund, — paa ægte Tysk skulde k være bevaret, altsaa: „Sleswik, Schleswick“ ell. l. — Hvorledes Saxernes Fortyskning er gaaet for sig, hører vi ikke direkte Tale om, og det behøver ikke at undre os, da Sprogforskellen dengang endnu var saa ringe. Men et lille Fingerpeg giver Historien forresten alligevel, naar vi bare vil forstaa den ret. Vi har alle læst om Karl den Stores Religionskrige mod Saxerne, om den saxiske Bloddaab etc., men de færreste vide, at Karl den Store lod 10,000 Saxer flytte bort fra Holsten og en Del af Nordøsthannover til Franken, Gallien etc., og i deres Sted indflyttede andre Folkestammer (Einhard, Karl den Stores

Levned, Kap. 7). Holsten har nuomstunder ca. 560,000 Indbyggere; dengang har det næppe haft en Tiendedel. Det var altsaa en forsvarlig Aareladning, Karl den Store gav det saxiske Element, og den aller haandgribeligste Fortysknings-Methode, som tænkes kunde.

Saavidt det engelske Saxisk i Forhold til det tyske Saxisk.

Tilbage staar Forholdet mellem det engelske Jysk og det danske Jysk. Det engelske Jysk er ligesom det engelske Saxisk en ren engelsk Dialekt; der lader sig ikke paavise noget særligt Frændskab med dets Navnefælle paa Fastlandet. Her er nu flere Muligheder. 1) Forholdet kan være nøjagtig som ved Saxisk: den engelske Dialekt er den direkte Fortsættelse af den oprindelige Dialekt, derimod er Fastlandsdialekten denationaliseret, her altsaa: fordansket. 2) Det er muligt, at det engelske Jysk er angliseret; det indtager ikke som det engelske Saxisk et betydeligt Rum, men kun et ganske lille, Halvøen Kent, der let kan tænkes at have føjet sig efter Nabodialekten. En saadan Anglisering foreligger ubestridelig paa Øen Wight, der ogsaa er befolket af „Jyder“, men hvis Dialekt ikke er den engelsk-jyske, men den samme som de omgivende engelske Saxers. 3) Det er muligt, at hverken det engelske eller det danske Jysk er Fortsættelse af Urjysken. Det ene kan være angliseret, det andet daniseret. 4) Endelig er der den Mulighed, at de engelske Jyder ikke har det mindste med de danske at gøre; herom i næste Afsnit.

Jeg holder nærmest paa den tredje af de nævnte Muligheder, jeg anser Urtidens Jysk snarest for „det

manglende Led“ mellem Engelsk og Dansk. Dette Led maa have existeret; er det ikke Urjysk, saa er det en anden Urdialekt. Den sproglige Kendsgærning, at Dansk staar Engelsk noget fjærnere, end Tysk gør, forudsætter, at Dansken oprindelig har levet i en Egn, der ikke laa i Engelskens umiddelbare Nabolag, og det stemmer paa det nøjeste med den gamle historiske Overlevering. (Jfr. Jordanes, Goternes Historie, Kap. 3, der lader Danerne udgaa fra Sverig og fordrive Herulerne, og endvidere det danske Nationalsagn i de gamle Krøniker, der lader Dan udgaa fra Sverig og først herske udelukkende over Sjælland, Laaland, Falster og Møen.) Den i Sverig udviklede mere nordlige Sprogform tog Danerne med sig til Øerne og Jylland, de bragte saaledes disse Egne til sproglig at rykke noget nærmere mod Norden og fjærnere fra Angelsaxerne. Saaledes ophører Engelsken at staa lige midt mellem Dialekterne paa begge Sider. Men det berører aldeles ikke vort Spørgsmaals Kærnepunkt, det nationaltkulturelle. Thi man maa ikke uden videre identificere Sprog med Nationalitet og Nationalkultur; fordi Anglerne staar nærmere ved Tyskerne end ved Nordboerne i Sprog, behøver de ikke at have gjort det i Kultur. Jævnfør blot Forholdet mellem Nutidens Danske, Svenske og Tyskere. Dansk og Svensk er kun Dialekter af samme Sprog, Danske og Svenske forstaar hinanden taalelig uden at have lært hinandens Sprog, men derimod forstaar Danske og Tyske ikke hinanden uden at have lært hinandens Sprog. Og dog staar dansk og tysk Dannelse hinanden mindst ligesaa nær som dansk og svensk, adskillige vil vist sige: betydelig nærmere. Vort sproglige Resultat er altsaa neutralt overfor det nationale Spørgsmaal; dette maa undersøges

nøje for sig selv og bedømmes udfra sine egne Forudsætninger.

Hermed forlader vi Kritiken af de ældre Sprogopfattelser.

III. Kritik af de ældre Opfattelser af Anglernes Hjemstavn.

De ældre Opfattelser var følgende:

1. a) Den umiddelbar folkelige — danske og tyske Opfattelse, og b) den lærde tyske Opfattelse, der sætter Anglerne i det sønderjyske Angel.

2. Den lærde danske Opfattelse, der sætter Anglerne i Mellemtyskland.

Den negative Kritik, der er nødvendig til Sagens Klaring, findes nærmest hos den d a n s k e Skole, og det bliver altsaa dennes Opfattelse, vi faar at gøre med. Dens Hovedstøtte i Nutiden er Svenskeren Erdmann og nu sidst Professor Joh. Steenstrup i Danmarks Riges Historie. En Modkritik er, inden Steenstrups Værk udkom, given af Professor Herman Møller ved Københavns Universitet i en udførlig Anmeldelse af Erdmanns Bog (Anzeiger für deutsches Altertum, 1896) og for ganske nylig af August Sach (Das Herzogthum Schleswig, II. 4.)[1]) Jeg skal nu give en Oversigt over Hovedstøttepunkterne for Erdmann og hans Meningsfæller.

Det sproglige Bevis „Engelskens afgjorte Tyskhed“ har vi kasseret. Tilbage staar følgende Vidnesbyrd:

1) Geografen Ptolemæus (2. Aarh. e. Kr., bygger paa romerske Kilder fra 1. Aarh. e. Kr.) sætter Anglerne ved Mellemelben, som østlige eller nordøstlige Naboer til Langobarderne.

---

[1]) Prof. Jespersen, der i Salmons. Konvers. Lex. (Engelsk Sprog) havde sluttet sig til Erdmann, har efter Fremkomsten af Prof. Møllers vægtige Indlæg ændret sin Opfattelse til Tvivl.

2) Tacitus (i sit Værk „Germania“, Kap. 40, [1. Aarh. e. Kr.]) nævner Angler ved Siden af Langobarder og Variner. Kilder fra Folkevandringstiden og senere (Prokop, Gregor af Tours, Adam af Bremen) kender Angler og Variner (Veriner, Varner) ved Rinens Udløb, nær ved et Landskab Thoringen, nu Doringen. Disse havde en fælles Lov, hvis Titel er os bevaret fra Karolingertiden: „Lov for Angler og Veriner, d. e. Thoringer“. — Varnerne var altsaa Anglernes Brødre, deres Hjem maa være Anglernes nærmeste Nabolag. Selvfølgelig er Rindeltaet ikke deres Hjem, her er de Udvandrere, ligesom de Chauker fra Hannover og Saxer, der optræder i de samme Egne. Tacitus, der omtaler dem i Hjemlandet, giver ingen nærmere Stedfæstelse. Derimod kender Historien (Prokop etc.) et Varnerrige i Mellemtyskland, just i de Egne, hvor Ptolemæus sætter sine Angler.

3) Gamle Jordebøger etc. nævner i de samme Egne et Landskab „Engilin-gau“, der kan betyde „Angler-herred“, ved Siden af et „Warino-feld“, „Varnernes Mark“ og et „Fresono-feld“, „Frisernes Mark“. Angler og Friser er, som ovenfor bemærket, sprogligt nær beslægtede. (Jfr. Niederd. Jahrb. XII. S. 20).

4) Sprogrester fra det 10de Aarhundrede og Stednavne røber, at her faktisk har været talt en angelsaxisk eller frisisk Dialekt. (se ovenfor Side 35).

5) Saxernes Nabolag. Saxerne var Anglernes Fæller ved Englandstoget. De boede efter Prof. Steenstrup i det 4.—5te Aarh. paa Elbens venstre Side, og det passer daarligt som Nabolag til Angel, derimod udmærket til det thyringske Angelland højere op ad Elben.

Saavidt Vidnesbyrdene for Erdmanns og Steenstrups Opfattelse. En Ting fremgaar deraf med Sikkerhed: der har virkelig boet Angler dér, hvor Ptolemæus sætter dem.

Der skal da meget vægtige Vidnesbyrd til for at omstøde den Slutning, at Anglerne har boet her uafbrudt siden Ptolemæus' Tid.

De modsigende Vidnesbyrd er følgende:

A. Om Anglerne i England.

Den samlede oldengelske Overlevering gaar ud fra Hjemlandet Angel som en Kendsgærning, hvorom det ikke falder nogen ind at tvivle.

Fra hvilken tid?

1. Sætningen „Anglerne kom fra Angel, mellem Jyder og Saxer" udtales direkte af en lang Række Forfattere, dels afskreven fra den ene til den anden, dels ogsaa forsynet med selvstændige Tilføjelser.

a) Anglerfolkets Kirkehistoriker Beda den ærværdige (f. 673 † 735), derefter hos Wessexkrøniken, hos Kong Alfred den Store (849—901) og hos Walesmanden Nennius (796). Beda siger, at Jyderne fulgte med Anglerne paa Toget, og at Angel nu ligger øde

b) Others Rejsebeskrivelse (ca. 875), Historikeren Ethelwerd (ca. 960) etc. Her tilføjes Hovedstadens Navn; Other kalder den med en angelsaxisk Navneform „æt Hæþum" („ved Hederne"), Ethelwerd nævner den danske Form „Haithaby" og tilføjer, at paa Saxisk hedder den Slesuuic. Vilhelm af Malmesbury (12. Aarh.) siger, at „Slaswich" er det ældre Navn, Eitheisi (læs Heithiby) det yngre.

2) Ægte folkelig er Sprogformen, som lyder „Ongel" (Hensynsform „Ongle" hos Alfred og i Digtet Vidsid; „Oghgul" hos Nennius). Dette kan ikke være en Overførelse fra Anglernes Provins i England, thi denne hed (East-)Engle, d. e. Flertal -„Angler". Men det kan heller ikke være en Overførelse fra det sønderjyske Navn, thi dette har altid paa Dansk og Tysk heddet Angel(n). Det kan kun være den angelsaxiske Form, gaaet fra Mund til Mund i ægte folkelig Overlevering; paa Angelsaxisk bliver ethvert a foran m og n i Reglen til o. — Ægte angelsaxisk folkelig er maaske ogsaa den selvstændige Navneform „æt Hæþum" = dansk Hedeby.

3) „Ongel" = Anglernes Fædreland forudsættes i Vidsid-digtet som noget, der er hvert Barn bekendt. Vidsid er omtrent den ældste existerende Literaturlevning fra England (7de Aarh.), og indeholder geografisk-historiske Hjemlands-Erindringer fra ældgammel Tid (fra før Goternes Udvandring, 3. Aarh. e. Kr.)

4) Vilhelm af Malmesbury beretter, at Sceaf herskede i Slesvig. „Sceaf" betyder „Neg", han er en mythisk Figur, Fader til Kong Skjold, og spiller en stor Rolle i oldengelske Sagn; i Vidsid kaldes han Konge over Langobarderne, der stod Anglerne nær.

5) Vidsid fortæller, at „Ongel"s Grænse ved „Fifel-dor", d. e. „den skrækkelige Dør" (Vandvej) værges af en navnkundig Kong Offa, og han er Søn af Værmund, en Efterkommer af Vithlæg, der opføres som angliske Kongestamfædre i Merciarigets Kongerække. Jfr. den danske Overlevering hos Saxe, hvor Angels (og Jyllands) Grænse ved Eideren, ældre Æge-Dør „den skrækkelige Dør", værges af en navnkundig Konge Uffe, Søn af Vermund, blandt hvis Forgængere findes en Viglek. Beovulf Vers 1957

kalder Offa „den dygtigste Mand mellem Have“: Østersø og Vesterhav; passer atter kun paa Jylland.

6) De østangliske Kongers Stamtavle opfører en Kong Fréavine og hans Søn Vig, som hos Saxe er Jarler af Sønderjylland (Frøvin, Vigo). Altsaa igen: „Ongel“ = Angel.

7) Den danske Kongerække (hos Saxe etc.): „Angel er Broder til Dan.“

B. Om Anglerne i Mellemtyskland og ved Rinen.

8) En lille anonym Krønike, som omtales af Müllenhoff (Zeitschrift f. deutsch. Altertum. 1874, S. 57) og er fremdraget af Hr. L. Lund i Nationaltidende for 2. Oktober 1899, fortæller, „at i Norden (in plaga septentrionali) ligger ved Havet et Landskab ved Navn Swevia, hvorfra, som Følge af Hungersnød, en Del af Befolkningen udvandrede og sejlede til „en Havn i Danernes Land paa et Sted, der hedder Slesvic“. Herfra drog de til Floden Alba (Elben). Der var paa den Tid Krig mellem Frankerkongen Theoderik af Austrasien og Thyringerkongen Irminfrid, og den første lovede de fra Slesvig kommende „Swevere“ Landet ved Floderne Sala og Salza, hvis de vilde hjælpe ham i Kampen, hvilket Land de efter Thyringernes Nederlag ogsaa fik.“

9. Adam af Bremen (I, 3) siger om Anglerne og Varnerne ved Rinen, at en Del af dem drog til Britannien, en anden Del til Thyringen. (Sach, II, 74.)

C. Om Saxerne, Anglernes Nabofolk.

10. Ptolemæus sætter Saxerne udelukkende i Holsten, altsaa i Angels Nabolag, ikke sønden- og vestenfor Elben, i det thyringske Angellands Nabolag.

11) De tyske Saxers Historieskriver Widukind (10de Aarh.) meddeler et saxisk Nationalsagn, at Saxerne kom over Havet, landede i Hadeln (Hannovers Nordspids) og fordrev Thyringerne.

12) a. (Citat efter L. Lund) „Rudolf af Fulda og Adam af Bremen berette efter en fælles Kilde, et nu tabt Skrift af Einhard, Karl den Stores Samtidige (der atter paaberaaber sig ældre Kilder), at „Sachsere, der udgik fra de Angler, der beboede Britannien“, (Saxonum gens, sicut tradit antiquitas, ab Anglis Britanniae incolis egressa), sejlede over Oceanet til Germanien paa den Tid, da Theoderik bekæmpede Irminfrid, og af Frankerkongen fik Landet ved Floden Unstrota til Løn for ydet Hjælp i Kampen.“

b. „En tredje Beretning findes i de Quedlinburgske Annaler, hvorefter i Kejser Justinians sjette Aar (532, rigtigere maaske 531) Kong Hugo Theodericus, Chlodvigs Slegfredsøn, fik Hjælp af „Sachsere“ til at bekæmpe Thyringerne og som Løn derfor gav dem Landet ved Floderne Sala og Unstrada.“

Saavidt Modsigelserne mod de Vidnesbyrd, hvorpaa Erdmann og Steenstrup støtter sig. Om ét kan vi foreløbig være enige, at er Modsigelserne ikke andet, er de ialdfald mange. Men der kan jo maaske gives Bortforklaringer, og af saadanne kender jeg eller kan tænke mig følgende:

1. Det sønderjyske Angel er altfor lille til at have rummet Anglerne, der erobrede hele Mellem- og Nordengland. I historisk Tid er det politisk Nul, ikke engang et særligt Herred, Navnet betegner slet og ret „Krogen“, d. e. mellem Slien og Flensborg Fjord. Bedas Fortælling er lærd Gætværk, fremkaldt ved den tilfældige Lighed mellem det sønderjyske Angel og Anglernes Navn. Hans Jyder er paa samme Maade en Forvexling; det er i Virkeligheden de nordtyske „Euthier“.

2, 3, 4, 5, 6, 7. De øvrige Vidnesbyrd, der synes at hensætte Anglerne til det sønderjyske Angel, er fremdeles Forvexling eller vilkaarlige Tillempninger. Sagnene om Vermund-Uffe og Frøvin-Vig er komne med danske Vikinger til England, hvor de jysk-angelske Herskere tilegnedes som engelsk-angliske i Kraft af Bedas Gisning. Fortællingen, at Angel er Broder til Dan, skal være et Sindbillede paa Englands Forbindelse med Danmark i Vikingetiden.

8. Den anonyme Krønike er forvirret; den fortæller om Anglerne den selvsamme Ting, som i Nr. 11—12 fortælles om Saxerne, altsaa atter Forvexling.

9. Beretningen hos Adam af Bremen er ganske tydelig forvirret; han lader Anglernes Englandserobring udgaa fra Rinegnene istedenfor fra Elbegnene. (Samme Fejltagelse hos Prokop).

10. Holsten er altfor lille til at have rummet Saxerne, der erobrede hele Sydengland og Frankrigs Nordkyst.

11—12. Overfor disse Efterretninger vil der for Øjeblikket ikke falde mig nogen særlig Bortforklaring ind, men at Saxerne trænger frem i Thyringen, lader sig jo ogsaa meget vel forene med deres af Steenstrup antagne Bopæle, hvis intet andet taler imod disse.

Saavidt Affærdigelserne. De bestaar jo hovedsagelig af Antagelser om Forvexlinger, Annexioner etc. Den Slags Bortforklaringer kan være gode nok — NB. hver for sig. Men skal vi paa den Maade bortforklare en hel Række Vidnesbyrd, bliver Sagen i det mindste noget betænkelig. Og enkelte af Forvexlings-Beskyldningerne viser sig ogsaa ved første Øjekast som meget løst begrundede.

1. „Hjemlandet Angel er lærd Navneforvexling.“ Denne Paastand er allerede væsentlig svækket ved Paavisningen af, at det oldengelske „Ongel“ er ægte folkeligt i Udbredelse og Sprogform.

2. „Bedas Jyder er i Virkeligheden Euthier“. Intet er rimeligere. Men at disse Euthier har boet i Nordtyskland, er slet og ret Gisning. Vor hele Viden indskrænker sig dertil, at Euthierne nævnes som Frankernes Fjender i det 6. Aarh. mellem Danerne paa den ene Side, Saxerne paa den anden. D. v. s. netop de danske Jyders Plads.

Ogsaa enkelte af de mere saglige Bortforklaringer viser sig strax som intetsigende.

3. „Angels og Holstens Lidenhed“ siger intet. Der haves talrige Exempler paa Folkenavnes Indskrumpning, saavelsom paa det modsatte, at et ganske lille Folk koloniserer Strækninger, der er 3—4 Gange saa store som Hjemlandet.

Det er ikke Bortforklaringer som ovennævnte, der skal veje de mange Vidnesbyrd i Vejret til Fordel for de faa. Langt snarere maa man spørge, om ikke de faa lader sig veje i Vejret til Fordel for de mange.

Erdmann - Steenstrups Bevisførelse har to Hovedstøtter:

1. Ptolemæus' Angler i Mellemtyskland. 2. De historiske Angler sammesteds. De to Vidnesbyrds gensidige Støtte synes unægtelig svær at rokke.

Men er nu Ptolemæus virkelig saa sikker en Støtte? For at kontrollere det, maa vi tage Anglernes Omgivelser i Øjesyn. Ptolemæus sætter Anglerne som østlige eller nordøstlige Naboer til Langobarderne; disse staa ogsaa hos Tacitus i Anglernes Nabolag, og kulturelle Berøringer viser, at de faktisk stod Angelsaxerne meget nær. Det vil altsaa være vigtigt, om vi kan fastslaa, hvor disse Langobarder boede, saa har vi strax Anglernes Nabolag. Det véd vi nu meget godt: Langobarderne boede ved Nedre-Elben, i det nuværende Nordøsthannover, og deres Efterkommere bo dér rimeligvis den Dag idag i det Land, som efter dem benævnes „Barden-Gau“. Herhen naaede romerske Expeditioner og havde Berøringer med Folket. — Men hvor sætter Ptolemæus nu Langobarderne? Ved Nedre-R i n e n. Det er en Egn, der var Operationsbasis for romerske Hære Aarhundreder igennem, Dag

ud Dag ind; den hører til de Egne af det senere Tyskland, der ligger i det fuldeste historiske Dagslys, næppe den mindste Folkestamme vilde kunne undslippe os her, endsige en vigtigere, og efter alt hvad vi vide, baade af Ptolemæus' Længdebestemmelser og andre Kilder, er Langobarderne endda en af de vigtigste. Men ikke én Kilde undtagen Ptolemæus nævner Langobarder her. De har aldrig boet der, end ikke vist sig der paa Strejftog. Og til Overmaal har Ptolemæus faktisk Langobarder paa det rigtige Sted, blot i en lidt fordærvet Form: „Lakkobarder".

Ser vi nu nøjere efter, finder vi hos Ptolemæus to Folkestammer ved Øvre-Rinen: Uisper og Chaituorer, som kun kan være dem, der ellers hedder Usiper og Chattuarer og bor ved Nedre-Rinen.[1]) Disse er altsaa forskudte mod Syd til Øvre-Rinen fra Nedre-Rinen, Langobarderne er forskudte mod Sydvest til Nedre-Rinen fra Nedre-Elben, og nu Langobardernes Naboer Anglerne, — skulde ikke ogsaa de være forskudte mod Sydvest til Mellem-Elben fra et Sted ved Nedre-Elben eller nordligere? Enten det, eller ogsaa er Ptolemæus' Opgivelser overhovedet slet ikke anvendelige. Dette sidste troer jeg nu ikke; Ptolemæus er vel her som overalt fuld af Forvirring, men han kan dog bruges, omend rigtignok kun med største Forsigtighed. Principet maa være det, at han ikke tør bruges, hvor han modsiger samtidige Kilder; hans Betydning indskrænkes derved til at være en Bekræftelse og et Supplement til de andre Kilder, men det

[1]) Med et Bogstav eller to tager Ptolemæus det ikke saa nøje; jfr. Lakkobarder = Langobarder, Bugunter = Burgunder, Busaktrer = Buraktrer, Vargiones = Vangiones etc.

er dog altid noget, da hans Supplementer er meget righoldige. I foreliggende Tilfælde faar vi gennem Ptolemæus Bekræftelse paa det, vi erfarer gennem Tacitus' Beretning og gennem kulturel Sammenligning: at Langobarderne er Anglernes Naboer. Vi faar den nye Oplysning, at de er Langobardernes Naboer mod Øst eller Nordøst; derimod maa vi kassere den nærmere geografiske Bestemmelse, fordi Opgivelsen om Langobarderne strider mod samtlige Vidnesbyrd, ja mod Ptolemæus selv (d. e. mod hans Lakkobarder). Men det kan ogsaa være os ganske ligegyldigt, da vi i Forvejen mere end tilstrækkelig kender Langobardernes Hjemstavn, og derigennem atter med omtrentlig Sikkerhed kan bestemme Anglernes: da Langobarderne boede paa Nedre-Elbens venstre Bred, boede deres østlige eller nordøstlige Naboer, Anglerne, selvfølgelig paa den højre, d. v. s. sydligst i Østholsten eller Lauenburg. Men derfra og til Sydslesvig er der kun et Hanefjed.

Altsaa konfronterer vi Ptolemæus forsvarlig med de samtlige Vidnesbyrd, maa han tilstaa, at hans Vidnesbyrd slet ikke støtter de thyringske Anglers Krav paa at eje de engelske Anglers Hjemland, — tværtimod, han maa siges at støtte det sønderjyske Angels Krav.

Tilbage staar altsaa kun den nøgne Kendsgærning, at der efter Folkevandringen boede Angler i Thyringen. De kunde naturligvis, Ptolemæus uansét, have boet dér fra Arilds Tid, men nu træffer det sig saa, at de eneste Vidnesbyrd, vi har om deres Fortid, gaar denne Antagelse imod, idet begge lader dem indvandre under Folkevandringstiden, først samtidig med Englandserob-

ringen. Udgangspunktet er efter begge Kilder et Land ved Kysten. Om den nærmere Bestemmelse er de uenige. Efter Adam af Bremen er det den anglisk-varniske Koloni ved Rinen, hvorfra han ogsaa lader Anglerne gaa til Britannien, denne Beretning synes naturstridig, og maa vist bero paa en Forvexling af Rin- og Elbmundingen. Derimod kommer nu den anonyme Krønike med den direkte Beretning om Udvandring fra det sønderjyske Angel. Hermed maa Bedas Efterretning betragtes som bevist, forudsat, at den nye Kildes Brugbarhed bekræfter sig. Om det kan man jo ikke have nogen afgørende Mening, saalænge den historiske Kildekritik ikke har haft Ordet, men man kan dog danne sig et Skøn udfra en almindelig Sandsynlighedsbetragtning.

Jeg anførte selv den Bortforklaringsmulighed, at Krønikens Angler var en Forvexling med Saxer, om hvem den selvsamme Vandringshistorie fortælles af Vidnesbyrd 11—12. Men dermed kommer vi kun fra Asken og i Ilden, thi hvis Efterretningen er rigtig for Saxernes Vedkommende, viser den dog ligefuldt, at de omstridte mellemtyske Egne tidligere ikke var angliske eller saxiske, men thyringske.

Det gælder altsaa nu om at fastslaa Saxernes Udgangspunkt og Vandringsretning.

1. Hjemstavnen. Saxerne bo efter Prof. Steenstrup i det 4—5te Aarh. vestenfor Elben, fra preussisk Saxen til Zuidersøen. Dette er ikke ganske korrekt, thi Saxerne boede ogsaa n o r d e n f o r Elben til Ejderen, men ellers er det nævnte Saxland i den historiske Tid en ligesaagod Kendsgærning som Angellandet i Thyringen. Ogsaa den sproglige Kendsgærning er ubestridelig, at den angel-

saxisk-frisiske Sproggruppe før Folkevandringen maa have strakt sig fra Zuidersøen til Ejderen, om ikke længer. Men den angelsaxisk-frisiske Sproggruppe er ikke ét med de Angelsaxer, der erobrede Britannien. Dens vestligste Led, Friserne, deltager slet ikke i Erobringen, og vi maa altsaa nøjere undersøge, hvor langt mod Syd og Vest indenfor Gruppen Saxernes Navn har grebet om sig inden Udvandringen, — videre tør vi ikke lade Deltagelsen i denne strække sig, ialdfald ikke uden nærmere Hjemmel. Og her er det jo ikke nok at gaa ud fra Karl den Stores Saxland, som man sædvanlig opererer med, thi dette er ialfald sine 2—300 Aar yngre end Englandserobringen og i en Folkevandringstid kan der ske meget paa 200 Aar.

Fra hvornaar dateres da Saxernes historiske Udbredelse?

a) Vor eneste Hjemmelsmand fra gammel Tid, Ptolemæus, kender Saxer udelukkende i Holsten. Han støttes af det saxiske Nationalsagn, der lader Saxerne lande ved Hannovers Nordspids: Hannover ligger altsaa udenfor Urhjemmet. Men Ptolemæus er igen for gammel: hans Kilder er fra det 1. Aarh., vi taler om det 4.—5.

b) Fra selve det 4.—5. Aarh. vide vi intet, men fra det 6te til det 8de finder vi Saxerne stadig i erobrende Fremtrængen mod Syd og Vest indenfor det senere Saxland. (Jfr. Beretningen om Thyringernes Fordrivelse ca. 530.) Endnu i det 7de Aarh. var Vestfalen ikke saxisk; Beda regner de derboende Bruchtrer, en gammel velkendt Stamme, for et særligt Folk og beretter om deres nylige Underkastelse under Saxerne (V, 11). Frisisk herskede nordenfor Vestfalen i hele Kystlandet mellem Zuidersøens

Sydkant og Weserflodens Munding; endnu i det 12te Aarh. var det ikke fortrængt fra Zuidersøens Sydøstkyst (Grundriss f. germ. Phil. I, 637). I det 7de Aarh. naaede Saxerne altsaa ikke langt ud over Weseregnen, hvor de Aar 553 led et stort Nederlag mod Frankerne, og Karl den Stores Masseomflytninger, der særlig gik ud over Holsten samt den umiddelbart tilgrænsende Del af Hannover, viser tydelig, at Holsten endnu i det 8. Aarh. betragtedes som Saxernes Hovedland. Et Saxland i det 4.—5. Aarh. „fra Zuidersøen til preussisk Saxen" er altsaa en fuldstændig Foregribelse; vi kan trøstig sige: Saxerne sad dengang som paa Ptolemæus' Tid i Holsten og ikke stort videre. Dette passer da kun daarlig som Nabolag til Angellandet i Thyringen, ulige bedre til det sønderjyske Angel. — Men vigtigere er det andet Punkt:

2. Vandringsretningen. Ifølge Erdmann-Steenstrup udvandrer Angler og Saxer fra Hannover, Thyringen etc. til England. Altsaa en Vandringsretning mod Nordvest. Kilderne siger: Angler og Saxer udvandrer fra Angel (og Holsten el. Nabolag) dels til England, dels til Hannover, og Thyringen. Altsaa dels mod Vest (over Hav), dels mod Syd (over Land). Hvilket passer nu bedst med de foreliggende Erfaringer fra Folkevandringstiden? Der kan ingen Tvivl være: det gør Vandringsretningen mod Syd. Det er en Kendsgærning, at alle de af vor Folkeklasses Stammer, der vandrede, fulgte Retningen mod Syd, enten helt eller delvis. Grunden er tydelig nok: det, der drog, var Kulturmagnetismen, og den maatte drage Folkene mod Syd, mod Brændpunkterne i den romerske Civilisation. De faa os bekendte Vandringer mod Nord er alle ganske særlig motiverede. Der er først

Friserne, der gaar mod Strømmen, idet de delvis vandre fra Romerrigets Grænseegne (Holland) mod det mere barbariske Norden, helt op til Vidaaens Udløb. Men Friserne er noget for sig; de er Marskboer, og hvad de gaar efter, er Marskstrækninger. Ogsaa deres Erhvervelser mod Syd, indenfor Romerriget, er netop Marskegne (Delta-Øerne ned til Schelde-Flodens Munding). Saa er der Saxerne og Herulerne. En Del af Saxerne var fra Thyringen dragen med Langobarderne til Italien, men blev utilfredse og vendte tilbage. Herulerne var fulgt med Goterne til Donauegnene; her led de et Nederlag mod Langobarderne, og en Del drog saa op til Skandinavien, hvor de efter Jordanes' Ord hører hjemme (jfr. Professor Steenstrup i Danmarks Riges Historie, I. S. 82). Altsaa to Hjemvandringer. Endelig Anglerne selv. Hvad enten vi sætter dem i Angel eller i Thyringen, kommer deres Britanniens-Erobring til at gaa mod Nord, idet den strakte sig helt op til Edinburg. Nu havde jo rigtignok Britannien hørt til Romerriget, selv de nordlige Dele kunde altsaa nok siges at være i Besiddelse af Kulturmagnetisme. For at naa derover, maatte Anglerne i hvert Fald over Søen, og var de først paa Søen, var Vejen fri, der var ingen Folkestrøm bagved, som pressede sydpaa. Men Spørgsmaalet er netop det: hvorledes kom de overhovedet til Søen? Saa stærk var den nordbritiske Kulturmagnetisme dog næppe, at den virkede helt ind i Mellemtyskland. Den maatte faktisk være meget stærk for at naa saa langt, den maatte overvinde den direkte Kulturmagnetisme fra selve Rom, der drog Strømmen fra Elb-Egnene sydpaa og lokkede Langobarder, Saxer, Varner til Italien. Der er intet, der støtter en saadan An-

tagelse. Kun de Stammer, der boede umiddelbart ved Kysten, havde fri Bane mod Nordvest, d. e. Havet, samtidig med, at de kunde følge Strømmen mod Syd over Land. [1])

---

[1]) Naturligvis beviser Saxernes og Herulernes Hjemvandringer, at man kunde byde Strømmen Trods, men de er dog som Hjemvandringer noget for sig, og foregaar desuden saa sent, at de falder næsten udenfor det egentlige Folkevandringstidsrum: Saxernes Hjemvandring er den sidste af den store Folkevandrings Bevægelser indenfor vor Folkeklasse, Herulernes er den tredjesidste. Folkene var ved at falde til Ro i deres nye Boliger, Strømmen mod Syd var ophørt, saa at der fra den Side ikke kunde være nogen særlig Hindring for en Vandring mod Nord.

Endnu kunde et Par Ord om de engelske „Jyder" være paa Plads. Hvem er det? Sproget og den mulige Identitet med „Euthier" siger intet (se ovenfor Side 36 og 43). Den romerske Overlevering kender ingen Jyder, hverken i Britannien eller andensteds. Den kender jo overhovedet paa de senere Hovedstammers Plads ofte kun Smaastammer, f. Ex. netop i Jylland. Om de enkelte Deltagere i Britanniens Erobring tier den helt, alle er „Saxer"; og naar den end ikke kender de mægtige Angler, hvor skulde den da kende de faatallige „Jyder" i Kent og paa Wight? Derimod omtales vidtløftigt de forberedende Vikingetog, der kom Romerne nærmere paa Livet; her maa man da søge „Jyderne". Navnet nytter det af ovennævnte Grunde ikke at søge; derimod byder vore „Jyder" følgende saglige Holdepunkter: 1) Traditionel Hjemstavn Danmark. 2) Følgeskab med Saxerne; Kent og Wight ligger midt i saxisk Omraade. 3) Ledende Stilling; Forspring for Saxerne. Halvøen Kent og Øen Wight er Sydenglands naturlige Landgangsbroer. Overleveringen lader Kent være det første Landingssted, Wight-Strædet synes at være det næste nye. (Wessex-Krøniken.) Et Folk, der opfylder Kravene, findes virkelig, det er det, som Romerne kaldte „Heruler". 1) Deres Hjemstavn er Danmark (se ovenfor Side 50). 2) De følges med Saxerne. 3) De naa langt videre: Herulerne optræder fra Aar 289 og naa Gibraltar, Saxerne begynder først i det 4de Aarh. og naa kun den biskayiske Bugt. — Ligesom Navnet Jyder er ukendt i den romerske Overlevering, er Navnet Heruler ukendt i den hjemlige Over-

Resultatet bliver: den geografisk-historiske Overlevering fra Ptolemæus til Vilhelm af Malmesbury henlægger enstemmig Anglernes Hjem til Landet nordenfor Elben; de fleste Kilder siger udtrykkelig Angel. De enkelte Modsigelser, der ved første Øjekast synes at foreligge, opløser sig ved nøjere Eftersyn i Bekræftelse. Tilbage staar nu kun at betragte, hvorvidt ogsaa de kulturelle Kendgærninger vil bekræfte vort Resultat.

IV. Anglernes kulturelle Berøringer til Lands og til Vands.

Ovenfor har jeg allerede berørt den tyske Opfattelse med dens „ingveonske Kulturkreds ved Nord- og Østersøen", ligeledes Grundtvigs Opfattelse, der hævdede Anglernes nære Slægtskab med Nordboerne modsat Tyskerne. Grundtvigs Bevisførelse staar den Dag idag som grundlæggende herhjemme, han var her som i saa Meget forud for sin Tid — og for vor Tid med, kan man gærne sige, thi naar Grundtvigs Opfattelse staar saa uimodsagt, er det nærmest blot, fordi den modsatte Skole

levering, og det er da en ganske naturlig Slutning, at de to Navne dækker hinanden. Ialfald har man Lov til at spørge, hvor Herulerne er blevne af? Dette navnkundige Folk, der samtidig hærgede Vesteuropas Kyster til Gibraltar og Østeuropas til Athen, og som var med til at styrte Rom Aar 476, kan ikke være sunket i Jorden som et Lyn. Hvorfor har Herulerne ikke taget Land ligesom Angler og Saxer? Af Herulerne maa man netop først og fremmest vente Landnam, da de jo „kommer først til Mølle". Det ikke blot maa være tilladt, det er ligefrem nødvendigt at søge dem under et andet Navn, og naar Historikerne har undladt at rejse Spørgsmaalet, har de gjort sig skyldige i en væsentlig Forsømmelse. — Jeg mener altsaa, at Beda har Ret med sine engelske Jyder, og det støtter atter hans Angler fra Angel.

ikke tager Hensyn til den. Her skal jeg blot kortelig fremhæve nogle af de vigtigste Punkter.

1) Anglerne et Indlandsfolk eller et Kystfolk?

Ovenfor har vi betragtet det naturstridige i, at de thyringske Indlands-Angler skulde være draget mod Strømmen op til Søen for at naa Britanniens fjærne Nordegne. De kulturelle Forhold bekræfter kun vor Indvending, de viser os Anglerne som det afgjorte Søfolk. Der er først deres Nerthus-Dyrkelse paa en Ø i Oceanet, højst mærkelig for et Folk dybt inde i Mellemtyskland! Saa er der hele Anglernes geografiske Forestillingskreds, saaledes som den er os bevaret i Vidsid. Dette Digt er en Slags Katalogisering af Datidens historisk-geografiske Viden i England, og de hjemlige Folkestammer, som det nævner henholdsvis ikke nævner, giver os et godt Billede af Anglernes daglige nationale Omgangskreds, positivt og negativt. Nu viser det sig imidlertid, at Vidsid kender saagodtsom alle Stammer langs Østersøens, Vesterhavets og Mellemhavenes Kyster lige ud til vor Folkeklasses yderste Grænsegne, men saagodtsom ikke ét Indlandsfolk, der ikke boer Dør om Dør med Angelsaxerne, end ikke de allervigtigste. Vidsid opregner saaledes nordiske Stammer helt op til Trønderne og Sveerne og Østersøfolk helt hen til Goterne og Gepiderne i Preussen, men det forbigaar i Tavshed saa vigtige og nære tyske Stammer som Alemanner, Hesser og Markomanner, nævner i det hele intet af Tysklands Indlandsfolk søndenfor Thyringerne.

Indenfor Kystfolkene er der atter ét bestemt, der lægger Beslag paa særlig Interesse og Sympathi hos Anglerne. Man tænker uvilkaarlig: det maa være Anglernes

Fæller ved Englandserobringen, Saxerne. Men man tager fejl, det er — Danerne. Det fremtræder tydeligst i første Del af Visid. Først nævnes Fyrster hos de mægtigste Folk: Hunner, Goter, Burgunder, Grækere. Dernæst opregnes Hjemlandets mindre mægtige, men mere kendte Stammer og Fyrster, og endelig til allersidst Angler og Daner. De kommer *last, not least,* — tværtimod som Himmerigsmundfulden, det sees deraf, at alene disse to faa et Par særlige beskrivende Vers, mens alle de andre, ogsaa Stormagterne, affærdiges i en Remse. I Slutningsversene fortælles der først om en ellers ukendt Danekonge Alvi (Alevih), at han var den ypperste af alle Mænd, men, tilføjes der, han overgik (eller overvandt) ikke Uffe. Derpaa nævnes, hvorledes Uffe værgede Angels Grænse ved Fiveldør, og tilsidst kommer atter nogle Linjer om Danerne, med Omtale af Hroars og Hrolvs Kampe mod Inggild og Hoddbrodd-Sønnerne. Paa den samme Interesse for Danerne og Forherligelse af dem er det navnkundige Beovulfskvad som bekendt et eneste stort Exempel. Man kan kort sagt ikke værge sig mod det altovervældende Indtryk, at Danerne staar som Anglernes Brødre. Men hvad er det da andet end det nøjagtige Supplement til den danske Overlevering, til vor Kongerækkes Ord, at Angel er Broder til Dan? Naar man ser den gamle, af Kritikerne anfægtede Beretning fra dette Synspunkt, falder der over den et nyt og forklarende Lys.

2) Digtning. Her finder vi stadig overvældende Berøringer mellem England og Norden, især Danmark, kun forholdsvis svage mellem England og Tyskland. Nordisk Sagnstof vandrer fra Danmark til Anglerne, fra Angel til Danmark. Vi har ovenfor nævnt Anglerkongerne

Viglek-Vermund-Uffe og Frøvin-Vig, der omtales i de danske Sagn, og Danekongerne Alvi, Hroar, Hrolv, der besynges af Anglerne. Foruden om de specielt østdanske Skjoldungkonger Helge, Hroar, Hrolv, handler Beovulfskvadet om Kong Huglek i „Geaternes“ Land, d. v. s. vistnok Jylland (næppe Gøtland), besynger hans Kampe mod Svenskerne og hans Fald mod Frankerne ved Rinen, der er en historisk kendt Begivenhed fra Aar 515. Baade Nordboer og Angelsaxer besynger Kong Høgne i Holmrygernes Land (Pommern), hans Datter Hilde og hendes Elsker Hedin, der kæmper om hende med den grumme Fader i det endeløse „Hjadninga-vig“, d. e. „Hedins-Mændenes Kamp“; Skuepladsen tænkes nær Hedinsø, nu Hiddensee ved Rygen.[1]) Om de mange fælles Myther se nedenfor. Fælles for Nordboer og Angelsaxer er ogsaa Navnet paa en særlig Sangerstand, den saakaldte „Thul“ (nordisk þulr, oldengelsk þyle). Overfor alt dette nordisk-engelske Fællesskab er det paaviselige tysk-engelske Fælleskab kun tyndt. Af vigtige Sagnkredse er der nærmest kun den om Walther af Wasgenstein, og som Modstykke til den nordisk-engelske Sangertitel „Thul“ staar en tilsvarede tysk-engelsk: „Scop“. Niflunge- og Ermanrik-Sagnkredsene kom ganske vist fra Tyskland til England, men de kom ligesaafuldt til Norden, og de fleste af deres Personer tilhører fra først af slet ikke den tyske, men den gotiske, burgundiske og hunniske Historie.

3) Religion. Ogsaa her slutter Angelsaxerne sig ti Nordboerne, især Danerne og Sveerne, og fjærner sig fra

[1]) Dette Sagn vandrede i Middelalderen helt op til Øvretyskland hvor det er kendt som Kudrun-Sagnet.

Tyskerne. Ovenfor er talt om de fælles mythiske Navne og Figurer Gaut, Svibdag, Hermod, Njord (Forsete?), Ingve, Kong Skjold med Neget. Naturligvis maa man se bort fra Tyskernes spidsfindige Bortforklaringer, om at Nordboerne, hos hvem alt dette fortrinsvis er bevaret, „i Virkeligheden“ stod udenfor, at Beovulfs „Daner“ derfor ikke er Daner, fordi „Beovulfs Daner stod indenfor“, samt alle de mildest talt mærkelige Ringslutninger, som deraf drages. Med Sikkerhed kan vi kun sige, at ialfald Tyskerne delvis stod udenfor. De havde Ermin og Isto til Nationalstamfædre,[1]) medens Angelsaxerne og en Del af Nordboerne havde Ingve. Odinsdyrkelsen, der dreves saa ivrig af Angelsaxer, Langobarder og Nordboer, var aldeles ukendt i Sydtyskland; deraf kommer det, at Højtysk maatte oversætte det latinske „dies Mercurii“ ved „Mittwoch“ d. e. „Midt-Ugedag“ istedenfor „Onsdag“. Hos Sydtyskerne var den højeste Gud stadig Tyr, og en hel Stamme, Alemannerne, kaldte sig efter ham „Tyrsmænd“ („Ziu-wari“). Tyr dyrkedes ogsaa under andre Navne. Af Frankerne kaldtes han þings, d. e. Thing- eller Rets-Gud, deraf kommer det alm. tyske Navn for Tirsdag: Dienstag, egentlig Dingstag, som stammer fra Franken. Bairerne kaldte ham Er, deraf baiersk Ertag = Tirsdag. Angelsaxerne har jo samme Navn for Tirsdag som vi (engelsk Tuesday), men forresten kendte de ogsaa Navnet Er, ialfald som Runenavn, og af Saxerne paa Fastlandet dyrkedes Er ivrig. Fælles med Tyskerne havde Angelsaxerne endvidere en Foraarsgudinde „Eastre“ = tysk

---

[1]) Jfr. Tacitus Kap. 2, Plinius Kap. 96; Ermin er Stamfader for Stammerne i det indre Tyskland, Isto for Stammerne ved Rinen.

„Ostern", Paaske, men det er ogsaa omtrent alt, hvad der lader sig paavise af religiøst Fællesskab mellem Angelsaxer og Tyskere.

4) Ret. Ogsaa her skal Angelsaxerne ligesom Langobarderne afgjort staa Nordboerne nærmest, men herom skal jeg ikke kunne udtale nogen egen Mening. (Jfr. et for kort Tid siden udkommet Skrift af Overretssagfører Kjær: Om Langobardernes Nationalitet, Aarhus 1898.).

5) Bebyggelse og Agerbrug. Ejendommeligt nok synes Angelsaxerne her at slutte sig nøjere til Tyskerne end til Nordboerne. I England hersker fra gammel Tid det tyske Trevangsskifte (Sommersæd, Vintersæd, Brak), som synes ukendt i det gamle Jylland (Sach, S. 132). Kun sjældnere optræder i England det gamle Agerbrug med én Ager („wilde Feldgraswirthschaft"). De engelske Stednavne er støbte efter ganske samme Type som de tyske: Jfr. Bro: eng. Bridge, tysk Brücke; Grøft: e. t. Delf; Landingsplads: eng. Hithe, tysk Hude; „Vad" (Vadested): e. t. Ford; Kær: e. t. Brook; Hurst. En Del af de Stednavne, som regnes for tysk-engelske, genfindes dog ogsaa, omend kun enkeltvis, i Norden. Saaledes engelsk Field, tysk Feld (Mark) i Gisselfeld paa Sjælland (14. Aarh.), Nutæfelle paa Als (1231) og i talrige Forstavelser: Feldborg, Fjellerup, Felding (jfr. engelsk Fielding) etc. Engelsk Lea, tysk Loh (Oldesloh), e. t. Ho (Ivanhoe, Itzehoe), begge = Skov, genfindes i Lohals ved Limfjorden, O(p)slo ved Kristiania, Ho ved Varde.[1] — Saa er der endelig nogle ganske vist faa, men vægtige nordisk-engelske Overensstemmelser: engelsk Wood, nordisk Ved (Sundeved) =

---

[1]) Eng. Bottle, t. Büttel er = d. Bol (Medd. fra Prof. H. Møller.)

Skov; engelsk Tun, „indhegnet Plads“ (tysk Zaun = Hegn), engelsk Yard, nordisk Gard = tysk Hof (tysk Garten = Have). — Det er ikke mange, men de vejer ikke saa lidt. De mange tysk-engelske Overensstemmelser vejer ret besét ikke saa meget, thi det er mest Navne paa Skov, Kær, Vande, kort sagt Steder i den frie Natur, som ikke hentyder til nogen bestemt Bebyggelse. Da det angelsaxiske Sprog stod nærmest ved Tysk, ogsaa i Ordforraad, er det saa at sige en Selvfølge, at dets Stednavne maa have et Overskud af tysk-engelske Fællesord. Hvad det her imidlertid gælder om, er ikke Fælles-Ord, men Fælles-Begreber, fælles Bebyggelsesformer. Og af saadanne findes der blandt de af Sach anførte Navne egentlig intet tydeligt. — Derimod byder det nordisk-engelske Fællesforraad hele to, nemlig: Tun og Gaard.[1]) Tun spiller som bekendt en aldeles overvældende Rolle i de engelske Navne (jfr. Washington, Hamilton, Wellington, Newton), medens det i Norden kun har en beskednere Udbredelse (Tune Herred paa Sjælland, Saltuna paa Bornholm, Eskilstuna, Sigtuna i Sverrig etc.). Altsaa bestaar der dog et ikke uvæsentligt Fællesskab mellem Angelsaxer og Nordboer ogsaa i Bebyggelse.[2])

Vort Hovedresultat bliver da dette: Bedas og den danske Kongerækkes Ord bør staa ved Magt. Anglerne boede i Angel. Angel var Broder til Dan. Anglernes

[1]) Efter P. Lauridsén (Aarb. f. dansk. Kult. 1899. S. 83) tilføjer jeg: Løse (Græsgang) = angelsax. læsu.

[2]) Jeg kan her ikke indlade mig paa de mærkelige Lev-Navne, som hersker i hele Danmark, optræder enkeltvis i England og talrigt i et snævert Strøg i Mellemtyskland (dansk Indvandring? Sammesteds enkelte By: Barby, 2 Brumby, Elbey, alle ved Magdeburg).

Samkvem og kulturelle Forbindelser peger nordpaa mere end sydpaa; jeg kunde fristes til at sige: de stod i lige saa nær Berøring med de fjærneste nordiske Stammer, Sveerne o. a., som med deres nære Naboer, de senere tyske Stammer, Hesser, Alemanner, Angrivarjer, og hvad de nu allesammen hed. Det lyder maaske paradoxalt, at Anglerne skulde have staaet det fjærne saa nær og det nære saa fjærnt. Men naar det forundrer os saameget, er det atter, fordi det er en af disse Ting, hvor vi sér paa Fortiden med Nutidsøjne og dømmer den derefter. Vor Tid er Dampens Tid, hvor en Afstand er en Afstand, hvad enten der ligger Vand eller Alper imellem — fordi Dampen ingen Skranker kender, — men hvor Fordelen, naar man endelig skal tale om den, er paa Landvejens Side; det er ikke for ingen Ting, at Ordet Isolation kommer af en Ø (italiensk *isola*). — I Fortiden var det anderledes. Da var Landvejen ingen Landevej, nej, vore Forfædres Landevej og Kongevej, eller for at tale moderne, deres magelige Chaussé til Befordring pr. Damp og Elektricitet, — det var Havet. Før hundrede Mile til Vands end ti til Lands. Den Gang var et Øland ikke isoleret, tværtimod, thi den Gang var det Sandhed med Havet som den „Grænse, der skiller ej". Derfor var det, at Dan blev Angels Broder, derfor var det, at overhovedet Kystlændingene følte sig som Brødre, som Sønner af den fælles Nationalstamfader Ingve, i Modsætning til Indlændingene, Ermins og Istos Sønner.

Efter Folkevandringen, alt eftersom Folkebevægelserne afgærede, døde det raske Sømandsliv efterhaanden hen. Efterkommerne af de angelsaxiske Vikinger, der erobrede Britannien, kunde knap nok stille et Skib mod

de nordiske Vikinger, og Efterkommerne af de nordiske Vikinger, der erobrede Britannien, kunde knap nok stille et Skib mod de vendiske og esniske Vikinger. Under saadanne Forhold svandt naturligvis enhver levende Forbindelse mellem England og Norden; „Isolationen“ indtraadte. Og i selve Englændernes Stamland ophørte ogsaa den gamle Folkeforbindelse, men paa en anden Maade, nemlig derved, at Angelsaxernes Rester helt blev opslugte af Nabofolkene: fra Nord overskylledes deres Omraade af Danskerne (i Sønderjylland), fra Sønden af Tyskerne (i Hannover og Holsten). I Begyndelsen var det, som vi saa, Angler og Saxer, der trængte erobrende frem mod Syd og Vest paa tysk Omraade mod Thyringer, Bruchtrer etc. Men senere vendte Bladet sig; Frankerne optog en energisk Modbevægelse mod deres Medbejlere om Herredømmet i Tyskland, og efter en haardnakket Frihedskamp maatte Saxerne bøje sig. Karl den Store satte Kronen paa Værket ved sin systematiske Bloddaabs- og Masseomflytningspolitik.

Idet nu Daner og Franker fra hver sin Side overskyllede anglisk og saxisk Mellemomraade og tørnede sammen ved Ejderen, opstod der for første og næsten eneste Gang indenfor vor Sprogklasse en virkelig Sproggrænse. Det vil sige et direkte Mødepunkt mellem to hinanden fjærnerestaaende Dialekter. — Tidligere var der, som ovenfor bemærket ingen saadan, saalidt som der existerede Nationalbegreber som Nordisk og Tysk; sproglig fjærnere og geografisk fjærnere var dengang ét og det samme. Nordens og Tysklands Dialekter havde ligget i Nord og Syd som Regnbuens Blaat og Rødt, skilte og forbundne ved Mellemfarver, der fortonede sig

jævnt og umærkelig ud til begge Sider, fra Ødansk til Jysk, fra Jysk til Anglisk, fra Anglisk til Saxisk, fra Saxisk til Frisisk, Frankisk og Thyringsk. Ingen kunde se, hvor det ene hørte op, og det andet begyndte. Nu paa éngang forsvandt de vage Mellemtoner, det Blaa og det Røde skød imod hinanden, saa Gnisterne røg. Fra nu af har Danmark et dansk Sprog, Tyskland et tysk, og de angliske og saxiske Mellemdialekter er henholdsvis fordanskede og fortyskede. — Men England er „isoleret“; her bliver Anglisk og Saxisk til Angelsaxisk, og det er som Følge af Isolationen hverken dansk eller tysk, men engelsk.

Efterskrift: Sætningen Side 25 „I want a scissors“ er ikke Højengelsk, — det hedder „I want a pair of scissors“, men den høres faktisk i Folkemunde.

Mellem Slagene.

En Fremstilling af den civile Kamp om Sønderjylland 1849—50.

Af P. Lauridsen.

VIII. Det nationale Gennembrud i Aabenraa og Forholdene i Haderslev.

Under disse Forhold fik Demarkationslinien mellem den preussiske og den svensk-norske Besætning i Slesvig en helt uventet Betydning. Paa 11te Maaned dannede den Skel mellem Orden og Anarki, mellem en legitim Regeringsmagt og en ansvarsløs Komités „Umtriebe", ja af mange opfattedes den endog som den tilstræbte Delingslinie ved den forestaaende Fred.

I Nordslesvig havde Krigen og de provisoriske Regeringers Færd i høj Grad uddybet Modsætningen mellem Dansk og Tysk. Den jævne Mand, der tidligere havde betragtet Slesvigholstenerne som ufarlige Theoretikere, opfattede dem nu nærmest som Stimænd, der ikke alene tilstræbte at rive ham ud af hans ældgamle Statsforbindelse, men endogsaa angreb hans Chatol, bortførte hans Heste og fordrev hans Sønner. Den maalbevidste Danskhed foer som Ild i tørt Græs hen over Landet, og den 6te Oktbr. 1849, Kong Frederiks Fødselsdag, fortalte 1000 Bavn og jublende Fester om Befolkningens faste og frejdige Villie.

Kun i Købstæderne Haderslev og Aabenraa fandtes endnu et rørigt, tysksindet Embedsmandsparti, støttet af en Del velhavende Borgere. Lige siden 1840 havde Flensborg gaaet sine egne Veje; Byens velhavende Handelsstand, der delvis bestod af indvandrede nordslesvigske Bondesønner i 1ste eller 2det Led, holdt urokkelig fast ved den nedarvede Kongetroskab og saa de slesvigholstenske Akademikere over Hovedet. Den brød sig meget lidet om deres „verbriefte Rechte", men desmere om sit eget Handelsmarked i Kongeriget. Efter den 27de August 1849 var Slesvigholstenismen slaaet til Jorden, og snart gennemførte Politimester Schrader, tidligere Borgmester i Haderslev og Altona, et skrapt Politiregimente i Staden. Et Forsøg paa at styrte ham ved Nyaarstid 1850 endte med Ophavsmændenes, særlig Rektor Lübkers, Møller Nane Jürgensens og Dr. med. Diedrichsens, Udvisning af Byen, og kort efter undertrykte Politimesteren ogsaa Stadens tysksindede Avis, „Der Ostsee-Telegraph", som havde gjort sig skyldig i usømmelige Angreb paa General Malmborg.

I de mindre nordslesvigske Købstæder var Tilstanden en Del anderledes. Befolkningen var dansktalende, og det tyske Aandsliv havde ingen virkelig Rod i den, ja var egentlig kun et Skilt. Forholdene ere bedst oplyste for A a b e n r a a. I Slutningen af 1850 havde denne By omtrent 4100 Indbyggere i 800 Familier eller selvstændige Husholdninger; 30 af disse Familier havde tysk Kussprog, men af dem vare 20 indvandrede sydfra, og i 5 af de øvrige vare enten Mand eller Hustru indkomne fra tysktalende Egne og havde ført Sproget med sig. Altsaa blev der kun 5 indfødte Familier tilbage med tysk Hus-

sprog; men selv af disse kunde kun en jødisk Familie gøre Krav paa tysk Modersmaal, Resten nedstammede i første Led fra dansktalende Nordslesvigere. Kun 4 af hvert 100 Mennesker i Aabenraa talte Tysk i Hjemmet, men Dansk uden for samme.

Heller ikke med Hensyn til Dannelse, Magt eller Indflydelse kunde disse tysktalende Elementer siges at staa højt. Halvdelen var Haandværkere og Smaakaarsfolk, to vare mindre formuende Jøder, én var Skorstensfejer, én Chausséearbejder osv., og der kunde altsaa kun blive yderst faa „ansete“ Familier tilbage.[1])

Men tiltrods for dette havde Aabenraa lige til 1849 et tysk Præg over sig. I de mange Aar, Nationalitetskampen i Nordslesvig førtes før Krigen, toge Borgerne i Aabenraa (med yderst faa Undtagelser) ingen Del i den danske Sag. De valgte urokkelig tysksindede Stændermænd, og de vare altid rede til — ved Adresser og Bønskrifter, Festmaaltider og Forsamlinger, Optog og Deputationer, Sang- og Borgerforeninger — at lægge deres tyske Sympathier for Dagen. Aabenraa var og blev „die schönste Perle Schleswigholsteins!“ Med Stolthed pegede Tyskerne hen paa denne Ædelsten, og overalt i Danmark beklagede man denne unaturlige Fanatisme hos danskættede Mennesker. Forgæves havde Redaktør Fr. Fischer og enkelte andre kæmpet imod dette, men de havde end ikke formaaet at samle et Dusin Borgere i en dansk Forening. Aabenraa syntes i hvert Fald „dansk-død, om endnu ikke tysk-opstanden“.

Og dog var alt dette kun Skin. Den danske Nationalitet var forkuet, undertrykt og nedværdiget; men den

---

[1]) Slesv. Stændertidende. 1853. Fædrelandet 31./3. 1875.

levede. Den femhundredaarige Kulturtvang havde berøvet den enhver Selvtillid og enhver Støtte i det offentlige Liv. Borgerne vare ikke langt fra at opfatte deres Nationalitet som en Skavank, en aandelig Lyde, hvorfra de kun kunde frigøres ved at iføre sig et nyt aandeligt og sprogligt Klædebon. Saaledes vare Forholdene i alle nordslesvigske Købstæder. De danske Indbyggere savnede ikke forstandige og jævnt dygtige Mænd, men de savnede Borgermod, sund folkelig Sans og intellektuel Kraft til at afkaste Aaget.[1]) Den tyske Embedsstand med Borgmester Schow, Provst Rehhoff og Fysikus Neuper havde i det sidste Tiaar behersket Aabenraa og givet Staden det slesvigholstenske Præg. Fortyskningen syntes paa Nippet til at sejre.

„Men saa kom Krigen“ — skriver Prof. Flor — „og satte Bølgedans i mange Slesvigeres Sind. Nu gjaldt

---

[1]) I et Brev til Tillisch af 24./12. 49 skildrer Dr. S. Levin Stillingen i Løgumkloster paa følgende Maade: „Løgumkloster har 1300 Indbyggere i omtrent 200 Huse. Oplandet er aldeles dansk, medens Byen er delt i et lille tysksindet (omtr. 30 Huse) og et stort dansksindet Parti (omtr. 170 Huse). Det tyske Parti behersker dog aldeles Byen, selv hvor Borgernes Stemmeflerhed afgør Sagerne. Dette hidrører dels fra Embedsmændenes Indflydelse, dels fra Mangelen af en intellektuel udviklet, ledende Kraft. Der savnes ikke ret fornuftige, danske Mænd, som ere sig klart bevidste, hvad de ville, men de mangle Tid, Evne og Autoritet til at virke samlende paa Masserne. De udles af Tyskerne, naar de staa frem og sige deres Mening. En eneste Mand vilde være tilstrækkelig til at forandre hele Tonen. — — Alt Samliv mellem Danske og Tyskere er ophørt; men her hersker megen Rolighed, og det ikke blot paa Grund af de svenske Troppers Nærværelse. De dansksindedes Tilbageholdenhed turde maaske snarere tilskrives Frygt for Hævn, hvis tyske Tropper atter skulde rykke op i Landet, end Ligegyldighed for den danske Sag.“

det: Dansk eller Tysk? Følelsen var maaske endnu ikke fæstnet, Beregningen ikke afsluttet, da den første Vaabenhvile indtraadte. Denne Tid vilde Slesvigholstenerne benytte, og de benyttede den til Gavns. Tiden var kort; i en Fart burde alt det danske Sind bort, knuses, kvæles, forjages, ligemeget hvilket, kun bort, ud af Slesvig, der for hele Verden skulde præsenteres som et tysk, i det mindste som et tysksindet Hertugdømme."

„Schow og Rehhoff i Aabenraa stode ikke tilbage for nogen i Energi, og ikke alene Redaktør Fr. Fischer, men ogsaa flere andre Borgere, hvis danske Sind var uforanderligt, og som havde begyndt at blive modige og trodsige under Forfølgelsen, bleve udviste af Byen, hvis de ikke allerede godvilligt havde forladt den. Langt voldsommere, brutalere, uretfærdigere end hidtil bleve nu de behandlede, hvis danske Sympathier vare bekendte. Da rørte sig det danske Hjærte i mange af dem, og i nogle begyndte det at koge af Harme. Med Harmen kom Modet, og en af de stærkeste blandt de tilbageblevne foreslog at danne en Forening eller Klub, hvor de kunde komme sammen og tale med hverandre efter Hjærtens Lyst. Midt under Terrorismen blev Klubben stiftet, og til Bevis for, at de havde Mod nok til at holde fast ved den forhaanede og fornærmede Konge, kaldte de deres Forening Frederiksklubben. Borgmesteren søgte naturligvis straks at kvæle dette Oprør af de dansksindede, og mange Forsøg, ofte meget voldsomme, bleve gjorte for at skræmme dem fra hinanden, men forgæves; flere og flere kom til; thi de følte, at ved her at komme frem med, hvad de ellers maatte begrave i deres Sind, begyndte de først at leve."

I Efteraaret 1849 talte Frederiksklubben omtrent 150 Medlemmer, og „den staar saa meget fastere og sikrere, som alting i dette Samfund har dannet sig naturligt, i Følge Hjærtets Trang og Drift. Uden noget politisk Maal for Øje søge de hinandens Selskab; de have ingen Love og savne endnu ingen, saa enssindede og enige ere de. Før kunde de ikke være andet end danske, fordi de vare skabte dertil, nu ville de ikke være andet, fordi de i Danskheden føle sig frie og glade. Paa ægte dansk Vis vare de bly og famlende overfor deres uforskammede og højtalende Fortyskere; men ogsaa paa ægte dansk Vis, dengang disse vilde drive det til det alleryderste — modige og stolte mod deres Fjender!“ [1])

Saaledes var altsaa Stillingen i Aabenraa, da Bestyrelseskommissionen tiltraadte Regeringen. Da Fr. Fischer kom tilbage, skrev han [2]): „Stemningen har holdt sig udmærket, og alt hvad Tyskerne have vundet hos Folket, er et brændende Had. Det danske Parti er overvejende det større, Slesvigholstenerne udgøre kun et ubetydeligt Mindretal i Byen og i Omegnen kun én Procent.“ — Med den 10. Septbr. udkom hans Ugeblad atter under Navnet „Freja“.

Men Borgmester Schow svang endnu sin Herskerstav over Byen. Under en Mulkt af 100 Rdl. forbød han at hejse Danebrog, og han nægtede at tilbagegive de bortviste Borgere de Kautions-Reverser, som de havde maattet udstede for atter at kunne opholde sig i deres Hjem, ja han vovede endnu at erklære: „Vi taale paa ingen Maade nogen dansksindet Borger her i Byen!“ Det viste sig imidlertid snart, at han savnede baade Takt og Fasthed

---

[1]) Dannevirke 5./12. 1849. [2]) Dannevirke 11./9. 1849.

til at beherske de vanskelige Forhold i Staden, og Aabenraa førtes ind i den mest forbitrede Embedsmandskamp, som kendes fra det bevægede Aar, en Kamp, der mere end alt andet tjente til at skærpe og klare Standpunkterne.

I Slutningen af September genindsatte Bestyrelseskommissionen den i 1848 fordrevne Kaptejn Fr. Moltke (en Broder til den berømte preussiske Hærfører) i hans Embede som Postmester i Aabenraa. Ligesom i Tønder og Tønning troede det slesvigholstenske Parti at kunne tage sig selv til Rette overfor denne Mand, og 110 Borgere sendte ham en Mishagsadresse med Opfordring til at forlade Staden; men Postmesteren forsvarede sig som en Luther. „Forrige Aar — skrev han — blev der gjort mig det bestemte Spørgsmaal, om jeg vilde underkaste mig den selvgjorte provisoriske Regering eller ej, hvilket efter min redelige Overbevisning betød, om jeg vilde bryde Ed og Pligt som Embedsmand eller ikke. Jeg valgte det sidste, opgav min Stilling og min Ejendom og gik en sorrigfuld Fremtid i Møde. Den samme Pligtfølelse har ført mig tilbage hertil, . . . og nu opfordrer De mig til atter at forlade Byen og mit Embede. Hertil svarer jeg et frimodigt og bestemt Nej! Den Mand, om hvem De siger, at han har vundet Deres Agtelse baade ved sit private Liv og sin redelige Embedsførelse, truer de med Foragt. Men hvorledes kan en saadan Foragt have noget Værd i mine Øjne? Og hvad kan De gøre mig? De kan krænke og fornærme mig og gøre mig Livet surt, — men det vil jeg betragte som et nyt Pligtoffer. Jeg kan miste min Ejendom, nuvel — jeg har jo allerede engang givet den til Pris og betragter som en Gave, hvad jeg har faaet tilbage. Men min Frihed kan De

lige saa lidt berøve mig som min gode Samvittighed, begge fører jeg med mig, og de bero ikke paa udvortes Former eller Forhold. Jeg er ligesaa glad ved tørt Brød som i Overflødighed; altsaa kan De ikke tage andet end mit Liv, og jeg skal ikke forbande den Haand, som befrier mig fra denne Verden, fuld af Vildfarelse, Troløshed og Ukærlighed. — Her staar jeg, den ene Mand over for Dem. Gør nu De, som De kan forsvare det; thi efterat jeg i 33 Aar har tjent Staten med Troskab og Redelighed, vil jeg ikke besmitte min Livsbane med Fejghed og Pligtforglemmelse!“ [1])

Derefter besluttede Partiet at fordrive Postmesteren ved en Kattemusik foran hans Hus; men da General Malmborg netop kom til Byen, fandt Borgmester Schow det rigtigst at meddele ham, at en saadan Tumult skulde finde Sted endnu samme Aften. Generalen erklærede, at den Art Udskejelser af den laveste Pøbel aldeles ikke kunde taales, og, idet han vendte sig til den højstbefalende Officer paa Stedet, Oberst Rappe, paalagde han denne at forebygge alle slige Uordener og „for det Tilfælde, at et saadant Orkester skulde lade sig høre, da at besørge de nødvendige Kapelmestre, der kunne føre Taktstokkene med Fynd.“

Denne halvt skæmtende Henvisning til den væbnede Magt var tilstrækkelig til at holde de „kattemusikalske“ Borgere i Ave, og Demonstrationen blev til ingen Ting; men saa fortalte Borgmesteren vidt og bredt, at den svenske General havde truet Borgerskabet med Pisk paa Raadstuen, og prisgav ham for et aldeles løgnagtigt

[1]) En dansk Oversættelse af hans lange Skrivelse findes i „Den danske Slesviger“ 20./10. 1849.

Pressefelttog i de holstenske og andre tyske Aviser. Baron Rappe[1]) oplyste Sagens sande Sammenhæng; men hans Ord ændsedes ikke, og 88 aabenraaske Borgere havde endog den Dristighed i et Sendebrev til Malmborg at betegne ham som „en Tyrk, der uden Foranledning, i Borgmesterens Nærværelse, truer en hel Byes Borgere med Stokkeprygl, som vare de Kæltringer og Landstrygere.“

Saa frække og løgnagtige Sigtelser, indblæste af Stedets første Embedsmand, kunde Regeringen ikke lade henstaa ustraffede. I Midten af Oktober afskedigedes Borgmesteren (med Ventepenge) „paa Grund af hans under de nuværende Forhold ganske upassende Optræden“. Hans Fald hilstes med Jubel af de loyale, og 120 dansksindede Borgere sendte samtidig en Tillidsadresse til General Malmborg, hvori de protesterede imod, at en af Revolutionens Gæring fremgaaet Klikke tilrev sig at tale i Borgerskabets Navn, og haabede, at Generalen ogsaa i Fremtiden „vilde holde et Parti i Ave, hvis Attraa er at øve et anarkisk og terroriserende Herredømme over en Befolkning, som under tunge Omskiftelser, under Tryk og Forfølgelser er bleven sin retmæssige Konge urokkeligen tro.“

Schows Fald fremkaldte yderligere Spænding paa begge Sider, og hans Eftermand, tidligere Borgmester Knudsen i Tønder, afskediget af den provisoriske Regering, vilde utvivlsomt være bleven modtaget med Folkets „Munition“, hvis Oberst Rappe's „Taktstokke“ ikke havde været ved Haanden. Den nye Borgmester var en helt tysktænkende Mand, Bureaukrat til Fingerspidserne,

---

[1]) Flensb. Corresp. for Oktober har de herhen hørende Skrivelser i Originalsproget. Paa Dansk findes de i „Den danske Slesviger“ for 20./10. o. flg. Se Esmarch anf. St. S. 98.

Slesvigholstener af den loyale Skole og nøje inde i Modpartiets Taktik. Han skælvede for Modtagelsen i Aabenraa og overraskedes glædeligt, da han hilstes, ikke af Pøbelsværme, men af alvorlige, dansksindede Borgere, der vare begærlige efter at trykke hans Haand.

Forøvrigt mødtes han med passiv Modstand fra Stadens øvrige Autoriteter. Bykollegiet gjorde sig helt usynligt, Stadsekretæren og Raadmændene (d. v. s. Magistraten) erklærede, at deres Samvittighed „forbød dem ethvert Samarbejde med ham“, i en Maanedstid forstod Byskriveren endog at unddrage ham Stadens Arkiv, og det udleveredes kun efter militær Exekution. Bestyrelseskommissionen maatte derfor ogsaa afsætte Magistraten, og nu traadte dansksindede Mænd som Farver M. Bahnsen og Tobaksfabrikant J. H. Middelheus ind i samme; men baade i Aviserne og ved Gadeopslag overvældedes disse med Bagvaskelser, der klinge helt amerikanske. Borgmesteren havde øvet Voldtægt, Byskriveren var en gemen Svindler, Middelheus en Hæler og Bahnsen Meneder!

Samtidig haabede det tyske Parti ved en snildt udtænkt Plan at sætte baade Borgmester og Bestyrelseskommission til Vægs. En Kromand Edding, tidligere Brevbærer og Marketender i den holstenske Hær, lod sig for en mindre Forseelse indstævne for Borgmesteren og erklærede saa i selve Retten hele Magistraten for ulovlig. Han idømtes herfor 5 Dages Vand og Brød; men en Sagfører ilede til Overretten paa Gottorp og modtog øjeblikkelig en Annulation af Underinstansens Kendelse.

Nu opstod der en mærkelig Kompetencestrid mellem de to Domstole. Først afviste Borgmesteren Overrettens Dom, fordi den forelagdes ham i Kopi, dernæst fordi

Omslaget om Originalen var forsynet med det ulovlige, slesvigholstenske Segl, hvorfor den tilbagesendtes ulæst. Derefter fratog Overretten ham Dommermyndigheden; men ogsaa denne Skrivelse retourneredes af samme Grund, og da det endelig lykkedes Retten gennem en deputeret Borger at faa Suspensionsskrivelsen insinueret for ham, afviste han ogsaa denne, fordi Overretten ikke førte Prædikatet „kongelig“ og ikke benyttede det lovlige Embedssegl fra 1834.

Denne Kamp trak ud over flere Maaneder, og Ophidselsen i Byen voksede med de forskellige Træk og Modtræk. Den 20. Novbr. skriver Redaktør Fischer til Flor: „Jeg behøver sikkerlig ikke at gøre Dem opmærksom paa, hvorledes en selv kun kortvarig Standsning af vor nuværende Magistrats Virksomhed vilde virke nedtrykkende paa det endnu saa unge Borgermod, der er os til saa stor en Nytte her i Staden; hvorledes Knudsens Bortgang — hvis den kunde tænkes mulig — vilde aldeles tilintetgøre alt, hvad her saa møjsommelig er opbygget, og give Magten tilbage i Bevægelsespartiets Hænder, idet Borgernes Tillid og Tiltro til Bestyrelseskommissionen vilde være borte for alle Tider. Det forekommer mig, som om denne Sag netop er skikket til at fuldstændiggøre Bruddet mellem Bestyrelseskommissionen og den rebelske Overret. At denne gaar ud paa at kaste over Ende, hvad hin her i Staden har opbygget til Lovlighedens Fremme, er øjensynlig, og at den ene eller den anden maa bukke under, synes mig uundgaaelig. — Gør De Kammerherre Tillisch opmærksom paa, at det ikke gælder om mindre end en fuldstændig Desavouering af Bestyrelseskommissionens hele hidtilværende Aandsretning

og Virksomhed; thi erholder vor Magistrat ikke al mulig Bistand imod hin opsætsige Overret, saa vil den loyalsindede Befolkning blive tvivlraadig, og Bevægelsespartiet atter vinde en frygtelig Magt over Gemytterne. Fortæl De Hr. Tillisch, hvorledes Underfundighed og Kabale, Løgn og Intriger netop her ere forenede og smede paa en Plan til at styrte nærmest vor Magistrat, derved Tilliden til Bestyrelseskommissionen, og hvem véd hvad saa!" —

Endelig den 22. Januar 1850 overdrog Overretten Byens Justitsforvaltning til en Herredsfoged Sarouw og paalagde Borgmester og Raad at overgive ham de nødvendige Arkivsager. I et Par Dage havde Aabenraa saaledes baade en dansk og en tysk Borgmester, og Plakater paa Gadehjørnerne underrettede Befolkningen om den nye Embedsmands Tilværelse; men Politiet nedrev disse Bekendtgørelser, og under Trussel om øjelikkelig Udvisning af Byen og dens Grund blev det Herredsfogden forbudt at blande sig i Stadens Anliggender. Forgæves søgte han Støtte hos de svenske Belægningstropper, og da han allerede den 24. Januar fra Regeringen i Flensborg fik Ordre til gennem en offentlig Erklæring at opgive sit Borgmesterskab, maatte han tiltræde dette ynkelige Tilbagetog. Endnu søgte Overretten at ramme Borgmester Knudsens voldsomme og ulovlige Udvisningsordre imod en Statsembedsmand med Hjemstedsret i Byen, men Bestyrelseskommissionen svarede den, at de nødvendige Skridt i saa Henseende maatte den selv foretage, og da den savnede alle Magtmidler, løb ogsaa dens Bestræbelser ud i Sandet. Alligevel opretholdtes Knudsens Suspension fra Dommerembedet, og Byens Retspleje var delvis lammet,

saalænge Overretten bestod. Dette førte snart til et Sammenstød med Deputeret-Kollegiet, der opløstes og erstattedes af loyalsindede Mænd, og saaledes var hele Byens Administration bragt paa nye Hænder.

Men disse Begivenheder trak et nyt og større Fald efter sig. Provst Rehhoff, en dygtig Prædikant og politisk Leder, var ubetinget Rygraden i Aabenraas tysksindede Parti og havde behersket Byen i en Aarrække. Af den provisoriske Regering var han bleven udnævnt til Superintendent for de nordslesvigske Menigheder med dansk Kirkesprog, og det var bleven hans vanskelige Opgave at fortrænge de kongetro Præster og samtidig vinde Menighederne for den slesvigholstenske Statstanke. Dette Hverv oversteg hans Kræfter, og 1849 var han den mest forhadte Mand i Nordslesvig. I Broager, i Dybbøl, i Ullerup, i Hjortkjær, i Løgumkloster o. fl. a. St. havde han indsat Præster, som i de meget store Menigheder kun havde faaet en hel eller en halv Snes Stemmer, og som af Sognets øvrige Beboere betragtedes med den Foragt, der vises Usurpatoren.

I Slutningen af 1849 forlangte Bestyrelskommissionen disse Ansættelser kasserede, og Rehhoff havde Valg imellem Underkastelse eller en Protest, der før eller senere maatte føre til hans egen Afskedigelse. Han valgte den sidste Vej og kom derved i en særlig vanskelig Stilling til den afskedigede Pastor Jep Hansen i Hjortkjær. Denne, en født Slesviger, i visse Retninger en lærd, i alle en Hædersmand, havde Rehhoff afskediget uden Lov og Dom og under en høj Mulkt forbudt ham at udføre kirkelige Handlinger i hans lovlige Menighed. Derefter stod Embedet ledigt i et halvt Aar, og med kun 8 Stemmer

valgtes en Pastor Grauer til hans Eftermand. Nu forlangte hele Menigheden (÷ 8 Stemmer) deres gamle Sjælesørger tilbage, og med frelst Samvittighed kunde Rehhoff ikke protestere imod hans Genindsættelse; men alligevel nægtede han sin Medvirkning.

Endnu henstod denne Sag dog uafgjort, da de nye Forviklinger i Aabenraa traadte til. Her havde Provsten vedvarende betjent sig af den oprørske Kirkebøn for „Fyrsten og al Øvrighed“, og da den nye Magistrat indsattes, lod han sig henrive til ligefrem Lydighedsnægtelse. Han vilde ikke forsyne de Regeringsskrivelser, der sendtes ham gennem denne Myndighed, med Bekendtgørelsesattest til Sognepræsterne, og han erklærede sluttelig, at „som gejstlig var det ham moralsk umuligt“ at arbejde sammen med Mænd som Bahnsen og Middelheus, da han derved vilde tabe al Agtelse hos og Indflydelse paa sin Menighed, ja hans Samvittighed forbød ham endog at mødes med den nye Magistrat i samme Stue; men mærkværdig nok forbød denne ømme Samvittighed ham ikke at flikke ondskabsfuld Bysladder om disse Mænd ind i hans talrige Skrivelser til Bestyrelseskommissionen.[1])

Den 22. Januar 1850 afskedigedes Rehhoff fra alle sine Embeder, og hans Modpart, J. Hansen i Hjortkjær, konstitueredes som Provst og Superintendent. Dermed var Tyskheden knækket i Aabenraa. Vel lykkedes det det tysksindede Parti at faa 400 Underskrifter paa en Protest imod Provstens Afsættelse, men samtidig indsendte de danske en Takadresse, bedækket med 730 Navne, til Bestyrelseskommissionen, og heri udtaltes, at hans Af-

---

[1]) Esmarch II, S. 48—50.

sættelse havde vakt megen Tilfredshed og Glæde, at den danske Befolknings helligste Interesser krævede denne Afgørelse, og at han forhaabentlig aldrig i Fremtiden vilde blive kaldet til gejstlig Virksomhed i Nordslesvig.[1])

Med Rehhoff faldt desuden Byens 2den Præst og samtlige Lærere (paa 2 nær), der havde troet at burde støtte deres Provst med en Protest imod hans Afskedigelse. I Aabenraa havde Bestyrelseskommissionen saaledes omtrent gjort rent Bord baade i Kirke, Skole og Administration, det slesvigholstenske Parti sank afmægtigt sammen, og Byen gik ind til en ny politisk Æra. —

Heller ikke Flertallet af Borgerne i Haderslev havde taget nogen levende Del i det danske Vækkelsesarbejde før Krigen. Trods Bogbinder Nissens og Pet. Chr. Kochs Virksomhed, trods det uhyre Røre, der opstod omkring P. Hiort-Lorenzens Stænderkamp 1842, og den livlige Danskhed, der ytrede sig rundt omkring i Byens Opland, ja tiltrods for at Staden lige fra 1844 havde havt en dansksindet Borgmester, vedblev den dog at sende en slesvigholstensk Stændermand til Slesvig og syntes ude af Stand til at vælte den tyske Mare af sig.

Men saa skete Forvandlingen som ved et Trylleslag. Lørdagen den 25. Marts 1848 naaede Efterretningen om den provisoriske Regerings Dannelse og Rendsborgs Overrumpling til Haderslev, og Kl. 2 samme Dag valgte de tysksindede Borgere en provisorisk Bestyrelse, bestaaende af Dr. Marcus, Maler Häger, Garver Gøhlmann, Jærnstøber Bonnichsen og et Par andre næringsdrivende

[1]) Dannevirke 22./2. 1850. Hen paa Foraaret 1850 ansatte Statholderskabet Rehhoff som Kultusminister i Kiel, og Schow blev Overpolitimester i begge Hertugdømmerne.

Spidser; men Døgnet gik hen uden afgørende Begivenheder. Til Søndag Morgen den 26. havde Borgmester Lassen stævnet Borgerne og Byens Væbningskorpser til at møde paa Store Torv. Borgersoldaterne dannede Karré, Borgmesteren oplæste Kongens Svar til den slesv.-holst. Deputation, der modtoges med Bifald, og da den provisoriske Bestyrelse, forstærket med Amtsforvalter Krogh, Herredfogderne Kier og Thomsen m. fl., traadte ind i Firkanten, raabte Anføreren for det ældre Borgerkorps, Skomagermester Simonsen: „Bort med de provisoriske, bort med Landsforræderne! Leve Kong Frederik VII! Leve Magistraten!“ — Derefter kommanderede han: „Fæld Gevær!“ og under voldsomme Hurraraab forsvandt de provisoriske Herrer fra Torvet.

Hermed var den befriende Handling sket. Det danske Borgerskab var bleven myndigt, selvansvarligt; den gamle Kongetroskab og Statspatriotisme bar det ind i den nationale Kamp, og Haderslev blev den eneste Stad paa Slesvigs Fastland, som ikke anerkendte den provisoriske Regering. Det slesvigholstenske Parti sank ned til en Minoritet, og da de danske Tropper kort efter besatte Byen, maatte dets Ledere enten flygte sydpaa eller gaa i dansk Fangenskab. Samtidig traadte Borgmester Lassen ind i den slesvigske Forvaltningskommission, og Stadsekretæren, Cancelliraad Hargens, overtog foreløbig hans tidligere Embede.

Men med den vekslende Krigslykke gik Byen ind til Omskiftelser. Efter Slaget ved Slesvig indfandt Krigsminister (tidligere Herredsfoged) Jakobsen og Regeringsraad Harbou sig paa Stadens Raadhus, indstævnede Magistrat og Kollegium og forlangte af dem en ubetinget

Anerkendelse af den provisoriske Regering. Lassen opholdt sig dengang paa Fyn, men Hargens erklærede, at han „hverken som Kongens tro Mand eller som en samvittighedsfuld Repræsentant for Byens Borgere, hvis overvejende Flertal var dansksindet, kunde gaa med til en saadan Anerkendelse, og det uagtet han som født Kieler forøvrigt kun nærede tyske Sympathier.“ I samme Retning udtalte Raadmændene Muusmann, Holm og Petersen sig, og derefter afskedigedes baade Lassen, Hargens og den øvrige Magistrat i den provisoriske Regerings Navn;[1]) men dette var jo simpelthen en Voldshandling, og kun den militære Besættelse lænkede Haderslev til Oprørspartiet.

Dernæst indsattes en hel ny Magistrat, bestaaende af Herredsfoged Otto Kier som Borgmester (allerede den 26. Marts gik han med sin Borgmesterbestalling i Lommen), Byskriver Dr. Meyer og Raadmændene Mekelborg og Kieldrup; men deres stakkede Regeringstid var fuld af Trængsler. Naar de tyske Tropper laa i Staden, svang de Herskerstaven med Kraft; men naar de danske rykkede ind i Nordslesvig, og det skete mindst et Par Gange 1848—49, maatte de vige for Lassen, Hargens og de gamle Raadmænd, og sluttelig faldt det i deres Lod at bekranse „Fatter“ Bonin, da han vendte tilbage med Laurbærene fra Fredericia.

Under Malmø-Vaabenstilstanden og Krigsbegiven-

---

[1]) Min Fremstilling hviler paa en Indberetning fra Borgmester Lassen til Tillisch, dat. Odense 21./9. 49. I den paa Raadhuset i Haderslev optagne Protokol hedder det, at Raadmændene afskedigedes „auf ihrem Wunsch“, og langt senere indgave de, for at undgaa altfor mange Fortrædeligheder, en Ansøgning til Kongen om Afsked, og denne bevilgedes.

hederne 1849 voksede Partihadet med rivende Fart. Midt under den fjendtlige Belægning indsendte 260 haderslevske Borgere en Takadresse for den kongel. Proklamation af 27. Marts 1848, og det nye Borgermod maatte kues med haard Haand. „Dannevirke“ undertryktes, Pet. Chr. Koch, den gamle Amtmand Johannsen og talrige næringsdrivende Borgere maatte forlade Byen eller forvistes, ja adskillige dansksindede Mænd fra By og Land maatte hensidde i Raadhusets modbydelige Fangeceller i Uger eller Maaneder. Da Bestyrelseskommissionen tiltraadte sin Virksomhed, var Stillingen i Haderslev mere spændt end nogensinde tidligere, og saa begyndte Turneringen forfra mellem de to haderslevskfødte Borgmestre Lassen og Kier.

Kier var en dygtig Mand med videnskabelig Sands og stor Interesse for Nordslesvigs indre Udvikling; men hans langvarige Kamp med Bønderne om den fælles Kirkekasse, hvis Midler han bestyrede, hans Sammenstød med Hans Nissen i Tavlesagen og hans Optræden efter den 26. Marts 1848 havde gjort hans Navn til en Partifane. Det danske Parti i Byen vilde have ham bort. Borgerne betragtede det som en Tort, at denne provisoriske Mand skulde spærre Vejen for deres retmæssige Borgmester; de havde ingen Tillid til hans Afgørelser i politiske Sager, og de beklagede sig over, at han endnu langt hen paa Efteraaret holdt en Mand indespærret under Raadhuset, anklaget for Deltagelse i det danske Efterretningsvæsen under Krigen. Allerede i September modtog Bestyrelseskommissionen en af 250 Borgere underskreven Adresse med disse og flere andre Klagepunkter, og saa udspandt der sig en Art Adressekamp mellem det danske og tyske Parti om Borgermesterembedet. Men Kier støttedes af

Spliden indenfor Regeringen; han optraadte tilmed varsomt og klogt, undgik alle udfordrende Skridt, og hans gamle Ven Amtmand Johannsen holdt maaske ogsaa sin Haand over ham. („Han er uordentlig, men redelig“, skrev denne om ham til Tillisch.)

Henimod Jul 1849 skete adskillige blodige Overfald i Byens Gader, og navnlig bleve nogle norske Soldater slemt tilredte, idet der fra Baghold og aabne Vinduer slyngedes dem Flasker i Hovedet. Den offentlige Mening udpegede nogle tyske Haandværkssvende som Gerningsmænd, og Forbitrelsen steg imod Borgmesteren, som ikke sikrede Ro og Orden i Byen. Kort i Forvejen var der i Staden dannet en Filial af den „slesvigske, patriotiske Forening“, og denne, ledet af Tingmand D. A. Schmidt, Købmand H. de Wulff, Laurids Skau og Pet. Chr. Koch, sendte følgende Klage til Hovedbestyrelsen i Flensborg, dat. 31. Decbr. 1849: „Det er i Dag vor sørgelige Pligt at meddele den ærede Overdirektion, at Anarkiet i den Grad udvikler sig her i Byen, at ingen skikkelig Mand og allermindst de rolige og besindige Nordmænd kunne vandre fredeligt til Hjemmet om Aftenen. Stene og tomme Flasker, som af tyske Haandværkere, der næsten alle ere tidligere Friskaremænd, kastes i Ansigtet fra Vinduer og Hjørnehuse paa den rolige Vandrer, er den sædvanlige Hilsen fra de tyske Burscher, og de enkelte, som gribes paa fersk Gærning, løslades ustraffede af en revolutionær Politimester.

At der er en hemmelig og nøje Forbindelse mellem de forenede Slesvigholstenere og Urostifterne, er uden for al Tvivl, men at bevise sligt juridisk maa under vore Forhold, med en Politimester som Hr. Kier i Spidsen for

Byens Bestyrelse, anses for en Umulighed. Fra en Del Borgere er imidlertid for kort siden indsendt en paa Fakta grundet Klage til Bestyrelseskommissionen; men vi ere næsten kede af at klage, da det synes, som om vor oprørske Magistrat og Politi skal beholde Magten.

Hensigten med nærværende Skrivelse er derfor nærmest at meddele Overdirektionen, at ganske anderledes alvorlige og blodige Affærer forestaa, hvis vi ikke hurtig faa en ny og skikkelig Borgmester og Politimester; og da det er den „Slesvigske Forenings“ Formaal at bidrage alt muligt til Fredens og Ordenens Opretholdelse, saa tillade vi os at opfordre den ærede Overdirektion til hos Bestyrelseskommissionen alvorligen at andrage paa en Forbedring af den nærværende Tingenes Tilstand i Haderslev, navnlig ved at beskikke et nyt og loyalt Embedspersonale.“

Hovedbestyrelsens Henvendelse til Regeringen bar dog ingen Frugt. Endnu i de første Maaneder af 1850 fortsattes Kampen. De tyske Haderslevere tolkede deres Nød for det andet bayerske Kammer, den danske Klub „Enigheden“ sendte en ny og kraftigere Adresse til Regeringen, en tysk Deputation havde i samme Anliggende Foretræde hos Grev Eulenburg, og den 25. Januar underskrev 633 „Borgere og Indvaanere“ en Bøn til Bestyrelseskommissionen om, „at vor lovlige og almindelig højagtede Borgmester, Etatsraad Lassen, maa blive givet os tilbage, og at den faktisk fungerende, ved et skændigt Oprør indsatte provisoriske Borgmester Kier maa blive afsat fra dette vigtige Embede. — — Hr. Kier er bleven os paatvungen som Borgmester og er aldrig bleven eller vil blive anerkendt som lovlig Embedsmand af den største

Del af Haderslevs Borgere og Indvaanere . . Vi gentage, at Haderslev By aldrig har anerkendt nogen provisorisk Regering og ikke fortjener at sættes i Klasse med oprørske Byer.“ [1])

Etatsraad Lassen arbejdede dengang i Regeringens Kontorer i Flensborg og var en personlig Ven af Tillisch, og det maa derfor antages, at hans Genindsættelse har stødt paa haardnakket Modstand hos Grev Eulenburg. Først den 2. Marts 1850 skete Embedsforandringen, „der har vakt udelt Glæde hos alle, som kende Etatsraad Lassen, og ej ved materielle Baand eller gale Ideer ere bundne til Oprørets Sag!“

Lassens Hjemrejse til Haderslev formede sig til et helt Triumftog. Allerede i Aabenraa modtoges han af en Æres-deputation, i Nørby Kro sluttede nye Skarer sig til, og allerede før Toget naaede Hoptrup, talte det en anselig Række Vogne. Her var Skoleungdommen opstillet og hilste Borgmesteren med Sang og Hurraraab, og under rask Trav naaede Festtoget, nu bestaaende af 27 Vogne, til Sønderbro, hvor der gjordes et kort Holdt foran den talløse Menneskemasse, som var stimlet sammen, og et be-gejstret „Længe leve vor brave Borgmester!“ lød fra alles Læber. Derefter drog et Musikkorps, spillende „Den tapre Landsoldat“, foran Toget op paa Torvet, hvor der ud-bragtes et tordnende Hurra af Borgerne, og under stadig kraftigere Ovationer naaede han endelig sit Hjem paa Gammelting. Her udbragte han et „Leve Kongen!“, der besvaredes med fornyet Begejstring, og Mængden spredtes, overbevist om, at Danskheden havde sejret.

---

[1]) Dannevirke 6./3. 1850. Esmarch. II. S. 55 flg.

Dagen efter, den 6. Marts, skrev Lassen følgende Brev til Tillisch. „Puh, kære, bedste Tillisch! Det er sku en drøj Tid; jeg faar næppe Lov til at stoppe en Pibe, langt mindre til at spise; men Gud være lovet, Komedien lige fra Aabenraa til ind i mit Værelse var og blev kun et Lystspil, ikke den allermindste Uorden er forefalden; Beskrivelsen staar i „Dannevirke“ for i Dag, den er ikke overdreven. Hør Du, det er virkelig rørende; jeg havde ikke troet at besidde deres Tiltro og Kærlighed i den Grad, og dog — Gud give, jeg ikke mere saa Haderslev. — At min Tale var smuk, forstaar sig af sig selv; men dog, i Alvor, jeg tror allerede at kunne overtage Garantien for, at der i Nordslesvig ikke skal ske den mindste Demonstration fra dansk Side. Befolkningen er fornuftig og dog usigelig taknemmelig. Bønderne sige til mig: „Siden De er kommen tilbage, kan vi, Gud ske Lov, se, at Danmark sejrer.“ Det er deres Velkomst — Jeg meddeler i Dag ikke noget til Bestyrelseskommissionen; jeg har ingen Tid og véd endnu ikke, om Magistraten og de deputeredes Collegium vil arbejde sammen med mig. De Narre! De kunde sku ærgre mig dygtigt ved at blive! Hidindtil have de ikke været hjemme, naar jeg sender Bud efter dem. De ere Satans i Knibe; igaar og i Dag bliver der næsten uafbrudt holdt Raad i den tyske Borgerforening. Overpolitibetjenten og Raadstuetjenerne have allerede erklæret ikke at kunne — og ville! tjene under mig; men Herre Gud, længe vare de dog ikke blevne. Det Nederlag kan jeg endda taale; jeg vil blive drillet paa en ganske anden Maade. — Gud velsigne Dig for Dit Venskab, de Timer, jeg har henlevet hos Dig, vare de lykkeligste, siden . . . .“

Selvfølgelig gik det, som Lassen havde forudset: baade Magistrat og Deputeret-Kollegiet viste ham passiv Modstand og maatte erstattes af andre Mænd. I et Brev til Tillisch af 22./3. siger Lassen, at han i Haderslev har forefundet et Had mellem Partierne, der ikke vil blive udslukt i det første Slægtled. —

IX. Den slesvigske Præstekrig.

Naar man vil bedømme de slesvigske Præsters Forhold til Opstanden, maa man nøje se paa dennes enkelte Afsnit. Nu fortone Begivenhederne sig til en sammenhængende Kæde gennem tre Krigsaar, men for de samtidige faldt de ud fra hinanden i skarpt afgrænsede Episoder, hver med sit særegne Ansvar. Disse Afsnit vare: Selve Revolten fra 24. Marts til 9. April, den danske Okkupation indtil 23. s. M., den fremmede Invasion og dens Følger op til 25. August 1849, og endelig Vaabenstilstands-Regeringen og de afsluttende Kampe 1850.

Ved Bedømmelsen af Gejstlighedens Forhold i første Afsnit beror alt paa Rejsningens Karakter og Berettigelse. Var den en uundgaaelig Nødværgeakt eller ikke? Selve Slesvigholstenerne protestere med Lidenskab imod, at deres Opstand kaldes Oprør, Revolution, og paa en vis Maade have de helt Ret heri. I Hertugdømmerne var der ikke ophobet Tønder nok til en ærlig Revolution, og det, der skete i Kiel Natten til den 24. Marts 1848, var kun en Embedsmands-Revolte, støttet af Overklasserne i Holsten og Sydslesvig, men uden virkelig Rod i den store Almenhed. Den 23. Marts om Aftenen forelaa der ikke en eneste udfordrende Regeringshandling fra dansk Side, og Holsteneren Carl v. Plessen var Minister for Hertugdømmerne.

Den 28. Januar havde Kong Frederik lovet at opretholde den administrative Forbindelse mellem de to Hertugdømmer, og den 23. Marts om Aftenen, kun et Par Timer før Oprørets Udbrud i Kiel og tiltrods for den slesvigholstenske Deputations revolutionære Krav, gik hans Statsraad ind paa at indkalde Hertugdømmernes Stænder til en Fællesforsamling, en Indrømmelse, som Frederik VI og Christian VIII ingensinde vilde have gjort. Den slesvigholstenske Opstand begyndte i Rendsborg den 18. Marts og tog fast Form Natten til den 24., medens den danske Nødværgeerklæring (Kongens Svar til Deputationen) først saa Lyset mere end 12 Timer senere.

Disse Kendsgærninger kunne ikke omstødes af nogen, og overfor dem falde alle slesvigholstenske Udsmykningsforsøg til Jorden. Hverken i statsretlig, national, borgerlig eller økonomisk Henseende havde Kongens Regering angrebet Hertugdømmerne; Befolkningens Hovedmasse følte sig heller ikke forurettet eller angreben, men levede lykkelig i den gamle Statspatriotisme, og Begivenhederne kom derfor ganske bag paa den jævne Mand: Det var Lederne og Overklasserne, som ved et dristigt Kup vilde virkeliggøre deres egne politisk-nationale Idealer og tilfredsstille deres egen Ærgærrighed.

Disse Forhold bestemte den provisoriske Regerings Færd. Uden fremmed Hjælp og folkelig Støtte turde den ikke træde i aabenlys Kamp med Kongen eller paa ærlig Vis vedkende sig sine Formaal; og medens den derfor i sin Proklamation lovede at værne om Landsfyrstens Ret, var Overlederen, Hertugen af Augustenborg, alt forud ilet til Berlin for at indkalde fjendtlige Bajonetter til denne Rets Bekæmpelse, og overfor Folket opfandt den Løgnen

om den ufri Konge og det herreløse Land for under Legitimitetens Maske at snigmyrde Befolkningens ældgamle Kongetroskab. Under dette falske Løsen forførtes Embedsmændene og Soldaterne, og Rendsborg Fæstning erobredes. Selv om der bygges 100 Rejsnings-Mindekirker i Landet, vil Forræderen, Prins Friedrich af Noer i dansk Generalsuniform, til evige Tider blive staaende i Historien som det mest levende Skændselsbillede paa disse Begivenheder.

Revolten i Kiel stod ikke i fjærneste Forbindelse med Kongens Svar til den slesvigholstenske Deputation. Uafhængig af dette var den møjsommelig forberedt gennem lange Tider, og uafhængig af dette brød den ud. Førerne vidste kun alt for godt, at de ikke havde Ret; for dem gjaldt det om at faa Ret, at omskabe deres Ønsker til Magt. I dette Øjemed vare alle Midler gode, og Kongens Svar (i Lehmanns uforsigtige Affattelse) blev et nyt Vaaben i deres Haand. Ophidsede, uvidende og tankeløse Mennesker kunde for et Øjeblik indbildes, at den Konge, der lovede snart at opretholde Forbindelsen mellem Hertugdømmerne, snart at ophæve samme, handlede efter fremmed Indskydelse, var ufri, fangen, og endelig mente Førerne i hans sidste Erklæring desuden at finde den Grund til Selvtægt, som de saa haardt havde savnet, da de begyndte paa Selvtægten.

Saaledes turneret fik Løsenet om den ufri Konge en øjeblikkelig Magt. En Kamp imod hans Hær var ikke en Kamp imod ham, imod Ed, Pligt og Troskab, men netop for disse hellige Ting, imod hans Fangevogter: det danske Folk. At den nye Regering i Kongens Navn (men mod hans Villie og Interesse) havde hidkaldt fjendtlige Tropper og gjort Skridt til Slesvigs Optagelse i et fremmed

Statsforbund, behøvede Hoben ikke at vide, før den havde kompromitteret sig og stod overfor de nye Kendsgærninger. Den provisoriske Regering havde slaaet aandelig falsk Mønt, men falske Penge kunne ogsaa modtages og udgives af ærlige Folk, og det var netop det, der tilsigtedes.

I de første Dages heftige Anløb formaaede kun de færreste tyskdannede Embedsmænd at staa imod. Det var deres Studenterdrømme om et stort, enigt og frit Tyskland, deres Ungdomsidealer, der nu skulde føres ud i Livet, og over for al den Fremtidsherlighed brast de Baand, der knyttede dem til deres retmæssige Landsherre. Martsdunsterne tilslørede deres Pligtfølelse, og deres Sympathier bar dem over i Opstandens Favn.

Ogsaa Gejstligheden gik det paa denne Vis. Slesvigs Primas, den fromme og milde Chr. Fried. Callisen, en Olding paa 72, havde ikke Kraft til at dæmme op imod Strømmen og skødes læmpelig til Side. „Der deutsche Mann fiel dem neuen Deutschthum zum Opfer!" og Kirkens Tøjler grebes af den hensynsløse og ærgærrige Provst N. Nielsen i Slesvig, som uden Vaklen gav Edsbruddet Kirkens Velsignelse.

Om hans og hans Embedsbrødres Forhold til Opstanden er der i de senere Aar skrevet adskilligt [1]), og det sidste Indlæg [2]) (af Pastor O. H. Weiland i Hostrup) udmunder endog i en ubetinget, om end tarvelig begrundet Forherligelse af deres Færd. Den slesvigholstenske Historieskrivning har endnu ikke hævet sig op til en koldblodig

[1]) Se navnlig: K. Jansen: Die Haltung der schlesw.-holst. Geistlichkeit während der Erhebung. Kiel 1891.

[2]) Die Geistlichkeit Scleswig-Holsteins während der Erhebung. Beiträge des Vereins für die schlesw.-holst. Kirchengeschichte. Kiel 1898.

Vurdering af Begivenhederne 1848—50. Alt, hvad der fra denne Side skrives herom, er mærkelig ukritisk og tendensiøst, men Mage til Landsby-Naivitet som den, der præger Hr. Weilands Afhandling, skal man dog søge længe om selv i „Schleswig-Holstein“. For ham er det tilstrækkeligt, at disse gejstlige viste sig som gode tyske Mænd, om de tillige handlede, som det sig sømmer kristelige Sjælesørgere og edsvorne Kongetjenere, kommer ikke i Betragtning. 1848 gik der Politik i den slesvigholstenske Landskirke, og denne uheldige Gæst synes endnu af og til at aflægge Visit derovre.

Enhver theologisk Kandidat, der modtog Kald i Hertugdømmerne, maatte enten for Provst eller Superintendent aflægge en Prøve i Prædiken og Katekisation, det saakaldte *Colloquium*, hvorefter han stedtes til Edsaflæggelse. Edsformularen var foreskreven ved kgl. Anordning af 5. Febr. 1742 og altsaa mere end 100 Aar gammel. Den fornyedes ved hvert Tronskifte, og den var ogsaa indkrævet i Slutningen af Januar 1848. Dens Hovedindhold var følgende:

„Efter at Deres Majestæt allernaadigst har kaldet og ansat mig N. N., saa lover og forpligter jeg mig til at fremme Deres Kongelige Majestæts Gavn og Bedste og af yderste Evne at afvende og forhindre al Skade og Tab. I Særdeleshed vil jeg af al Kraft og Formue vaage over, at Deres Kongelige Majestæts *absolutum dominium* (Enevoldsmagt), Souverænitet og Arverettighed over Deres Kongelige Majestæts Riger og Lande opretholdes uforanderligt og forplantes til Deres Majestæts retmæssige Arvetronfølgere, i hvilken Henseende jeg da ogsaa er skyldig og forpligtet at ofre Liv, Gods og Blod. Jeg vil ikke tilstede eller tillade, at nogen, det være, hvem det vil, paa nogen Maade, lønligt eller aabenbart, foretager, taler eller gør noget som helst farligt derimod; men saafremt sligt imod min Forventning skulde hændes og komme til min Kundskab, da vil jeg ikke alene straks og uden Sky modsætte mig saadant, men allerunderdanigst tilkendegive

Deres Majestæt samme ... I det mig betroede Embede vil jeg allerunderdanigst rette og forholde mig efter min Bestalling saa vel som efter de af Deres Kongelige Majestæts Anordninger og Befalinger, der allerede ere udstedte eller herefter maatte blive udstedte, ligesom jeg vil skikke og opføre mig, som det sig bør og anstaar en ærekær og tro Præst og Tjener. Saa sandt hjælpe mig Gud og hans hellige Ord!"

Hvorledes var det muligt at komme forbi denne Ed til Rejsningen? Den var jo som formuleret imod den slesvigholstenske Sag. Det var Kongen, deres Konge, Danmarks og Hertugdømmernes Konge[1]) (men ikke en Hertug), som disse Mænd havde svoret ubrødelig Troskab.[2]) Tilfældet med den augustenborgske Tronkræver, med den provisoriske Regering, med de tyske Hjælpetropper, ja selv Svikmøllen med de kongel. Udtalelser af 28. Januar og 24. Marts vare forud fordømte. Disse gejstlige havde lovet en betingelsesløs Troskab. De vare aldeles ikke forpligtede over for et Slesvig eller et Holsten eller et Slesvigholsten, kun over for Kongen, og de havde forud lovet at anerkende

---

[1]) Saml. hermed C. F. Callisen: Anleitung für theol. Studirende und angehende Prediger. 1810. „In den Herzogthümern Schleswig und Holstein übt der König von Dänemark nicht blos die Majestätsrechte, sondern auch die Episcopalrechte aus . . . Er ist nächst Gott das höchste Haupt in geistlichen wie in weltlichen Sachen; er hat die höchste Gewalt über die Geistlichkeit, sowie das Recht in Kirchensachen zu befehlen und zu verbieten."

[2]) De slesvigske Præster dengang stode nøjagtig i samme Forhold til Kong Frederik VII, som de nuværende staa til Kong Wilhelm II; Kongen var og er deres øverste Biskop. Herr Pastor Weiland vil derfor ikke have vanskeligt ved at komme til Klarhed over det historiske Spørgsmaal, som han nu tilslører, i Stedet for at oplyse. Hvis den preussiske Regering oprettede en Provinsregering for Slesvig, en anden for Holsten, vilde Præsten i Hostrup dog ikke gøre Oprør imod sin øverste Biskop og Konge; men hvorfor roser han da andre for en Gærning, som, udført nu, maatte hjemfalde til hans Afsky og Fordømmelse?

enhver Forordning og Forandring, som Kongen maatte finde for godt at foretage, altsaa ogsaa Ophævelsen af den administrative Forbindelse mellem Holsten og Slesvig. — Kun ved en Sofisme, kun ved at lade mere kongeligsindet end den Konge, de hadede, og kun ved at erklære, at deres Ed paabød dem at ofre Liv og Blod for en Enevoldsmagt, som selve Bæreren frasagde sig, kunde Provst Nielsen og hans Fæller for et Øjeblik omgive deres oprørske Færd med et Skær af Lovlighed. Var dette et Selvbedrag, eller var det noget langt værre? —

Kun i 16 Dage herskede Revolten i Hertugdømmet Slesvig. Efter Slaget ved Bov indsattes en dansk Regeringskommission, bestaaende af Amtmand Sponneck i Ribe, Konferensraad Kirstein og Borgmester Lassen i Haderslev, hvis fornemste Opgave blev at føre Embedsmændene tilbage til Pligt og Troskab. Alle, ogsaa alle Præster, modtoge til Besvarelse et Skema med 7 Spørgsmaal om deres Forhold til den provisoriske Regering og deres fremtidige Stilling til den nedarvede Konge. Besvarelserne skulde afgives i Løbet af 24 Timer, og de indkom ogsaa før Slaget ved Slesvig. Omtrent alle Præster, selv stærkt tysksindede Mænd som Valentiner i Flensborg og Lorenzen i Adelby, afgave saa loyale Erklæringer, at de kunde forblive i Embede, og her forelaa altsaa en Troskabsfornyelse i bedste Form. Naar derfor tidligere Forfattere, deriblandt ogsaa Biskop Martensen i hans Sendebrev til Provst Nielsen, berømmer den slesvigske Gejstlighed for dens følgestrenge og sammenhængende Optræden under Krigen, er dette baade en ufortjent Ros og en historisk Unøjagtighed. Da Kong Frederik i Midten af April red nord ud af Hertugdømmet, ledsaget af flere hundrede Bønder til Hest, havde

Flertallet af Landets Embedsmænd og Præster paa ny hyldet deres Arvekonge og Herre, og kun et nyt Troskabsbrud kunde føre dem tilbage til den holstenske Regering. Kun enkelte bortflygtede Embedsmænd fra Nordslesvig, deriblandt Provst Rehhoff fra Aabenraa, undgik at afgive en saadan Erklæring; men forøvrigt vovede kun Præsterne i Byen Slesvig (med Hadeby) og Domskolens Lærere, ledede af N. Nielsen og M. Baumgarten og støttende sig til det opstillede preussiske Armeekorps bag Ejderen, at fastholde Martsstandpunktet ogsaa under den danske Besættelse. Nielsens Erklæring er dateret den 17 April, og Slaget den 23. forhindrede foreløbig videre Skridt imod ham. Disse Mænd dannede senere det uforsonlige eller intransigente Parti indenfor den slesvigske Gejstlighed.

Med Forbundstroppernes Indmarche fornyedes hele Martsrøret, og selv den nu helt tanketomme Frase om Kongens Ufrihed sattes atter i Omløb. De oprørske Regeringer og deres Mænd kunde ikke undvære denne Fiktion, selv om den gennemskuedes af de enfoldigste og tilsidst maatte antage en helt fortvivlet Form: „Der König von Dänemark hält den Herzog von Schleswig-Holstein in sich gefangen!“ I deres vaandefulde Stilling midt imellem Legitimitet og Demagogi maatte Reventlow og Beseler klamre sig til denne indbildte Loyalitet, og medens den holstenske Hær med Fortvivlelsens Mod kæmpede imod de kongelige Tropper, dømtes holstenske Journalister i Tugthuset for Majestætsforbrydelse og Højforræderi imod Kong Frederik VII. De provisoriske Herrer bleve i Sandhed ved at være Hans Majestæts tro Oprørere til deres sidste, usalige Ende!

Efter Callisens Afskedigelse ordnedes den slesvigske

Kirkestyrelse paa en lidt anden Maade, idet Provst N. Nielsen i Juli 1848 udnævntes til Superintendent for de tyske, Provst Rehhoff i Aabenraa for de danske Menigheder. Dermed havde de uforsonlige vundet Overtaget i Kirken; de fleste Præster anerkendte paany den provisoriske Regering, og imod de enkelte kongetro Mænd gik Statsmagten og Overhyrderne frem med skaanselsløs Strenghed. Alle de Værn, som den gamle Kongemagt havde bygget op om Præstembedets Ret og Anseelse, nedbrødes; de Mænd, der vilde blive deres Ed tro, afsattes uden Motivering, uden Lov og Dom og uden Ventepenge. De kastedes ligefrem paa Gaden, og Gensdarmer eller Soldater vare ved Haanden for at fuldbyrde Udsmidningen. I Oktober 1848, altsaa udenfor den egentlige Krigstid, modtog Pastor Karstensen i Dybbøl følgende Afskedspatent:

Die provisorische Regierung entlässt hierdurch den Herrn Pastor Kristen Karstensen seines Amtes als Pastor der Gemeinde Düppel.

Schleswig, den 13. Oktober 1848.

Die provisorische Regierung.
Beseler. F. Reventlow.

Springer.

Den 22. Oktober modtog Pastor N. L. Feilberg i Ullerup et ganske lignende Patent, Rehhoff overdrog Embedets Besørgelse til en Hjælpepræst, og holstenske Dragoner vare tilstede for at støtte Forandringen. Feilberg indgav nogle Dage senere et Andragende til den da oprettede Fællesregering med Bøn om enten at blive genindsat i sit Embede eller ogsaa at blive suspenderet med Bibeholdelse af Bolig og Embedsindtægter, indtil Anklage imod ham var rejst og Dom fældet; men i sin Svarskrivelse meddelte Fællesregeringen ham, at den havde stadfæstet hans Afskedigelse, og at han havde „at rydde og

rømme Pastoratet inden 10 Dage." „Undersøgelse og Dom var ikke til at opnaa, uagtet min Provst varmt anbefalede denne Side af mit Andragende, og saaledes var jeg af en Magt, der foregav at beskærme Indvaanernes Rettigheder, uden Lov og Dom berøvet mit Embede, gjort husvild og brødløs med Hustru og 7 Børn.[1])"

Paa samme Maade gik det Pastor Thies i Tolk, Otzen i Olderup, Höcker i Løgumkloster, Steffensen i Broager, Jep Hansen i Hjortkjær, Prahl i Skadst, Boesen i Fjelstrup, Lindenhahn og Hansen i Tyrstrup, medens Hertel i Moltrup, Jørgensen i Oxenvad og Boisen i Vonsbæk maatte flygte bort fra deres Menigheder for at undgaa militære Voldshandlinger.

Denne hensynsløse Fremfærd var vel skikket til at skaffe Ro, og det saa meget mere, som en kgl. Proklamation af 15. Decbr. 1848 „gav enhver af vore trofaste Undersaatter det Tilsagn, at en tvungen Eftergivenhed over for Fællesregeringen ingensinde af Os skal blive betragtet som Affald fra undersaatlig Ed og Pligt." Dermed vare de egentlige Samvittighedskonflikter slaaede ned og en Tilbagevej til Kongens Naade genaabnet.

Men med 25. August 1849 blev Præsternes Stilling for Alvor vanskelig. De stode igen over for Valget mellem deres nedarvede Konge og Statholderskabets bedrøvelige Kongehertug, mellem Legitimitet og Oprør. Ligesom i Maj 1848 bleve de igen forpligtede til begge Sider, og hvorledes de end valgte, vilde de kunne beskyldes for Troskabsbrud. Den 29. August afholdtes et stort Møde af Præster og andre Embedsmænd paa Raadhuset i Slesvig

[1]) Af Feilbergs Ansøgning til Bestyrelseskommissionen. „Den danske Slesviger" 3./10. 1849.

for at tage Stilling til Sagen. Stemningen var nedtrykt, en uhyggelig Tavshed sneg sig igennem Salen, kun Frygt og Forsagelse syntes at skulle komme til Orde, og en almindelig Faneflugt var at befrygte; men da rejste Pastor Michael Baumgarten sig og i en ildfuld politisk Tale lykkedes det ham endnu engang at samle Velærværdighederne til Kamp for „die Landessache". Ganske i Rejsningens Aand søgte de at klare sig ud af den tilspidsede Konflikt ved en ny Tvetydighed: de valgte tilsyneladende paa én Gang baade Oprøret og Legitimiteten, og med Superintendent Nielsen i Spidsen erklærede 195 gejstlige, at vel var Statholderskabet (i Kongehertugens Navn) deres lovlige Øvrighed; men ikke desmindre vilde de — efter dettes nærmere Anvisning — lyde Bestyrelseskommissionen (i Kongens Navn), „indtil det forlanges af os, at vi skulle medvirke til Slesvigs Indordning under Danmark og Adskillelse fra Holsten."

De gejstlige Hyrder vare meget langt borte fra Bibelens simple Lære om at være den foresatte Øvrighed underdanig. Deres Lydighed gjordes afhængig af rent politiske Hensyn, de vare nu engang komne i Drift paa det oprørte Tidshav og førtes med ustandselig Konsekvens dybere ind i vildsomme Forviklinger. En Maaned efter stode de over for et nyt Dilemma, der maatte tynge endnu haardere paa den præstelige Samvittighed. Bestyrelseskommissionen forbød den oprørske Kirkebøn: „For Fyrsten og al Øvrighed", og Præsterne maatte altsaa falde tilbage til den Formel, der sammen med Edsaflæggelsen var foreskreven den 1. Febr. 1848: „Gud velsigne vor allernaadigste Konge, Kong Frederik VII, og hele det kongel. Arvehus." Skønt næsten alle disse Præster

havde svoret Kongen ubrødelig Troskab og for 18 Maaneder siden Søndag ud og Søndag ind gentaget denne Bøn, erklærede nu 197 (af omtrent 210), at det stred imod deres Retsfølelse at bede saaledes, og at de ligesaa lidt fra Prædikestolen kunde offentliggøre de Anordninger, der af Bestyrelseskommissionen udstedtes i Kongens Navn.

Atter gik Pastor Baumgarten i Spidsen. I et fanatisk Flyveskrift[1]) erklærede han, at den kongelige Edsformular var indsmuglet af Danskerne, at ingen Kristen kunde aflægge en saadan Ed (hvad han dog selv havde gjort for halvandet Aar siden), at hans Løfte kun gjaldt Staten (ɔ: Schleswig-Holstein), ikke Kongen, at deres Hertug, ligesom Knud Lavard fordum, var bleven slaaet ihjel af Københavnerne, og at han for dem kun kunde genopstaa og finde Lydighed som „Herzog von Schleswig-Holstein!" — og disse Fanatismer fremføres med en agitatorisk Kraft, med en gammeltestamentelig Pathos, der er uforlignelig. Præsten paa Friedrichsberg paakalder ikke alene Moses og Profeterne, David, Jesu Sirach og Johannes Aabenbaring til Støtte for sit Troskabsbrud, han gør det ikke alene af med den apostoliske Lydighedslære, men han løfter endog Rejsningen op til et slesvigholstensk Theokrati, der benaades af Jehovas „Silberblick", der har Ret ud- og indad, ned- og opad, ja helt ind i den syvende Himmel, og fra dette høje Stade slynges sluttelig Bannet ned over Bestyrelseskommissionen, der har „iført sig Forbandelsens Skjorte." (Ps. 109, 18.)

I et Brev til Provst Nielsen gav Grev Eulenburg følgende Svar paa disse Fraser. I Kongeriget Preussen

[1]) M. Baumgarten: Die verbotene Fürbitte. 1849. S. 26, 49 o. fl. a. St.

holdes Bøn for Kongen i alle Kirker, uden at det kunde falde nogen Præst ind at bede specielt for Markgreven af Brandenburg eller Hertugen af Pommern. Kong Frederik VII erkendes her af alle som Landsherre, og dog kan Gejstligheden ikke bede for ham eller bekendtgøre de Befalinger, der udstedes i hans Navn. Og hvorfor kan den ikke? Fordi den beherskes af politisk Fanatisme, fordi den har slæbt med sig ind i Kirkerne statspolitiske Spørgsmaal, der hverken høre hjemme eller kunne afgøres der.

I Protesten af 15. Oktbr. 1849 foreligger der en utvetydig Lydighedsnægtelse paa et enkelt bestemt Punkt. 197 Præster nægtede at afskaffe den oprørske Kirkebøn og fra Prækestolen at oplæse Regeringsordrerne, hvorved disse først fik Retsvirkning. Men forøvrigt er der en Hage ved denne som ved omtrent alle de utallige Protester, Slesvigholstenerne opbyggede sig med at udsende. De 196 af disse Præster glemte mærkværdig nok at sende deres Protest til den Regering, de protesterede imod, og nøjedes med at offentliggøre den i „Alt. Mecur“. Dette var en velbetænkt Fejghed. Om ikke af Princip, saa af Nødvendighed hyldede Regeringen i Flensborg Trykkefrihed. Dens egentlige Pressefjender fandtes i Holsten og Hamborg, og da den ikke kunde naa dem, vendte den saa længe som muligt det døve Øre ogsaa til Skriverierne nord for Ejder. Det var almindelig bekendt, at den ikke tog Notits af Avisartikler, og med Sindsro kunde Præsterne derfor affyre deres Protest i Altonabladet. Kun den 197de iblandt dem, Pastor Haack i Hadeby, var modig nok til at sende sin Erklæring direkte til Regeringskontorerne i Flensborg, og Svaret blev: hans øjeblikkelige Afskedigelse. — Ad en lang Omvej naaede Hævnen hans Fæller.

I Slutningen af Oktober 1849 kæmpede Tillisch og Eulenburg haardt om Genindsættelsen af to nordslesvigske Embedsmænd, Pastor Boesen i Fjelstrup og Degn og Skolelærer Juhl i Hoptrup, og Udfaldet af denne Kamp fik en skæbnesvanger Betydning for hele den slesvigske Gejstlighed.

Ulrik Sekmann Boesen var født i Faaborg 1797 og kaldedes 1826 til Præst i Nørre Løgum. Senere forflyttedes han til Oxenvad-Jels og 1846 til Fjelstrup i Haderslev Provsti. Han var en overlegen Personlighed, en gammelkristelig Præst, en samvittighedsfuld Sjælesørger og Lærer. Som Slesvigs Biskop vandt han senere baade Venner og Fjender for sig,[1]) og mangen Slesviger vil endnu med Glæde og Hjemve mindes hans høje og statelige Skikkelse, medens han i de blomstersmykkede Skoler forvandlede Visitatsen til en Fest, lige kær for gamle og unge, med Forstaaelse og Hjærtelag fra begge Sider. Igennem mere end 20 Aar havde han levet sig ind i det brogede slesvigske Liv og faaet Folk og Ungdom kær. Han var sin Menigheds Hyrde og Ven; men han var ingen Partigænger, og han blev det aldrig. Med sine Embedsbrødre talte han Tysk lige op til 1849, og ingensteds vil man finde hans Navn indblandet i den politiske Strid før Krigen.

Denne Mand blev Genstand for Forfølgelse fra den provisoriske Regerings Side. 18. Maj 1848 ankom Regeringsraad Harbou og Krigsminister Jacobsen til Haderslev

[1]) I Zeitschrift etc. 19. B. S. 82 skriver Provst Carstens i Tønder om Boesen som Biskop: „Seine unparteiische Wirksamkeit hatte mehr und mehr Anerkennung gefunden. Die Grundtvigianer opponirten ihm am meisten."

for paa ny at tage den nordslesvigske Embedsstand i Ed; Provst Jansen havde tilkaldt alle Præster, men Boesen nægtede at fremstille sig for Kommissærerne. Han (tilligemed Præsterne i Aller, Bjert og Vonsild) erklærede kun at ville efterkomme den nye Regerings Anordninger, „for saa vidt disse ikke stred imod den Lydighed, han skyldte sin Konge.“ Men dette Svar var ikke tilfredsstillende, og de truedes alle med Afskedigelse. Imidlertid kæmpedes der med afvekslende Lykke, og Stillingen blev snart meget vanskelig for de tro Embedsmænd i Haderslevegnen. Den kongel. Hær havde bortført adskillige slesvigske Præster, mistænkte for Spionage, og Fjenden truede med at gøre Gengæld. Boesen udpegedes som det første Offer, hvorfor han søgte og fik Orlov i nogle Uger, og forlod Slesvig med den danske Hær i Slutningen af Juni. Men allerede 3. August, efter 5 Ugers Orlov, afskedigede den provisoriske Regering ham uden Varsel, uden Forklaring og uden Ventepenge; 7. November godkendtes denne Afsættelse af Fællesregeringen, og han fik samtidig Tilhold om at rydde Præstegaarden i Løbet af 24 Timer, hvilket kun var muligt ved Menighedens Hjælp. 22. December udnævntes Pastor Christian Petersen i Hellevad-Egvad til hans Eftermand, men først den 22. Febr. 1849 kunde denne tiltræde Kaldet.

Her forelaa en utvivlsom Retskrænkelse. Men uagtet Boesen personlig indfandt sig hos Bestyrelseskommissionen i Flensborg, uagtet Grev Eulenburg fattede Interesse for ham, uagtet Menigheden i Fjelstrup enstemmig bad om at faa ham tilbage, og Pastor Petersen prækede for tomme Stader, lykkedes det ikke Tillisch at overvinde de to andre Kommissionsmedlemmers principmæssige Mod-

stand. Boesen opslog da sin Bolig hos Sognefoged From i Fjelstrup og øvede præstelig Virksomhed i hans Hjem. Men i Oktober fornyede Menigheden sit Krav. Alle Sognets Husfædre (maaske paa to nær) erklærede, at de hverken vilde besøge Kirken eller gaa til Herrens Bord, saa længe Pastor C. Petersen vedblev at være deres Sjælesørger, og Tillisch optog da Sagen paa ny.

Men atter stillede Eulenburg sig afvisende. Han indrømmede gærne, at den provisoriske Regerings Afskedigelser vare foretagne ud fra et Partistandpunkt og gennemgaaende uretfærdige, ikke mindst i det foreliggende Tilfælde; men han hævdede lige saa bestemt, at Pastor C. Petersen var lovlig kaldet og indsat til Præst i Fjelstrup, og at Regeringen ikke kunde fjærne ham derfra uden at gøre sig skyldig i den samme Uret, som den dadlede hos sin Forgænger. Sluttelig henvistes Spørgsmaalet til Hodges' Voldgift. Sagens Akter oversattes paa Fransk, og de to Herrer forelagde hver sin Opfattelse. Tillisch forlangte uden videre, at Boesen skulde genindsættes i sit lovlige Embede; Eulenburg stillede derimod følgende Spørgsmaal: Er Pastor Boesen ulovlig afskediget, og hvis dette er Tilfældet, hvilke Midler har Bestyrelseskommissionen da til at gøre denne Uret god igen?

Hodges's Afgørelse er dateret den 2. Novbr. 1849. I hans vidtløftige Skrivelse hedder det: Da Boesen havde lovlig Orlov, da han ved en Fraværelse paa 5 Uger ikke kan beskyldes for at have overskredet samme, da han havde draget Omsorg for Embedsforretningernes Varetagelse af en Nabopræst, og der altsaa ikke forelaa nogen Nødstilstand, ja da hans Eftermand først udnævntes omtrent 6 Maaneder efter hans Afskedigelse, og endelig, da

han hverken er bleven indvarslet til at møde i sit Embede eller endog har været vidende om, at han skulde afsættes, saa anser jeg hans Afsættelse og Petersens Udnævnels for lige ulovlige og dømmer herved Bestyrelseskommissionen til at genindsætte Pastor Boesen som Sognepræst i Fjelstrup. Nogle Dage efter udfærdigedes Boesens nye Kaldsbrev, forsynet ogsaa med Hodges' Underskrift, og Pastor Petersen afskedigedes med Ventepenge.

Ifølge Vaabenstilstands-Konventionen havde Regeringen utvivlsom Ret til at foretage denne Art Handlinger, og det maatte anses for en Hensynsfuldhed, om den forskaanede Superintendent Rehhoff for at kassere sit eget Værk. Men alligevel mødte han selvfølgelig op med en lidenskabelig Protest imod denne Overtrædelse af den „slesvigholstenske“ Kirkeret, og Provsten i Haderslev, Pastor Hans Peter Prahl i Øsby, gjorde Mine til at følge ham. Denne Mand var af ren dansk Æt, og hans Frafald fra vor Sag derfor dobbelt beklageligt. Hans Fader, Bornholmeren Peter Prahl, havde først været Præst i Sommersted, hvor han giftede sig med Jomfru Holm fra Refsø, senere i Vedsted, hvor Sønnen fødtes, og fra 1809—31 Provst i Tønder. Han var en flittig dansk Forfatter med aabent Blik for vort Sprogs Ret; men Sønnen havde under sit Universitetsliv indsuget ganske andre Synsmaader. 1840 ansattes han som Sognepræst i Øster Løgum, og 1848 lod han sig af den provisoriske Regering forfremme til det store Kald i Øsby og til konstitueret Provst i Jansens og Hertels Sted. Det maa dog antages, at han 1849 endnu ikke havde gjort et endeligt Valg mellem Tysk og Dansk; thi da Svenskerne i August gik i Land ved Aarøsund, hilsede han dem med store Danebrogsflag, og da Boesen netop

ved ham skulde genindføres i sit Embede, gjorde han vel nogle Ophævelser, men faldt øjeblikkelig til Føje, da Amtmand Johannsen meddelte ham, at en Vægring i dette Tilfælde vilde have hans egen øjeblikkelige Afskedigelse til Følge.

Men dette var kun Galgenfrist. Nogle Dage efter stod han overfor en Sag af lignende Art, og haardt trængt af sine Partifæller lod han sig forlede til aabenbar Modstand imod Regeringen.

Engang i Sommeren 1848 udsendte de provisoriske Magthavere en Trop Dragoner for at fængsle Degn og Skolelærer Juhl i Hoptrup og føre ham som politisk Fange til Rendsborg. Ved en hurtig Flugt undgik han vel Soldaterne, men først med Vaabenstilstanden i Malmø vovede han sig tilbage til Hjem og Kald. Han havde dog ikke været i Virksomhed mere end tre Dage, før Amtmand Bruhn i Haderslev afsatte ham uden Undersøgelse og Dom, og nogle Uger senere kaldede det provisoriske Visitatorium Lærer Philip Møller i Kvistrup (født i Jægerup) til hans Embede, uden at dette havde været opslaaet ledigt. Baade Afskedigelse og Kaldelse vare derfor lige form- og lovløse.

Allerede 1. Oktober 1849 forlangte Tillisch, at Juhl skulde genindsættes i sit lovlige Embede, „eftersom han er en af Beboerne elsket og agtet Mand og af disse ønskes tilbage, medens derimod hans Efterfølger bibringer Børnene Anskuelser og Meninger, som ikke stemme med Forældrenes, og derfor kun bidrager til at føre Splid og Uenighed ind i Folket.“ — Men da Eulenburg ogsaa her gjorde Modstand, indstilledes Spørgsmaalet til Hodges’ Voldgift. Hans Kendelse er dateret 29. Oktbr. og heri

hedder det: Da den eneste Grund til Juhls Afskedigelse var hans Flugt, da denne kun skete for at undgaa et Fængselsophold i Rendsborg, og da det ved 111 Sognebeboeres og Amtmand Johannsens Vidnesbyrd er godtgjort, at Dragonerne indfandt sig i hans Hjem for at fængsle ham, saa erklærer jeg herved hans Afskedigelse for ulovlig og Møllers Kaldelse for formløs, og det paalægges Bestyrelseskommissionen at genindsætte Juhl i hans Embede.

Juhl modtog da et nyt Kaldsbrev, og Møller afskedigedes med Ventepenge; men herimod rejste baade Provst Prahl og Lærer Møller sig. Den første nægtede at indføre Juhl i Embedet og den sidste at rømme Degneboligen. I omtrent 10 Uger forstod Provsten at hale Tiden ud, Skoleinteressenterne i Hoptrup maatte tre Gange henvende sig til Regeringen i Flensborg for at faa deres lovlige Degn, og kun gennem Provstens Afskedigelse lykkedes det Kommissionen at skaffe Juhl Ret. Prahl afsattes som Provst og Præst den 10. Januar 1850, og samtidig overdroges Provsteforretningerne til Pastor Boesen i Fjelstrup.

Imod denne Embedsforandring rejstes en farceagtig Larm. Den 17. Januar samledes 17 af Provstiets Præster i Haderslev og enedes om at sende Provst Boesen en Art Mistillidsvotum eller Formaningsskrivelse, fuld af forskruet Pathos og taabelige Beskyldninger imod Bestyrelseskommissionen. Efter først at have sagt ham nogle Komplimenter for hans Forhold som Præst og Embedsbroder hedder det i Skrivelsen:

„Uden Dom og Ret, blot fordi han vilde værne om sit Embeds Rettigheder til Beskyttelse af en uskyldig angreben Tjener i Skolen g Kirken (Ph. Møller), er Provst Prahl bleven udvist af sit Embede

af en Regering, i hvilken kun een Mand tilhører vor Landskirke.[1]) Dette har ramt os haardt, ikke alene fordi vi derved have mistet en kær Embedsbroder, men ogsaa og især fordi vi derved have maattet være Vidne til en Forsmædelse af Christi Kirke, til dens helligste Rettigheders Nedtrædelse under Fødder. Berøves Kirken saaledes sine sidste Rettigheder, stilles den saaledes under Statens Jærnscepter for at gøres til en æreløs og foragtet Trælkvinde for skiftende verdslige Fordele, da tør Præsten allermindst unddrage sig Udøvelsen af sin helligste Pligt: af alle Kræfter at beskytte Kirkens krænkede Rettigheder. . . . . Derfor henvende vi denne Bøn til Dem: Tilsted ikke, at Kirken krænkes i sin Ære og i sin Ret, afstaa fra selv at række Haand til en saadan Formastelse imod Herrens Ejendom! Ogsaa De er dyrekøbt, bliv De ikke Menneskenes Tjener! Giv Deres Udnævnelse tilbage i de Mænds Hænder, som herved have forøvet et Ran af Herrens uafhændelige Rettigheder. Forskaan Kirken og Menighederne for den Forbandelse, der nødvendigvis maa fremgaa af et saadant Niddingsværk, forskaan Menighederne for den Forargelse og den Samvittighedsforvirring, som maa fremkaldes, naar Kirkens Tjenere taale, ja fremme slig Uret! etc.“[2])

Med Rette maa man spørge: Hvad havde den ugudelige Regering da bedrevet? Hvori bestod dens „Ran af Herrens uafhændelige Rettigheder, dens Forsmædelse af det helligste, det Niddingsværk, der truede med at nedkalde Himlens

---

[1]) Hermed sigtes til, at Grev Eulenburg tilhørte den unerte, Oberst Hodges den anglikanske Kirke.

[2]) Se Esmarch II. S. 63. Dannevirke 28./1. 50. Smlgn. Weiland a. St. S. 71, der afgiver en god Maalestok for Fortielsen i den slesv.-holst. Historieskrivning. De 17 protesterende Præster vare følgende: J. H. Strodtmann, Schlaikier* og P. H. Godt* i Haderslev, W. C. Fehr i Stepping, J. Müller* i Vonsbæk, C. E. Müller i Hammelev, A. D. Grauer* i Moltrup, C. A. Valentiner* i Tyrstrup, P. H. Schmidt* i Hejls, A. Schumacher* i Oxenvad, C. Meyer i Vilstrup, L. Petersen i Hoptrup, A. D. Boysen i Starup. S. Andresen i Magstrup, L. Jessen i Øddis, F. C. Hansen i Aastrup, H. P. Ebeling i Halk. — De med * betegnede vare provisorisk kaldede. Provstiets 7 øvrige Præster deltoge ikke i Demonstrationen, deriblandt den gamle Provst Jansen i Haderslev.

Forbandelse over Nordens Menigheder?“ — Jo, den havde afskediget en uregelmæssig kaldet og midlertidig udnævnt Provst, og det ikke fordi han var ivrig i Troen, men fordi han var ivrig i Ulydighed. Man skulde have troet, at „Hydraen“ i Flensborg havde forfalsket Naademidlerne og skændet Alteret, og saa havde den kun paalagt den kirkelig-administrative Embedsmand Provst Prahl i Øsby at hjælpe en forfulgt Skolelærer til hans lovlige Kald; men det tillod den fromme Mands Samvittighed ham ikke.

Hvad var her i det hele at gøre Ophævelser over fra et kirkeligt Synspunkt?

I 24 Aar havde Provst Boesen været Præst i Nordslesvig; han var ikke een, men to Gange kaldet af en lovlig Regering, baade som Menneske og Præst skattedes han af læg og lærd, og under Krigstidens Brydninger havde han vist den størst mulige Forsonlighed. — Efter 8 Aars præstelig Virksomhed i et andet Amt havde Provst Prahl af en selvgjort Regering ladet sig kalde til det fedeste Embede i Provstiet; efter den augsburgske Konfession var han end ikke lovlig kaldet, „*rite vocatus*“, men tværtimod „ohne ordentlichen Beruf“, et Surrogat i vanskelige Tider for en ret Præst og Provst; thi hvilken konfessionel Ret havde Advokat Beseler og Godsejer F. Reventlow til at udnævne Provster? Og tilmed var han kun konstitueret, og dog skulde det være en Forsmædelse for Christi Kirke, et Ran, et Niddingsværk, at erstatte denne Mand med Provst Boesen! —

Og hvorfor talte de 17 Præster først nu? 1848 havde den provisoriske Regering bortjaget henimod et Dusin Præster uden Lov og Dom, uden Varsel og uden Ventepenge, alene fordi de holdt fast ved Ed og Troskab.

Var dette da ikke en langt haardere Krænkelse af Kirkens Rettigheder, og hvorfor havde de ikke alt dengang protesteret imod en saa grov Mishandling af ærlige Embedsbrødre? Og hvorledes turde Mænd som Grauer i Moltrup, Schumacher i Oxenvad og Müller i Vonsbæk beskylde Boesen for at stifte Forargelse og Samvittigheds-Forvirring i Kirken? Hver Gang disse Præster selv traadte frem for Alteret, stode de som et Forargelsens Tegn for deres Menigheder, netop fordi de af den ulovlige Regering havde ladet sig kalde til Embeder, som lovligt tilhørte deres lovløst fordrevne Embedsbrødre. Hvis noget kunde kaldes Ran, maatte det vel nærmest være deres egne Embedsstillinger, og med deres Deltagelse falder der et komisk Lys ind over hele Optrinnet. Boesen havde let ved at svare paa Spørgsmaalet: „Hvem stifter Forargelse og Samvittigheds-Forvirring i Kirken og Menighederne?“ [1])

Foreløbig overhørte Bestyrelseskommissionen ogsaa de „syttens“ Skældsord, uagtet de forelaa i en Skrivelse til Provst Boesen og altsaa ikke blot offentliggjordes i Aviserne. Kun modstræbende lod den sig drive ind i Præstekrigen.[2]) Saalænge som muligt søgte den at undgaa en Retskamp med den førmartslige Gejstlighed, der, støttet til den opsætsige Overret, kunde berede den store Vanske-

---

[1]) Titelen paa hans Gensvar, der udkom i 2 Oplag. Haderslev. 1850. Se ogsaa: E. Boesen: Den slesvigske Biskop U. S. Boesen. København. 1868.

[2]) Den 12./2. 1850 skriver Tillisch til Premierminister A. V. Moltke: „Gejstligheden i Nordslesvig har ikke henvendt sig til os med nogen Protest, og vi have derfor besluttet ikke at tage nogen Notice af de Erklæringer, som indrykkes i de offentlige Blade, men at udsætte videre Forholdsregler, indtil det maatte vise sig, at nogen eller flere af dem i Gerningen ville vise sig genstridigen.“

ligheder; end ikke Tillisch' Ønsker gik videre end til at se de provisoriske Bestallinger kasserede og de fordrevne genindsatte, og naar de slesvigholstenske Historieskrivere nu fremstille Bestyrelseskommissionen som den angribende Part, er dette at vende op og ned paa de historiske Forhold. Lige fra den første Dag havde Præsterne udfordret Regeringen. De vilde denne Kamp, og de vilde den af rent politiske Grunde. Saasnart Ebben løb ud i den national-politiske Strid, søgte de at omdanne denne til en Kirkekamp imod ugudelige Forfølgere, vel skikket til atter at vække Genlyd i Tyskland og Ophidselse i Hertugdømmerne. De „sytten" have allerede givet os en Forsmag paa denne Kampmaade, og en Uge efter kom den til fuld Udvikling: Baumgartens Lære om det slesvigholstenske Gudsrige (Theokrati) slog an, og det var ikke Sindsforvirring, men Konsekvens, da den flensborgske Pastor Hartz fra St. Nikolaj Kirkes Prækestol erklærede Jesus Christus for en Schleswig-Holsteiner!

Med Provst Rehhoffs Fald den 21. Januar 1850 kom Stormen. I seks Maaneder havde denne Mand pønset paa ved alle Midler at krydse Bestyrelseskommissionens Befalinger. Ufortrøden vedblev han at bede den forbudte Kirkebøn. Som vi have set, protesterede han ikke alene imod J. Hansens Genindsættelse i Hjortkjær, men imod alle Embedsforandringer i Nordslesvig, ja paa Grund af hans Obstruktion maatte Pastor Karstensen i Dybbøl endogsaa af Amtmanden alene og i en Skolestue indføres i sit Embede. Men selv da Rehhoff negtede at træde i Forretningsforbindelse med den nye Magistrat i Aabenraa og offentlig vedgik sin Ulydighed, vovede Kommissionen ikke at skride til hans Afsættelse, før hans Sag havde

været forelagt Kong Frederik VII. Rehhoff faldt for en Kongedom, og hans Embede som Provst og Superintendent overdroges til Pastor Jep Hansen i Hjortkjær, en from og ærlig, om end noget sær og gammeldags Mand.

Dermed var Maalet fuldt. Alle Præster i de to Superintendenturer tilsagdes at møde henholdsvis i Aabenraa og Slesvig den 28. Januar for ved en enstemmig og tordnende Protest at overvælde den forhadte Regering og gøre en Ende paa disse „aller Sittlichkeit Hohn sprechenden Zustände!“ — Men Dagen kom med et forrygende Snevejr, Flertallet af Velærværdighederne foretrak at blive inden Døre, og Demonstrationen tabte en Del af sin Kraft.

I Aabenraa mødte kun 8 Præster; men — som til Gengæld — vedtoge de en Erklæring, der havde baade Næb og Kløer. Efter i stærke Ord at have omtalt den Vilkaarlighed parret med Haan, den uhørte Adfærd, som Bestyrelseskommissionen havde udvist imod Kirken (ɔ: imod seks provisoriske Præster og en provisorisk Superintendent), føle de sig tvungne til at erklære følgende:

„Da vi tro nu at have naaet den Grænse, til hvilken vi i Følge vor første Erklæring (dat. 22. Aug. 1849) have kunnet vise Lydighed, saa tør vi ikke længere efterkomme Bestyrelselseskommissionens kirkelige Anordninger og navnlig ikke anerkende den nyindsatte, foreløbige Superintendent og de nyindsatte Provster; tvertimod anse vi os for Gud og vor Samvittighed forpligtede til herved at nedlægge Protest derimod. Følgerne af dette vort sidste Skridt falde paa de Mænds Hoveder, som

have tvunget os dertil."[1]) — Dette var en formelig Opsigelse af Lydighed, et Fejdebrev til Regeringen, og de 8 Herrer maa have havt en klippefast Tro paa de holstenske Vaabens endelige Sejr.

Protesten i Slesvig undgik vel den ligefremme Lydighedsnegtelse, men er forøvrigt yderlig udfordrende. Som Indledning meddeler den, at „ingen af de kontraherende Magter, Danmark, Preussen og England, havde Ret til at bestemme noget over os, og derfor ere Vaabenhvile-Aftalerne af 10. Juli uden Retsvirkning." — Det er atter Baumgartens theokratiske Tanker, der dukke frem. Landets legitime Hersker, Kong Frederik VII, og Hans preussiske Majestæt, der holdt Halvdelen af Landet militært besat, skulde ikke have Lov til at tale et Ord med i Laget; det var Retsideen, først og fremmest Præsternes sædelige Retsbevidsthed, der skulde være Normen, og derfor kunde disse Præster paa theokratisk Vis løse sig selv fra Ed og Pligt og anvise Magten dens Bane. Derfor Ve over Bestyrelseskommissionens rets- og samvittighedsløse Regimente:

„Maalet er fuldt, aldeles fuldt! . . . . Som Christi Kirkes Tjenere protestere vi formelig og højtidelig imod alle de Forholdsregler, ved hvilke Menighederne krænkes paa det groveste i deres helligste Rettigheder og dyrebareste Goder, ved hvilke Præster og Lærere lovstridigt og voldsomt fjernes fra deres Embeder og andre indsættes i deres Sted; ved hvilke Guds Huse blive øde,

[1]) Alt. Mercur. 1850. Nr. 35. Esmarch. II S. 66. „Dannevirke. 1850, Nr. 19. Underskriverne vare: Prehn i Bjolderup, Momsen i Nørre Løgum, Kaftan og Posselt i Løjt, L. Poulsen i Øster Løgum, G. Petersen i Hellevad og Diakonerne Petersen i Ullerup og Raben i Aabenraa.

Skolerne lukkes og Ungdommen overgives til Forvildelser; ved hvilke overhovedet hele den kirkelige Bestyrelse i Nordslesvig forstyrres og gøres umulig, og maa vi saa meget mere nedlægge Protest imod alle disse Voldshandlinger, som to af Bestyrelseskommissionens Medlemmer ikke tilhøre vort Trossamfund.“ [1])

De slesvigske Præster savnede i Sandhed ikke Pathos. I et samtidigt Hyrdebrev fra Provst N. Nielsen [1]) hedder det: „Ud med Bønnens Sværd, som ingen Stormagt kan holde i Skeden! Bed, bed i Gaarde, Hytter og Lønkamre for den voldførte, nordslesvigske Kirke!“ Og i et Præstebrev til „Alt. Mercur“ (31. Jan. 1850) anvendes endog Psalmistens Ord paa Bestyrelseskommissionens Kirkestyrelse: „Svinet fra Skoven roder om den (Kirken), og vilde Dyr paa Marken afæde den.“ (Ps. 80, 14.) — Men det er alligevel ikke nødvendigt at sige ret meget til alle disse stærke Ord. Ingen af de afskedigede syv — Provst Rehhoff undtagen — havde forstaaet at samle sig en Menighed i Nordslesvig, og ikke 2 Procent af Befolkningen vilde have rejst sig op for at beholde dem. Hele Fjelstrup Menighed negtede at betjene sig af Pastor Chr. Petersen som Præst og Sjælesørger; ved sin Tiltrædelse havde Pastor Grauer i Moltrup talt for to Personer og ved sin Afsked for tre Koner og sit eget Tyende. I Vonsbæk var Altergangen ganske ophørt, og fra Oxenvad-Jels bestormedes Bestyrelseskommissionen med Andragender om at blive Pastor Schumacher kvit, der synes at have været særlig uheldig og kun støttedes af en 5—6 tysksindede Gaardmænd. Nøjagtig det samme havde været

[1]) Esmarch, II, S. 67-78. „Dannevirke“ for Februar og Marts 1850 har en Række velskrevne Artikler om Præsteoprøret.

Tilfældet i Hjortkjær, hvor en anden Grauer var bleven „valgt“ med otte Stemmer. Pastor Axelsen i Dybbøl havde slet ingen Menighed, og Sognefolkene i Ullerup forlangte, at Pastor Fr. Petersen først skulde legitimere sig som deres rette Præst, før de vilde yde ham Tiende.

Protesten var en „Entrüstungs“-Komedie af den tarveligste Art. Medens de afskedigede Præster fyldte tyske Aviser med Veklager over de tomme „Guds Huse, som rodedes øde af Vilddyr“, fyldtes, ja overfyldtes netop disse Kirker af de samlede Menigheder, der i from Troskab sloge Kreds omkring deres lovlige Sjælesørgere. Alt, som de genindsattes: Boesen, Karstensen, Feilberg, Hansen, Høcker, Boisen, Steffensen, Hertel, Jürgensen, hentedes de under store Højtideligheder i Triumf tilbage til deres Kirker, hele Menigheden stormede dem i Møde, og under Glædestaarer tilvinkedes dem „Velkommen“ fra Gaarde og Hytter! Med en ulidelig Afsmag maa Grev Eulenburg have læst Præsteprotesterne, da hans Bord netop i de samme Dage fyldtes med Takskrivelser for disse Præsters Fjernelse. Fra Fjelstrup indkom — for blot at nævne nogle Eksempler — en Takadresse med 133 Familiefædres Underskrift, fra Hjortkjær med 156, fra Løgumkloster med 196, fra Oxenvad med 150, fra Tyrstrup med 207.

Og disse Adresser toge Bladet fra Munden. I en Udtalelse fra de „bosiddende Mænd i Dybbøl Sogn“ (110) hedder det: „Dersom nogen siger, at Guds Rige og Christi Kirke her har lidt Vold og Afbræk derved, at vi have faaet vor gamle Præst og Sjælesørger tilbage, saa taler han Løgn, og der er ikke Sandhed i ham. Tvertimod, skal der tales om Vold imod Guds Rige og Afbræk for Christi Kirke her i vor Menighed, da blev saadant forøvet

den Gang, da den provisoriske Regering berøvede os vor gamle Præst og skikkede os i hans Sted en anden, som vi ingen Tillid havde til, og som kaldte dem Venner, vi kalde Fjender. I hans, den provisoriskes, Tid stod Guds Hus tomt, og Sakramentet blev forsømt. Kirkevæsen, Fattigvæsen og samtlige Sogneanliggender, hvori Præsten skulde deltage, besørgedes uden hans Deltagelse — alt sammen, fordi ingen vilde have med ham at gøre; men saa snart vor gamle Præst blev given os tilbage, sporedes en glædelig Forandring: da blev Guds Hus fuldt, Herrens Alter talrigt besøgt, og Sognets Anliggender bragt i Orden. Enhver kom ham i Møde med Tillid og Fortrolighed!" [1])

Kun i Aabenraa herskede i henimod et Fjerdingaar Tilstande, der minde om Præsternes Skildring. Byens Diakon eller anden Præst, den nylig kaldede Kandidat A. M. Hansen, vilde kun af den alt afsatte Superintendent lade sig indføre i sit Embede; ligeledes negtede Nabopræsterne under Vakancen at prædike fra Rehhoffs Talerstol, og Flertallet af Byens Lærere saa sig pludselig ude af Stand til at forrette deres daglige Skolegerning, naar Rehhoff ikke længere var deres Tilsynsmand. Der kan dømmes meget forskelligt om disse Tilkendegivelser; men om stærk kirkelig og pædagogisk Iver vidne de i alt Fald ikke.

De slesvigske Præster delte Tidens politiske Begejstring og Offervillighed, og rent menneskelig set kan dette kun tjene dem til Ros og Ære; men deres ukirkelige og kongefjendske Færd bliver derfor ikke mindre forkastelig. Det, der skete i Aabenraa og Slesvig den 28. Januar, var et fornyet Oprør, et Præsteoprør, støttet til de holstenske Rustninger og Bestyrelseskom-

[1]) Tillisch' Papirer. — „Den danske Slesviger". 1850. Nr. 24.

missionens vanskelige Stilling. Dette erkendtes af alle, og de intransigente Ledere havde derfor ondt ved at holde deres Embedsbrødre til Ilden. Den aabenraaske Protest fandt aldeles ingen Underskrifter udover de 8, og den slesvigske, dateret 29. Januar, kunde først en lille Maaned senere offentliggøres, foreløbig forsynet med 80 Navne. Præsterne begyndte at føle sig mindre vel tilpas; der spilledes højt Spil om Kald og timeligt Velvære, og Afgørelsen maatte komme med det første store Sammenstød mellem de fjendtlige Hære, der nu kunde forudses. I de sydlige Købstæder, hvor Stemningen var sejrssikker og fuld af Foragt for de danske Vaaben, var det let nok at gaa med Strømmen, men den ensomme Landsbypræst havde ondt ved at holde Humøret oppe.

Og tilmed hævede der sig nu advarende Røster indenfor Præsternes egen Kreds. I sin Sjælekvide (maaske ogsaa for at vække endnu yderligere Opsigt) havde Provst Nielsen opfordret alle, saavel den tyske som den danske Gejstlighed, til at afgive deres „Votum i Samvittighedsspørgsmaalet“ (ɔ: Edssagen). Denne Henvendelse fremkaldte blandt andet H. L. Martensens Sendebrev og ligeledes Svarskrivelser fra tre tyskdannede, slesvigske Præster: den fordrevne P. Otzen i Olderup, Martens i Nykirke (senere Rehhoffs Eftermand i Aabenraa) og H. Hansen[1]) i Fjold.

[1]) Offenes Sendschreiben an Generalsuperintendent Nielsen. Flensburg 1850. H. Hansen, der tidligere havde været Præst i Simonsberg, var født i Husum 1797. Hans Morfader var Pastor J. P. Bering i Skjern, hans Morbroder Pastor M. G. Bering i Tandslet. Selv var han opdragen paa Christiansfeld og kunde Dansk, men efter hans egne Udtalelser havde han i de sidste 20 Aar ikke havt Lejlighed til at øve sig deri. Han var i høj Grad kongeligsindet og blev kort før Istedslaget slæbt til Rendsborg. Det gør mig ondt at maatte tilføje, at han et Par Aar senere fjærnedes af Regenburg.

Den sidstes Sendebrev, skrevet dybt nede i Sydslesvig med Fjender paa alle Led, var et hensynsløst modigt Skridt og gav klar Besked. „De spørger mig, Hr. Generalsuperintendent“ — hedder det — „om De har brudt Deres Ord, Deres Troskab, Deres Ed, om De er en Oprører og Ophidser? — Jeg svarer Dem med et aldeles bestemt Ja; De er skyldig, fremfor alle andre skyldig; De er ret egentlig en Frister til det onde. Nær og fjærn er Deres Navn blevet til offentlig Forargelse, og for de troende Christne er De en Lygtemand, der lokker de helliges Samfund ud paa den politiske Fordærvelses Sump. Selv bortreven af Fordærvelsens Strøm, har De draget Deres Embedsbrødre med ned i dens Hvirvel og kan nu intet Fodfæste finde mere!“ — Drøjere kunde Sandheden vel næppe siges en kirkelig Overhyrde.

Alligevel lykkedes det efter et Par Maaneders ihærdigt Arbejde at skaffe endnu 74 nye Underskrifter paa den slesvigske Erklæring, og ved Marts Maaneds Slutning syntes det altsaa, at mindst 161 af 210—220 Præster (nogle Kald vare ledige) paa det mest uforbeholdne havde kastet Fejdehandsken til Regeringen.

Alligevel vilde det være urigtigt at beundre det udviste Mod alt for meget. Det gælder her om at forstaa de taktiske Træk og Modtræk paa Baggrunden af den gensidige Magtesløshed, og Præsterne vare bravt laadne. Ved Prahls og Rehhoffs Afsættelse havde de ikke kunnet enes om en Embedsnedlæggelse *en masse*, og deres Masseprotester betød derfor heller ikke i og for sig, at de vare rede til at prisgive Kald og timeligt Velvære for et Par uheldige Embedsbrødre eller overhovedet

for deres politiske Overbevisnings Skyld. Udadtil, imod Tyskland og Danmark, vilde de opløfte det højest mulige Raab; men indadtil, i deres Menigheder, vilde de helst bevare alt i den gamle Gænge. De „sytten“ havde opfordret Boesen til at frasige sig Provsteembedet som „en Forsmædelse af Christi Kirke“; men betegnende nok vare ingen senere mere ivrige i at lyde ham end netop disse „sytten“! — Og det er vel næsten unødvendigt at meddele, at de 161 syd- og mellemslesvigske Præster undgik paa det omhyggeligste at sende deres Fejde- og Opsigelsesbreve frem til Regeringen; de nøjedes med et „indsendt“ i en holstensk, d. v. s. i en udenlandsk Avis.

Men Bestyrelseskommissionens Modtræk var taktisk set heller ikke ilde. Saa længe som muligt veg den tilbage for Afskedigelser af førmartslige Embedsmænd, og foreløbig søgte den at ramme de ulydige nordslesvigske Præster igennem deres egne Menigheder. Tilsyneladende forholdt den sig ganske uvirksom over for Præsteoprøret; i Februar og Marts Maaned bortpillede den kun et Par „provisoriske“, der spærrede Vejen for kongekaldede Mænd; men end ikke Resten af de „sytten“, der dog saa grovelig havde fornærmet den ad tjenstlig Vej, anfægtedes, og Amtmand Johannsens Forslag om at afkræve dem en fornyet Troskabserklæring gik heller ikke igennem. Regeringen skred kun ind imod den oprørske Præst, naar hans Menighed forlangte ham fjernet. Dette maa vel kaldes en raffineret Fremgangsmaade. Sjælehyrderne, der nylig havde talt højt om Menighedens Ret, stilledes pludselig over for et Menigheds-Plebiscit, der trak Grunden bort under deres Fødder. De fleste af disse Præster levede som fremmede midt i en dansk

Befolkning, og deres Deltagelse i den provisoriske Bevægelse havde gjort dem foragtede, selv om de ellers vare godt lidte. I de „syttens“ Menigheder (Vilstrup og Hoptrup undtagne) opstod der en Kappestrid om, hvem af dem der først kunde blive af med deres provisoriske Sjælesørger, og de Modtræk, som enkelte af de angrebne forsøgte (Pastor Fehrs Sendebrev til Stepping-Frørup Menigheder, Müllers Forsøg paa en Modadresse i Hammelev), æggede kun Uvillien endnu yderligere frem. Regeringen modtog i Løbet af Foraaret Bønskrifter om disse Præsters Fjernelse, og da først traadte den til. Den forlangte, at Præsterne offentlig i „Dannevirke“ (det eneste Blad, som Menighederne læste) skulde erklære, at „de ikke havde havt til Hensigt at nægte Bestyrelseskommissionen eller Provst Boesen Lydighed.“

Overfor denne Fordring splittedes de „sytten“, for saavidt de endnu vare i Embede. De dygtigere iblandt dem, som Meyer i Vilstrup, Valentiner i Tyrstrup og Strodtmann i Haderslev,[1]) nægtede at afgive en saadan Erklæring, særlig da i Bladet „Dannevirke“, og de afskedigedes i Forsommerens Løb. Strodtmann rev endog alle Frue Sogns Lærere med sig i sit Fald, og Haderslev som Aabenraa fik da en hel ny Præste- og Lærerstand før Krigens Fornyelse. Seks af de „sytten“ afgave derimod den forlangte Erklæring, men selv af disse bleve kun to (Andresen i Magstrup og Jessen i Øddis) i Embede efter Slaget ved Isted.

---

[1]) Om Valentiners Afskedigelse se: Alt. Mercur 9./5. 1850 og Dannevirke 13./5. 50. — Om J. S. Strodtmann: Alt. Mercur 2./6. 50, Dannevirke 5./6. 50. Ligeledes Skriftet: Strodtmann Satura, Hamburg 1864.

Imod Slutningen af sin Regeringstid tog Bestyrelseskommissionen i det hele mere Mod til sig. Superintendent Nielsen afsattes og erstattedes med Provst Aschenfeldt i Flensborg; men dette Skridt skulde rigtignok helst have været gjort et halvt Aar tidligere. I Juli Maaned afskedigedes de 8 oprørske Præster i Aabenraa Provsti, da de nægtede at afgive en ny Troskabserklæring, og samtidig rømmedes der op mellem Præsterne i Flensborg og Omegn; men disse Afsættelser stode i Forbindelse med en anden Begivenhedsrække og ville derfor blive omtalte i et følgende Afsnit.

I det hele fjærnede Bestyrelseskommissionen op imod 40 Præster, og for disse Afskedigelser bærer Grev Eulenburg Medansvaret.

X. Den danske Folkebevægelse og C. Flor.

Det er let nok at skildre den slesvigholstenske Propagandas uhyre Virksomhed i Vaabenstilstandsaaret, fordi offentlig Opsigt og Avislarm var et af dens vigtigste Midler. Slesvigholstenerne vare utrættelige i at skrive Protester og Adresser til sig selv, og end ikke det ringeste provisoriske Æg kunde udruges, før der blev kaglet over det fra Kiel til München. Selvfølgelig har den slesvigske Velfærdskomite (med Dr. Napoleon i Spidsen) sin endnu uskrevne, hemmelige Historie; men Udslagene af dens Virksomhed gennem de tyske Klubber i Købstæder, Flækker og Landskaber og dens Herredømme over Embedsstanden lige fra Superintendenten til Natvægteren ere saa haandgribelige, at et fyldigt Billede kan gives.

Med den danske Propaganda forholder det sig omvendt. Den var til, den var endogsaa ret virksom; men

den undgik al offentlig Larm; i Samtidens Aviser har den kun efterladt sig yderst faa Spor, og uheldigvis synes Hovedlederen, Professor Flor, at have overgivet den egentlige Detail til evig Glemsel. Lige til Istedslaget frygtede alle i Nordslesvig for et nyt Indbrud af den holstenske Hær, selv de modigste vovede sig kun ugærne frem til offentlig Optræden, og af Hensynsfuldhed og Forsigtighed fortier Flor deres Navne. I hans store Brevsamling paa det kgl. Bibliothek findes kun nogle tørre, tildels anonyme og lidet oplysende Regnskaber og Ansøgninger til Finansministeriet; men hans Dagbøger, hvori Enkelthederne fandtes, ere ikke opbevarede. I det følgende kan jeg derfor kun samle nogle spredte Træk og maa overlade til en heldigere Efterføiger at udfylde Billedet.

Fra 1838 til September 1850 var Flor Danskhedens Leder i Slesvig. Den danske Vækkelse havde arbeidet sig frem som Folkesag, som et Vaarbrud af slumrende Kræfter i Menigmands Bryst, som en Selvfornyelse paa Trods af Embedsmændenes Modstand og en famlende Kongemagts Fejlgreb. Flor og hans Mænd vilde nu, hvad de altid havde villet: en frivillig Tilslutning fra alle Slesvigeres Side til den danske Folkestat. Enhver Delingstanke var dem forhadt. Krigen havde ikke kuet deres Mod, de vare Mænd for at haabe selv imod Haab, og Stillingen syntes i hvert Fald langt mere forjættelsesrig nu end for 11 Aar siden, da Kampen var begyndt med en Anfører og 2 Mand.

Der er nøje Sammenhæng mellem disse Mænds Virksomhed før og efter 1848. I de første 8—9 Aar tvang Forholdene dem til at virke udelukkende i det danske Nordslesvig. De kæmpede foreløbig for aandelig Vækkelse

i rent danske Egne; men da dette var naaet, kom de dybere Formaal, der laa bag deres Bestræbelser, ogsaa til Syne, og ligesaa fuldt som Slesvigholstenerne tilstræbte de en Nationalisering af Hertugdømmet fra Grænseskel til Grænseskel, men vel at mærke ad Frivillighedens Vej.

Kong Christian VIII's aabne Brev 1846 dannede det nye Udgangspunkt. Dette betød et politisk Brud med en ældgammel Tradition. Kongen opgav ikke alene sine ældre Raadgivere og den nedarvede Forsoningspolitik mellem Statens to Folk, men han traadte ligefrem i Skranken for den forkuede Danskhed saavel i Nord-, som Mellemslesvig. Da Staten paatog sig at oprette et dansk Seminarium og en dansk lærd Skole i eller ved Haderslev og en folkelig Højskole i Sundeved, mente saavel Flor som hans Adjutant, Pet. Chr. Koch, at have naaet deres første Opgave, og den større: hele Slesvigs Erobring, traadte nu frem som Maal.

Det var egentlig et godt udtænkt Skaktræk af Modpartiet, der først skræmmede Koch op. I 1846 forberedte Kong Christian Indførelse af Dansk i Kirke og Skole i de saakaldte blandede Distrikter, og den 29. Oktbr. s. A. lod Provst Ahlmann i Tønder i største Hast foretage en Afstemning om, hvorvidt Menighederne i Kjær Herred samt i Aventoft og Udbjærg ønskede en Udvidelse af det danske Sprog ved Undervisning og Gudstjeneste; men herpaa svarede alle Menighedsmedlemmerne i alle de 10 dansktalende Sogne: „Nej!" — med Undtagelse af Gaardmand Rurup i Ladelund.

Denne letvundne Sejr var Koch for meget. I et Brev til Flor (25. Febr. 1847) beklager han, at de hidtil have forsømt disse Egne, at deres Opmærksomhed kun har

været henvendt paa Nordslesvig, „hvis Danskhed dog vil forsvinde som en Røg, hvis Mellemslesvig bliver tysk. Nu maa vi opslaa vore Værksteder dernede; alle de Jærn, vi have i Ilden, maa vi anvende til Mellemslesvigs nationale Genfødelse. — — Det er frygteligt, som disse arme Egne ere forsømte midt under et 10 Aars heftigt Arbejde til Slesvigs, altsaa ogsaa til disse Egnes Frelse. Klogskab maa, især i de første Aar, ledsage hvert af vore Fjed. Men lang Kamp har ogsaa skænket os Erfaring og mangehaande Indsigter — — — Stille, forsigtig, utrættelig maa vi sætte os fast i ethvert Sogn, og Regeringens store Forseelse i hine Egne kan maaske omvendes og blive til et Gode, naar den indser sine Fejl og griber til bedre Forholdsregler“ [1])

Dette Brev blev stjaalet ud af Flors Frakkelomme, lithograferet og udbredt over alt som et Vidnesbyrd om den fæle danske Propaganda. Men Koch lod sig ikke skræmme. Efter Samraad med Flor udstedte han allerede i April 1847 Opfordringer til at danne et „Slesvigsk Bevarelsessamfund“, der skulde virke for „Folkeoplysning og sand Fædrelandskærlighed i Mellem- og Sydslesvig, og med Agtelse for det tyske og frisiske Sprog søge at bevare det danske i de Distrikter, hvor det endnu er Folkesprog.“ Samfundet skulde udgive et Fjerdingaarsskrift: „Slesvigsk Budstikke“ eller „Schleswiger Bote“, der gratis skulde spredes overalt, hvor Befolkningen trængte til Oplysning og aandelig Bistand.[2])

Men det gik altfor langsomt for den iltre Koch. Han helmede ikke, før han fik i hvert Fald den sidste Del af

[1]) Ribe Stiftstidende 9./4. 1847.
[2]) L. Hertel: Hans W. Hertel. S. 183.

Planen realiseret; med Opbud af sine sidste Midler købte han i Efteraaret 1847 det haderslevske Ugeblad „Lyna“, der hidtil havde staaet i Hertugen af Augustenborgs Sold, og fra 1. Januar 1848 udkom det fra hans Officin med Undertitelen: „Ein schleswigsches Volksblatt“, altsaa en tyskskreven Budstikke, der paa lempelig Vis søgte at værne om Kongetroskab og Statspatriotisme ogsaa hos Hertugdømmets tysktalende Folk.

Men Krigen standsede hele denne Virksomhed. „Lyna“ gik ind med Marts Maaneds Slutning, og kort efter maatte Koch selv forlægge sin journalistiske Virksomhed først til Middelfart og senere til København, hvorfra „Dannevirke“ udgaves indtil 17. Septbr. 1849.

Dog hverken Flor eller Koch havde glemt eller opgivet deres Planer. Allerede faa Dage efter Bestyrelseskommissionens Indsættelse afrejste Flor til Flensborg, dels for at staa Kammerherre Tillisch bi med sit Kendskab til Land og Folk, dels med det særlige Hverv at grundlægge en loyal Presse, der kunde støtte den nye Regering og tage Kampen op med Modpartiet. Det blev saaledes atter Flor, der genskabte den dansk-slesvigske Presse. Finansministeren, Grev Sponneck, havde stillet nogle 1000 Rdl. til hans Raadighed, og der var Brug for dem. Før Krigen havde den danske Presse i Slesvig levet under de tarveligste Vilkaar. Den værkbrudne, men modige Fr. Fischer i Aabenraa havde end ikke havt sit eget Trykkeri, ved Krigens Begyndelse var han bleven udplyndret og fordreven, og nu vendte han tilbage til den sorteste Fattigdom Dels ved Statsmidler, dels ved Understøttelse fra Venner i Aabenraa skaffede Flor ham endelig en egen Presse samt en maanedlig Understøttelse paa

100 Kroner. Allerede 9. Septbr. 1849 udkom Aabenraa Ugeblad atter under Navnet „Freja“ og bidrog i høj Grad til den heldige nationale Udvikling paa Stedet. En halv Snes Dage senere fremtraadte „Dannevirke“ ligeledes i foryngef Skikkelse i sit oprindelige Hjem, og trods en trykkende Gæld kastede Koch sig med en saadan Ildhu ind i Kampen, at hans Blad endnu er en af vore bedste historiske Kilder for dette bevægede Tidsrum.

I Flensborg var der forskellige Planer oppe. I Begyndelsen af September ansøgte de ledende Danske: Købmand Andreas Christiansen, Agent Hans Jensen, C. P. Kruse og P. A. Petersen om Ret til at grundlægge et Blad: „Schleswigsche Echo“; men Bestyrelsescommissionen negtede dem Privilegiet, og Flor optog da Forhandlinger med Bogtrykker Kastrup, hvem han „laante“ en ny Presse, og fra Midten af Oktober udkom „Flensburger Correspondent“, redigeret af Advokat M. Blaunfeldt, der i det første Aar fik sin Gage (6000 Kr.) udbetalt af Flor.[1])

Men Flor kunde ikke blive staaende ved Genoplivelsen af det gamle. Af Breve til Tillisch fra Amtmændene F. og W. Johannsen og fra Borgmestrene Knudsen og Lassen ses det, at han paa vanlig Vis har været paa Færde rundt omkring i Nordslesvig, stadig æggende og fremskyndende i folkelig-national Retning til største Gru og Forargelse for disse stokreaktionære Embedsmænd. Et Brev fra ham til Grev Sponneck af 12. Februar 50 giver nogle Antydninger af hans Virksomhed.

Det maa for Tiden — skriver han — anses for at være af særdeles Vigtighed, at der fra den danske Re-

[1]) Flor til Sponneck 6./9. 50.

gerings Side intet forsømmes, som i Hertugdømmet Slesvig kan bidrage til at vedligeholde den loyale Stemning, hvor den endnu findes, og at gjenoplive eller muligen fremkalde den, hvor den for Øjeblikket ikke er til Stede. Dette vil, saa længe Regeringen ingen umiddelbar Myndighed har i Slesvig, fornemmelig bestaa i: Dels at understøtte, hvor fornødent gjøres, den dansksindede Dagspresse, dels at anskaffe og udbrede de Smaaskrifter, som maatte befindes hensigtsmæssige, eller, naar det ved Opfordring og Understøttelse lader sig gøre, selv at fremkalde dem, dels paa lignende Maade at sørge for gode nationale Visers Udbredelse, hvis Indflydelse paa at vedligeholde, forfriske og styrke den gode Stemning næppe kan anslaas for højt, dels endelig at benytte den Lejlighed, som Foreninger og selskabelige Sammenkomster frembyde til — især ved Hjælp af det mundtlige Ord — at fremme samme Maal. — „Jeg er — tilføjer han — ofte af dem, der paa den anførte Maade ere virksomme i Slesvig, bleven anmodet om at skaffe Understøttelse, og omend Finansministeriet ingensinde har afslaaet motiverede Ønsker fra min Side, vilde jeg dog anse det for i højeste Grad ønskeligt, om jeg af Ministeriet maatte faa et Kommissorium til at tage Beslutninger i saadanne Sager med Regnskabsaflæggelse maaneds- eller halvaarsvis og uden at være bunden til en aldeles bestemt Sum.“

Allerede 16. Februar modtog han det nævnte Kommissorium, og af hans første Halvaarsregnskab ses, at han har udgivet lidt over 6200 Kroner dels til Dækning af nogle unævntes Rejseudgifter, dels til Understøttelse af Dagspressen, dels til Udgivelsen af politiske Flyveskrifter paa Dansk og Tysk, deriblandt Chr. Hansen jun.: „Til

Folket i Hertugdømmerne angaaende den foregivne Forurettelse fra Danmarks Side"; „Hvad er Sandhed?"; „Fædrelandsk Visebog med Noder"; „Der Bote[1]), ein schleswigsches Volksblatt" o. fl. a., der i tusindvis spredtes ud over hele Landet. — Han slutter med følgende Bemærkninger[2]): „Denne begyndte Bestræbelse for at udbrede Sandhed og Loyalitet, hvor der i mange Aar er præket Løgn og Oprør, bør ingenlunde standse, fordi vi nu er i faktisk Besiddelse af Hertugdømmet; den bør tvert imod fortsættes som en mægtig Understøttelse for en fornuftig og hensigtsmæssig Anvendelse af den loyale Magt her i Landet."

Det er vanskeligt at udmaale Rækkevidden af disse Bestræbelser. Sikkert er det, at Danskheden blev sunget ind i Børnene som Vuggegave, og at Kochs og Kastrups Visehefter havde en overordentlig Indflydelse overalt, hvor Dansk endnu taltes. Det ældre Slægtled i Nordslesvig er vokset op med de Viser og Toner, som ved Flors Omtanke og Understøttelse spredtes ud over Landet. Noget lignende gælder Pressen. Under Bestyrelseskommissionen raadede den vildeste Trykkefrihed. Regeringen syntes hverken at have Øje eller Øre for Aviskritik, og den var noget nær nødt til at indtage denne Holdning, fordi dens værste Pressefjender boede udenfor dens Rækkevidde. Ogsaa paa dansk Side blev denne Frihed udnyttet paa en energisk, ofte tillige paa en lidenskabelig og hadefuld Maade, noget, der vanskelig kunde undgaas under de op-

[1]) Der udkom dog kun eet Nummer (for 20. Marts 50) af dette Blad, „uagtet det overalt, hvor det kom hen, gjorde stor Lykke". Mangel paa Forfattere og Mangel paa Sættere i „Dannevirkes" Officin standsede dets Udgivelse.

[2]) Flor til Sponneck 4. August 50.

revne Tidsforhold og grænseløse Udfordringer fra Modpartiets Side. „Flensb. Correspondent“ og „Den danske Slesviger“ (redigeret af M. Grimm i Sønderborg) har slemme Pletter, men „Dannevirke“ optraadte som Regel sagligt, indtrængende og behersket, og overalt, hvor disse Aviser trængte igennem, skabte de en offentlig Mening, der betød noget. Den „Florske Presse“ var Modpartiet en Torn i Øjet. —

Men ogsaa Tanken om det slesvigske Bevarelsessamfund blev virkeliggjort. I Efteraaret 1849 dannedes — ifølge Flors Opfordring — en Række stedlige Foreninger for at støtte den lovlige Styrelse, og ved et Møde i Nørby Kro d. 4. Novbr. enedes de om at slutte sig sammen til een stor Slesvigsk Forening med en fælles Ledelse eller Direktion. „Stamforeningen“ fik sit Sæde i Flensborg, og Overdirektionen bestod af Agent Hans Jensen, Købmand Andreas Christiansen, P. C. Kruse, A. P. Petersen og F. N. Friederichsen. Alle de øvrige Foreninger betragtedes som Filialafdelinger, og overfor Bestyrelseskommissionen traadte de handlende kun frem gennem Overledelsen. — Særlig paa Østkysten fandtes en Mængde saadanne Sammenslutninger, i og omkring Haderslev, Aabenraa, Løgumkloster, Graasten og paa Als, men ogsaa syd for Flensborg som i Skovsende ved Lyksborg og særlig i Nykirke-Stenbjærg-Grumtofte oprettedes en stor og meget virksom Afdeling, der talte flere hundrede Medlemmer.

Foreningens Hovedformaal var at virke for Hertugdømmet Slesvigs Vel paa Grundlag af den kgl. Proklamation af 27. Marts 1848. Under Vaabenhvilen skulde den grundig gøre Folket bekendt med de store Fordele, som

dette kongelige Ord indeholdt, og forøvrigt hjælpe Bestyrelseskommissionen med Opretholdelsen af den lovlige Orden samt henlede dens Opmærksomhed paa de Farer, der truede samme.[1])

Det er ikke udelukket, at den oprindelig har været tænkt som en dansk Velfærdskomité, og først paa Aaret 1850 førte de flensborgske Herrer et meget kraftigt Sprog overfor Regeringen; men med de foreliggende Kilder er det umuligt at fælde nogen sikker Dom over dens Virksomhed.[2]) Blaunfeldt var ret utilfreds med dens Optræden.

Hovedsagen var den Ændring i Slesvigernes Tankegang, der foregik 1849—50. Anarkiet under Bestyrelseskommissionen og den slesvigske Forenings Virksomhed gjorde det egentlig ganske af med Tanken om et selvstændigt Slesvig hos de danske Slesvigere selv. I Vinteren 1850 indgik til Kongen en Adresse, bedækket med 8897 Underskrifter, der takkede ham for Løftet af 27. Marts 1848 om Slesvigs konstitutionelle Forening med Danmark og udtalte Haabet om, at den tilstundende Fred ikke vilde lægge nogen Hindring i Vejen for en saadan Forening. En Afskrift af denne Adresse blev ogsaa tilstillet Lord Palmerston. Flors og Kochs Tanker havde sejret. Det særlig slesvigske Standpunkt var opgivet af alle de ledende Kræfter, og da det rygtedes, at Statholderskabet i April havde sendt Fredsombud til København, og Nordslesvigerne frygtede for deres Ind-

---

[1]) Flensb. Corresp. 9./4. 50.

[2]) Senere paa Aaret 1850 har man forsøgt at udvide den slesvigske Forening til en alm. dansk patriotisk Forening med Hovedsæde i Flensborg og med Aflæggere over hele Landet fra Ejderen til Sundet. Dens Love ere trykte 1850 i Sønderborg, men om dens senere Skæbne véd jeg intet.

flydelse og Forslag, sendte Foreningen en Deputation paa 8 Mand (deriblandt Hans Kryger, de Wolff i Haderslev, Bahnsen i Aabenraa, Købmand Erich Hansen i Flensborg og Böttcher fra Angel) til Kongen, som Talsmænd for „de trosindede Indbyggere i Købstæderne Flensborg, Sønderborg, Aabenraa og Haderslev, ligesom i Amterne Haderslev, Aabenraa, Løgumkloster, Flensborg og i Angel ogsaa sønden for den nærværende Skellinie, paa Øen Als, i Sundeved, de graastenske Godser og de omliggende Dele af Amtet Tønder.“ I deres Adresse til Kongen fremhævedes atter paa det eftertrykkeligste Løftet af 27. Marts 1848. „I Proklamationen er Hertugdømmet Slesvigs Adskillelse fra det tyske Forbundsland Holsten og dets muligst nøje Forening med Kongeriget Danmark betegnet som det Maal, der i Fremtiden skulde være Rettesnor for deres Majestæts Regeringspolitik. Vi Slesvigere gentage herved for Deres Majestæt den højtidelige Forsikring, at netop dette er den loyale slesvigske Befolknings Ønske og Attraa . . . Vi kunne og ville ikkun tilhøre Danmark.“ [1])

Men selv i langt sydligere Egne, der vare uden al Forbindelse med det danske Centrum i Flensborg, sporedes en kendelig Reaktion imod Oprørspartiet og Lede ved de fortvivlede Tilstande. I Ekernførde havde der dannet sig en Forening af kongetro Mænd, som Nyaarsnat 1850 overfaldtes paa den brutaleste Maade; i Gestsognene øst for Husum betragtedes den passive Modstand med Uvillie, og særlig Pastor Hansen i Fjold vovede at træde skarpt op imod det hele Væsen. Efter tyske Avisers Beretninger dukkede

[1]) „Dannevirke“ 24./4. 1850.

der den ene angelske „Laurids Skau“ op efter den anden; snart fra Skrukstrup, snart fra Havetofte eller Satrup taltes om danske Agitationer med ivrig Tilslutning fra Smaamandens Side, og adskillige loyale Mænd som Degn Callisen i Havetofte og Godsejer Hagemann paa Udmark (Ohrfeld) bleve voldsomt fordrevne.

Ogsaa Tillisch meddeler i sine Indberetninger adskillige Træk i samme Retning. I Uggelherred, der strækker sig næsten lige til Byen Slesvig, har mere end Halvdelen af Skatteyderne — skriver han — frivilligt betalt deres Afgifter til Bestyrelseskommissionen, og mange flere have erklæret, at de gerne vilde betale, naar de blot turde for Statholderskabet og Embedsmændene. Ligeledes meddeler han, at den flensborgske Damekomité til Understøttelse af de danske saarede har modtaget talrige og værdifulde Gaver fra det udskregne Husum, og han slutter med følgende almindelige Bemærkninger: „Naar Forholdene derfor blot vare saadanne, at Beboerne turde vise deres sande Sindelag, og de oprørske og forræderske Embedsmænd ikke kunde stole paa fremmed Hjælp og Medhold, vilde en lovlig Orden snart igen kunne tilvejebringes i hele Hertugdømmet, uagtet det Anarki, som nu i et halvt Aar har fundet Sted i den sydlige Del; thi Beboerne længes efter at komme i Besiddelse af den Rolighed og Sikkerhed, som de før Oprørets Udbrud nød under den danske Regering, ja det store Flertal ønsker endog at komme ud af Forbindelsen med Holsten og det slesvigholstenske Parti, som har bragt alle de nærværende Ulykker over Landet.“ [1])

---

[1]) Tillisch's Concept Jan. 1850

Flors halvofficielle Stilling passede til Forholdene under Bestyrelseskommissionen; men efter Slaget ved Isted blev den ganske utilfredsstillende. Fra den Dag maatte hans Plads være i Regeringen. Hans Indsigt, hans Kendskab til Modpartiets Virkemaade, til Landets Institutioner, Tankesæt og Sindsretning, hans Forbindelse med alle ledende Mænd, hans urokkelige Tro paa Frihedens Magt i Samfundet og paa det danske Aandslivs Evne til at gaa sejrrig frem i Slesvig syntes at have forudbestemt ham til en stor Virksomhed i det generobrede Land. Som Vejleder havde han hidtil behersket den danske Bevægelse i Sønderjylland, og han ønskede nu at fortsætte denne Virksomhed fra Kultusdepartementet i Flensborg. Det danske Parti i Byen nærede det samme Ønske, og da Departementschefen, Justitsraad Bagger, aldeles ikke magtede Forholdene under de store Omvæltninger i Eftersommeren 1850, sattes en Adresse i Omløb med Bøn om Flors Ansættelse i denne vigtige Stilling. Denne Adresse bedækkedes med talrige Underskrifter, men allerede det gjorde et nedslaaende Indtryk, at en af Danskhedens Hovedledere, Grosserer Andr. Christiansen, Tillisch's Husvært, modvirkede samme, og endnu før end den kunde indleveres, forekom Tillisch enhver Paavirkning ved 1. Septbr. 1850 at afskedige Justitsraad Bagger og at udnævne sin Privatsekretær, Cancellist Regenburg, til Meddirektør i Departementet.

Den 3. Septbr. skriver Flor til Koch: „Tillisch kan ikke overtale sig til at benytte den Hjælp til at se og handle ret, som jeg kunde yde ham. Han har i Søndags afsat Bagger fra Kirke- og Skolevæsenet og indsat sin Sekretær Regenburg til Bestyrer af dette. Dette pludselige

Skridt gjorde han, da han erfarede, at der trods A. Christiansens Anstrængelser her i Byen ombæres Adresser angaaende mig og faa talrige Underskrifter. I et Møde i Aftes søgte nu atter A. Christiansen at standse Underskrivningen ved at erklære den for nu i alt Fald at være frugtesløs, siden Regenburg var udnævnt. Hvad Virkning det nu vil have, ved jeg ikke. Det er ikke min Danskhed, men min Folkelighed, som er en Skræk for Tillisch og for Bureau- og Aristokraterne i København, men Slesvigholstenerne, som endnu herske i København, og som ere bange for min Danskhed, benytte denne Skræk hos vore egne. Regenburg er meget dansksindet og et godt Hoved; men han er ikke folkelig, har næppe nogen Kraft, er i alt Fald ganske afhængig af Tillisch, og har ingen Forstand paa, hvad der i Kirke og Skole kan og bør gøres. Men han er i det mindste Mand for en Tid lang ikke at lægge aabenbar Uduelighed for Dagen, saaledes som Bagger, og altsaa blive siddende. Under disse Forhold bereder jeg mig følgelig til at gøre Udenlandsrejsen med min Kone og Søn og vil vel saaledes komme til at tilbringe Vinteren i Rom."

Han synes imidlertid hurtig at have fattet nyt Haab. Forholdene vare i høj Grad vaklende i Flensborg; Tillisch var træt af Regeringsbyrderne og tænkte paa at trække sig tilbage til Oktober, Præsident Scheele var bleven tilkaldt for at overtage Ledelsen i de sydlige Amter; han traadte i Forbindelse med en Del af de utilfredse, dadlede til højre og venstre og angreb navnlig Regenburg[1]) under et Middagsselskab. Denne forlod i den stærkeste Ophidselse Bordet, Tillisch og Scheele vekslede meget hidsige Repliker, og Rygtet fortalte, at Regenburgs Stilling var af ganske

[1]) Scheel: Fragmenter. S. 174.

foreløbig Natur. Den Adressebevægelse, der var begyndt i Flensborg til Gunst for Flor, udvidedes derfor til hele Slesvig. I største Hast udsendtes trykte Udkast til de slesvigske Foreninger og til Sognene i Angel. Amtmand Warnstedt blev saa forbitret herover, at han fra Prækestolene lod bekendtgøre Advarsler imod denne Misbrug af det lettroende Folks Underskrifter, og det er utvivlsomt, at Adressen var lige saa ilde set andre Steder.

Men samtidig opskræmmedes Nordslesvig ved Rygterne om, at Scheele skulde afløse Tillisch. En ny, langt heftigere Adresseagitation begyndte imod denne ildesete Personelforandring og afledte Interessen fra det mere underordnede, halvtoppositionelle florske Anliggende, og derigennem maa det vel forklares, at Flor ikke understøttedes af alle de slesvigske Foreninger. I Midten af Oktober 1850 meddelte „Fædrelandet“ følgende: „H. M. Kongen har for nogle Dage siden modtaget en allerunderdanigst Adresse fra Slesvig, hvori det Ønske udtales, at Bestyrelsen af Kultus- og Undervisningsvæsenet i Hertugdømmet maatte blive betroet Etatsraad, Prof. Flor. Dette Ønske motiveres saavel ved de havte sørgelige Erfaringer om den slesvigske Lærerstands Sindelag, der maa gøre enhver Familiefader ængstelig for at betro den sine Børns Oplærelse, som ved Befolkningens Tillid til Etatsraad Flor og hans under den mangeaarige Sprogkamp for Dagen lagte fortrinlige Egenskaber.“

Adressen var underskreven af de deputerede Borgere i Haderslev og Aabenraa, af 505 Borgere i Flensborg, deriblandt 12 Bestyrelsesmedlemmer i den slesvigske „Stammverein“ og 13 Borgerrepræsentanter, af Bestyrelsen for den slesvigske Forening i Tyrstrup Herred,

i Aabenraa, i Tinglev, i Uge og flere Sogne, paa Als og i Skovsende i Angel, samt af 217 Beboere i Stenbjærg, Grumtofte, Sterup, Satrup, Nørre Brarup og Lille Solt Sogne i Angel, og endelig af 113 Borgere i Husum. Disse Underskrifter ere interessante, fordi de vise, hvilken Indflydelse Flors Navn allerede udøvede syd for Flensborg.[1])

Adressen udrettede intet. Flor blev Ridder, men holdtes haardnakket uden for enhver Embedsvirksomhed. Den 11. Oktbr. skriver han til Koch: „Jeg maa dog vel fortælle Dem, at der i Dag med Posten kom et Ridderkors til mig. Den lilles Fødsel har været forbandet haard. Accouchørerne have maaske svedt nok ved det, enten Angestens eller Anstrængelsens Sved, eftersom ethvert Spørgsmaal mig angaaende lader til at blive et Principspørgsmaal.“

Han forblev dog Vinteren over i Flensborg og har sandsynligvis haabet paa en gunstigere Vind, naar Kongen selv overtog Hertugdømmets Styrelse, og Departementerne forlagdes til København. I Foraaret 1851 indgav han en Ansøgning om at blive ansat som Skoleinspektør for Hertugdømmet; men da denne afsloges, og han tillige fortrædigedes og indsnevredes i sin Virksomhed for Pressen, forstod han endelig, at han var tilovers. Hverken Kongen eller Ministeriet havde Brug for den Mand, der mer end alle andre havde skabt et „Sønderjylland“. Krænket og ydmyget forlod han Riget og opholdt sig i Syden til 1853.

Hans iltre Vaabendrager, Pet. Chr. Koch, søgte dog endnu at slaa et Slag for den landflygtige Høvding. I

---

[1]) Sammenlign „Dannevirke“ 6./11. 50.

Begyndelsen af Maj 1851 drog han til København og hjemsøgte de fleste Regeringsherrer med kraftige Beklagelser over Flors Tilsidesættelse. Den mindst doktrinære af dem, Grev Sponneck, lyttede velvillig til hans Tale og udbrød: „Ja, ti De bare stille; thi det er min Hensigt at anvende Flor i en passende Stilling, navnlig som Skoleinspektør!“ Men allerede Clausen var betydelig mere reserveret og henviste til Tillisch som den, der raadede i Slesvig. „Hos Tillisch — skriver Koch videre — bragte jeg straks Etatsraad Flor paa Tale. Jeg beskrev vidtløftig den ulykkelige Stilling, hvori vi Slesvigere og vore Affærer befandt sig. Han lod mig tale, indtil jeg ikke talte mere, men svarede ikke et Ord, og da jeg var færdig, bragte han noget andet i Snak, og hele Tiden lo han saa smaat .... Jeg talte videre med Regenburg; men han rystede paa Hovedet, og der var ingen Indgang at finde.“

„Trods denne forunderlige Politik imod Dem (ɔ: Flor), under hvilken Slesvigs aandelige Kaars Udvikling lider særdeles meget, tænker jeg dog, at De med det første vil blive givet Ærende til at komme tilbage. Ulykken er, at Deres Navn er for stort, og at alle de andre Navne, som ikke kunne være til uden at tro at skulle glimre, befinde sig i Skygge i Deres Nærhed. Det er deri, at der Hund begraben liegt..... Vi have alt for tit skrevet, at al aandelig Reform i Slesvig maatte gøres ved Dem, og nu hviler Straffen tungt paa Dem og os alle. Men der er i alt dette intet uden Verdens Løn. Vi forbavses ikke derover.“ [1])

---

[1]) Koch til Flor 7./5. og 24./5. 1851.

Uheldigvis laa Modsætningen meget dybere, end Koch troede. Den danske Restauration 1850—51 betegner et Brud med den ældre nationale Udvikling i Slesvig. Med Tillisch og endnu i højere Grad med Regenburg kom et Embedsmandsvælde til Roret, der bittert hadede den national-demokratiske Bevægelse, den „levende Oplysning“, som hidtil havde behersket Nordslesvig — mere eller mindre bevidst baaren og farvet af Grundtvigs Vækkelses-tanker. Hele dette folkelige Væsen med dets Frisind, dets højtsvungne Taler og Sange, dets Forenings- og Oppositionslyst, af og til forbunden med udskejende Sær-heder, var dem inderlig imod. For Aandsmagten i det havde de ikke Øje. Ogsaa de vilde Danskheden, men deres Danskhed var en lovlydig, beleven, dannebrogs-smykket Kongetjener, der efterkom det mindste Vink fra Regeringskontoret i Flensborg. Ogsaa de vilde Oplysning; men det var en nøje reguleret, forstandig og nøgtern Kathederkundskab om den religiøse Moral og Statsborger-pligterne. Enhver Propaganda uden for dette og uden for de af Staten afstukne Dannelsesveje var af det onde. De havde ingen Tillid til Frihedens Magt i Samfundet, til Folkets egen Udviklingstrang, til det selvgroede. De vare tilmed ganske blottede for Christian VIIIs tiltalende Aandsfrihed, og paa gammel absolutistisk Vis søgte de at gøre alt for, intet ved Folket. Danskheden blev en Statssag og kom som Statsfordring til Masserne; men overfor den uvakte eller genstridige, ethnografisk-danske Befolkning i Mellemslesvig udmundede denne Retning med Nødvendighed i et politisk-sprogligt Schibbuleth uden vindende Aandsindhold. Her havde den kun eet Middel: Magten, og een Udvej: Sprogtvangen.

For denne doktrinære Embedsmands-Danskhed faldt Flor. Han blev skudt til Side, for at den kunde realisere sine Planer i Mellemslesvig og afdæmpe Bevægelsen i Nordslesvig. Men Slaget ramte ikke alene ham; alle de gamle Førere med Undtagelse af den lærenemme Laurids Skau trængtes helt ned i Baggrunden; Pressen blev servil, Pet. Chr. Koch fortrædigedes bort fra „Dannevirke, og kun Fr. Fischer i Aabenraa holdt et selvstændigt Blad i Live. Rødding Højskole førte en vanskelig Tilværelse med farlige Stormløb fra de herskendes Side, og det nordslesvigske Foreningsliv døde helt hen.

Men alligevel var Firtiaarenes Liv ikke levet forgæves. Da den store Uvejrsvinter kom, styrtede det bureaukratiske Korthus over Ende, men den selvgroede Danskhed, Flors „Sønderjylland“, hævede sig modig til fornyet Kamp med gamle og nye Fjender.

Da Flor i April 1851 forlod Landet, sendte Flensborgerne ham en Takadresse for den nationale Bistand, han havde ydet dem, og nu, to Slægtled efter hans Gernings Begyndelse, maa Takken sikkert lyde endnu inderligere iblandt os, og i hvert Fald savne vi ikke Forstaaelsen af hans Gerning. Hvor pinlig for os er ikke hans ufrivillige Otium i fremmede Lande. Da vi paabegyndte det største og voveligste Experiment, som paa Folkeopdragelsens Vej er forsøgt i vort Land, stod denne overlegne og originale Leder rede til at overtage Gerningen ud fra det Livssyn og med de Midler, som senere have gjort vort Land berømt paa Folkevækkelsens Omraade, og saa skulde Embedsmands-Sneversyn og Fordomme hindre det hele.

XI. Bestyrelseskommissionens sidste Dage.

Under alle disse brogede Optrin havde Bestyrelseskommissionen fortsat sit trøstesløse Arbejde. Vaabenhvilens seks Maaneder udløb den 17. Januar 1850, og uagtet den ikke var bleven opsagt fra nogen af Siderne, men stiltiende fortsattes, hed det sig dog, at den nævnte Dag skulde benyttes til afgørende Handling. Fra mange Sider modtog saavel Tillisch som det danske Statsraad Meddelelser snart om et krigerisk Indbrud i Slesvig, snart om en Overrumpling af Flensborg eller et morderisk Attentat paa Overpolitimester Schrader o. a. l. Det hele viste sig at være blind Allarm, men Ophidselsen og Retsusikkerheden voksede, særlig ved Overrettens opløsende Indflydelse. Endogsaa i Flensborg forsøgtes natlige Overfald paa loyalsindede Borgere, og selv en saa modig Mand som Værkmester J. Kruse fandt det raadeligst at forlade Staden. — Samtidig blev det en streng Isvinter. Sunde og Belter lagde til, Forbindelsen mellem Landene opretholdtes kun ved møjsommelige Istransporter, Flaaden frøs inde, og i flere Uger var Als tilgængelig fra Sundevedsiden. Vor militære Kraft var lammet, og Regeringen i Flensborg maatte optræde med fordoblet Varsomhed.

Imidlertid arbejdede Preussen af al Magt paa at slippe bort fra Fredsaftalerne af 10. Juli og at knytte Hertugdømmerne til det snevrere nordtyske Forbund, som ledes af det. Det vandt den franske Sendemand for sine Planer, og for en kort Tid nærmede ogsaa England sig til det tyske Standpunkt. I Slutningen af Februar syntes Tiden moden til Handling. Nassaueren, Præsident Vollpracht, sendtes til Holsten og Slesvig for at fremkalde Manifestationer for den preussiske Politik, og sam-

tidig meddelte Kabinettet i Berlin, at det ansaa en Omdannelse af Bestyrelseskommissionen for nødvendig, enten derved at Slesvig administrativt sønderlemmedes i en nordlig og en sydlig Del, eller ogsaa, at der indsattes en fælles Statholder for begge Hertugdømmerne. Fra flere Sider nævnedes Arveprins Ferdinand som den mest egnede Personlighed til dette Hverv.

Statholderskabet var indviet i Preussens Planer og handlede derefter. I Begyndelsen af Marts meddelte det, at det atter overtog Regeringen af Slesvig Den slesvigholstenske Fællesregering og Ministerierne i Kiel erklæredes for Hertugdømmets rette Øvrighed; alle Skatter og Afgifter beordredes fremtidig indsendte til Finanshovedkassen i Rendsborg, Statsgrundloven indførtes paa ny, og alle Bestyrelseskommissionens Handlinger erklæredes for ugyldige. Et Gensdarmerikorps paa flere hundrede Mand stod rede til at rykke over Ejderen for at give Statholderskabets Befalinger Eftertryk, og en delvis Mobilisering forberedtes, for at Hæren, naar Landsforsamlingen optog sine Møder den 14. Marts, med kort Varsel kunde rykke ind i Slesvig.

Men det preussiske Kabinet blev bange paa Halvvejen. I en truende Note forlangte Kejser Nikolaus ikke alene, at Preussen skulde rette sig efter Fredsaftalernes Aand og Bogstav, men ogsaa, at det skulde skaffe Vaabenhvilen anerkendt af det tyske Forbund og tvinge dette til at afstaa fra enhver territorial Udvidelse paa Danmarks Bekostning. Det preussiske Diplomati maatte atter krumbugte sig frem. I største Hast afsendtes Generaladjutant Rauch til Kiel for at standse saavel Statholderskabets militære som administrative Indbrud i Slesvig;

men dette Paalæg kom den holstenske Regering baade uventet og ubelejligt; af Finansnøden og den offentlige Menings Tryk var Statholderskabet bleven tvunget frem til Handling, og det kunde ikke atter vige helt tilbage. Efter en Del Kævlerier enedes Makkerne om følgende karakteristiske Udvej. Statholderskabet opgav sine krigerske Planer, men fastholdt den „civile Okkupation“ af Slesvig, mod at Preussen — under Paaskud af at sikre Ejderovergangene — samlede alle sine Tropper i Husum, Friederichstadt, Stapelholm, Slesvig og Ekernførde og gav Statholderskabets Agenter og Embedsmænd frit Spillerum til at indkræve Skatter og regere helt op til Skellinien.

Hermed mistede Bestyrelseskommissionen det sidste Skin af Magt i Sydslesvig. Alle Exekutionstropper inddroges, de preussiske Kommandoer, der havde holdt Skellinien i Angel besat, forsvandt, og paa trods af sin officielle Instrux nægtede General Hahn Regeringen enhver militær Hjælp. De afsatte Embedsmænd tiltraadte igen deres Embeder. Amtmand Kaup, Borgmester Thomsen, Postmester Carstens, Stempelpapirforvalter Thedens o. fl. a. teede sig i et og alt som lovlige Ombud, og den afsatte Superintendent Nielsen begav sig paa Visitationsrejser i Stiftet, ja selv helt oppe i Haderslev Vesteramt vovede en Amtsforvalter Festersen at indkræve Skatter i Statholderskabets Navn.

Men denne Situation paavirkede ogsaa i høj Grad General Malmborg. Foran hans Tropper aabnede sig pludselig et tomt Rum, der ogsaa tvang ham til en stærkere Concentration. Under den første Spænding vovede han ikke at udsende særlige Afdelinger til Ordenens Vedligeholdelse; i nogle Dage saa det ud, som Revolten skulde

omspænde den største Del af Hertugdømmet og tilintetgøre alt, hvad der var naaet. Særlig i Flensborg Amt, der deltes af Skellinien, gik det meget forvirret til. Den 16. Marts udstedte forhv. Krigsminister Jakobsen (af den provisoriske Regering udnævnt til Amtmand i Flensborg) og den afsatte Herredsfoged Jochims i Uggel Herred Bekendtgørelser om, at de atter overtoge deres Embedsforretninger i Amtet. Den ene slog sig ned i Sørup, hvor han oprettede et Oppebørselskontor og sammen med Stedets Præst, en Hr. Hansen, et Visitatorium; den anden indlogerede sig i Solt Præstegaard. Begge sammenkaldte Egnens Underbetjente, Sognefogeder, Sande- og Regningsmænd og lod dem aflægge Troskabsed til Statholderskabet, ligesom Amtets Præster fik Ordre til at oplæse Amtmandens Befalinger fra Prædikestolen.

I det nærliggende Flensborg vakte disse Begivenheder den dybeste Harme. Den 25. Marts skrev Tillisch følgende Brev til Oberst Hodges: „Kære Collega! Det vil være Dem bekendt, at den afsatte Amtmand Jakobsen og den ligeledes afsatte Herredsfoged Jochims have tiltaget sig Embedsmyndighed i Statholderskabets Navn, henholdsvis som Amtmand i Flensborg Amt og Herredsfoged i Uggel Herred. De have sammenkaldt alle Distriktets underordnede Øvrighedspersoner til Sørup og affordret dem en edelig Forsikring om at adlyde dem som deres retmæssige Øvrighed. En saadan Ed er ogsaa bleven aflagt af de fleste, og de nævnte Personer udøve nu saaledes paa aldeles ulovlig Maade en Embedsmyndighed, der fuldkommen stempler dem som Oprørere; men desuagtet har General Hahn paa vor Requisition nægtet at stille Tropper til vor Disposition for at hindre saadanne

Brud paa al lovlig Orden. Generalen paaberaaber sig en ham meddelt Ordre til at concentrere de under hans Commando staaende Tropper; men hvis denne Ordre gør ham det umuligt at stille de til Ordenens og Rolighedens Vedligeholdelse nødvendige Tropper til vor Raadighed, er det fra Preussens Side et aabenbart Brud paa Vaabenstilstandsconventionen. Idet jeg vedlægger Afskrifter af de Breve og Bekendtgørelser, som godtgøre Rigtigheden af de anførte Kendsgerninger, maa jeg endnu tilføje, at General Malmborg i Dag har erklæret over for os, at han under den Holdning, som de preussiske Tropper nu indtage, ikke ser sig i Stand til at forblive i Flensborg, med mindre det indrømmes ham at udsætte Forposter syd for Demarkationslinien. Jeg behøver ikke at henlede Deres Opmærksomhed paa, hvorvidt det kan antages, at Statholderskabet handler som anført med eller uden den preussiske Regerings Samtykke, eller hvorvidt den Holdning, som den preussiske Regering og det preussiske Militær indtage, kan anses for at være stemmende med den under Storbrittaniens Mægling afsluttede Vaabenstilstand. Den danske Regering vil lige saa lidt taale de stedfindende Overgreb fra Statholderskabets Side som den Ringeagt, hvormed Preussen handler tværtimod de ved Vaabenstilstandskonventionen overtagne Forpligtelser.“

Samme Dag skrev Eulenburg til Tillisch nedenstaaende kavalermæssige Brev, som jeg meddeler i Originalsproget til Sammenligning med de plebejiske Angreb, Slesvigholstenerne rettede imod Greven[1]):

[1]) De beskyldte ham for at være underkøbt af Danskerne og at have modtaget store Summer i Form af Taffelpenge o. a. m. Der foreligger ikke det allermindste til Støtte for sligt. Som foreløbig slesvigsk Embedsmand modtog han sin Løn af

„Mein verehrter Herr Kammerherr! Nach der Wendung, welche die Angelegenheiten hier genommen haben, fühle ich es zu sehr, dass meine Stellung im geselligen Zusammenleben eine ganz unmögliche geworden ist.

Wenn Sie mich dies nicht wollen fühlen lassen, sondern Ihre heutigen Einladungen immer fortgesetzt haben, so ist dies ein Beweis für Ihre noble Gesinnung, die ich vielfach schätzen gelernt habe, und ein Verfahren in dem ich geglaubt habe eine Anerkennung erblicken zu dürfen, dass ich meine Stellung gegen Sie mit voller Aufrichtigkeit geführt habe.

Sehen Sie es daher als eine Satisfaction an, dass ich das Drückende fühle, welches meine Gegenwart Ihnen und den meisten Ihrer sonstigen Gäste erzeugen muss, und lassen Sie uns, so lange diese Tage der Spannung noch dauern, von einem engeren Zusammenleben absehen, in welchem ich während der Zeit meines Hierseins einen Ersatz für alle andre Entbehrungen gefunden habe.

Ich kann die Hoffnung noch immer nicht aufgeben, dass die Verhältnisse noch in den nächsten Tagen eine Lösung erfahren müssen, welche eine grössere gegenseitige Befriedigung zulassen, aber ich kann es nicht leugnen, dass mir auch ein vollkommenes Dunkel vor den Augen steht.

So lange wir noch gemeinschaftliche Geschäfte haben, werden Sie nichts dagegen haben, wenn ich Sie zur gewohnten Stunde von Hause abhole, so wie ich es mir ausdrücklich vorbehalte Ihre Damen besuchen zu dürfen, wenn Sie keine Gesellschaft haben, um Gelegenheit zu behalten, ihnen die wahre und ausgezeichnete Hochachtung zu bezeugen, welche ich ihnen nach unserem längeren Zusammenleben von ganzem Herzen zolle.

Ich denke, wir haben zu lange mit einander gelebt, als dass Sie meinen Entschluss, mich jedem geselligen Zusammentreffen zu entziehen, missdeuten könnten, und empfehle ich mich daher Ihrem unveränderten persönlichen Wohlwollen mit der aufrichtigsten Hochachtung als Ihr ganz ergebener B. G. Eulenburg.

Centralkassen i Flensborg, hvad Oberst Hodges ikke gjorde; men denne Ordning skyldtes selvfølgelig ikke Grevens, men hans Regerings Ønske. Ligesom General Prittwitz før ham modtog han i Julegave en rød og hvid Nathue fra slesvigholstenske skønne. I sin Bolig hos den preussiske Konsul Casper Andresen var han stadig omgiven af Spioner, der stjal hans Breve, og da Konsulen ikke havde Mod til at opsige ham, fordrev han ham sluttelig med Røg, idet han tilstoppede Kaminrørene til hans Værelser og saaledes gjorde dem ubeboelige. Greven maatte flytte hen paa en Gæstgivergaard. —

Fra Midten af Marts var Hertugdømmet faktisk delt mellem Statholderskabet og Bestyrelseskommissionen, og denne Tilstand varede lige til Krigens Genudbrud. Middelalderens Historie ved at berette om Modpaver og Modkejsere, men Slesvigerne bragte det i det bevægede Aar endnu videre. I Flensborg Amt fandtes ikke blot Modamtmænd (Warnstedt og Jakobsen) og Modherredsfogeder (Morhagen og Jochims), men i nogle Dage endog 3 Modprovster. Dette gik til paa følgende Maade. Da Statholderskabet udnævnte Sognepræsten i Sørup til foreløbig Provst, nedlagde den rigtige Provst, Pastor Vollquartz ved St. Johannes Kirken i Flensborg, pludselig sit Provsteembede, under Paaskud af at han ikke kunde arbejde sammen med den gamle, forøvrigt godt tysksindede Amtmand Warnstedt, i Virkeligheden fordi han ønskede at støtte den oprørske Bevægelse. Bestyrelseskommissionen afsatte ham derfor baade som Provst og Præst og overdrog det kirkelige Tilsynsembede til den loyale Holstener Aschenfeldt, der kort efter tillige blev Superintendent for den sydlige Del af Hertugdømmet. Vollquartz ilede til Kiel; men Statholderskabet beordrede ham tilbage til Sørup, for at han derfra kunde fortsætte sin provstelige Virksomhed, men det glemte at afskedige Provst Hansen, og saaledes opstod denne komiske Rigdom paa Provster i samme Provsti.

I de fleste angelske Kirker blev der nu holdt Bøn for Statholderskabet, og Beseler og Reventlou syntes i fyrstelig Anseelse kun at savne Hertugkronen. I Sørup omgav Amtmand Jakobsen sig med et Politi- og Gensdarmerikorps paa en Snes Mand, der gennemstrejfede Angel ogsaa nord for Demarkationslinien, Skatterne inddreves tvangsvis, hvor

de ikke frivilligt ydedes, Mandskabet pressedes til Hæren i Holsten, og adskillige loyale maatte frelse sig til Flensborg. Et Forsøg paa at indfange den famøse Amtmand mislykkedes. Nogle flensborgske Politibetjente trængte ved Nattetid ind i Vanderup Præstegaard, hvor Jakobsen da opholdt sig, men efter Udveksling af nogle Pistolkugler maatte Politiet forlade Byen, forfulgt af Beboerne, og det hjembragte kun en provisorisk Retstjener.

Ogsaa under disse Forhold viste Præsterne sig som Rejsningens ivrigste Støtter, og selv nord for Skellinien lode flere sig henrive til Handlinger, der maatte have deres øjeblikkelige Afskedigelse til Følge. Pastor Schmidt i Grumtofte sluttede sig straks til Amtmanden i Sørup og søgte gennem et Menighedsmøde at genopvække den angelske Landstorm som Værn imod den flensborgske Regering, men maatte flygte og døde kort efter i Kiel. Ligeledes ramtes Pastor Desler i Kværn og Pastor Hansen i Bov med Afskedigelse, fordi de fra Prædikestolen kundgjorde Jakobsens Dekreter.

I Begyndelsen af April besatte General Malmborg endelig Skellinien i Angel med en anselig Troppestyrke af begge Vaabenarter, og den nordlige Del af dette Landskab kom atter i Ro, men da den vestlige Del af Linien ikke kunde besættes paa samme Maade, havde de provisoriske Embedsmænd og Agenter her, navnlig i Tønder og Tønder Amt, frit Spillerum. Kun i Husum opretholdt Preusserne Bestyrelseskommissionens Magt og Myndighed. Den højstbefalende, Oberst Knobloch, beskyttede ikke alene Borgmester Davids, men han undertrykte tillige et hvert Opstandsforsøg og forhindrede v. Kaup og Borgmester Thomsen i at overtage deres gamle Embeder, ja

da Byens øvrige Embedsmænd i Marts paany anerkendte Statholderskabet, optraadte han endog med en saadan Barskhed, at flere, deriblandt Postmesteren og Toldkontrolløren, fandt det raadeligst at forlægge deres Residens til Kiel, hvor de ikke bleve særlig venligt modtagne. Lige til 10. Juli 1850 henlaa Husum som en stille Oase i det oprørte Syden, et talende Vidnesbyrd om, hvad den passive Modstand vilde have været værd uden Preussens Overbærenhed og Beskyttelse. De kære Slesvigholstenere havde maaske Anlæg for Hovmod, og saa sattes dem denne Torn i Kødet til Selvprøvelse og Ydmyghed.

I København havde Sydslesvigs foreløbige Løsrivelse gjort et nedslaaende Indtryk, men endnu stærkere opskræmmedes Statsraadet og Tillisch af en anden Hjobspost. Det hed sig med stor Bestemthed, at ogsaa Nordslesvig var i fuld Gæring, at Befolkningen ikke alene vilde rejse sig imod de forhadte provisoriske Embedsmænd, men endogsaa nægte at betale Skat, da dens Penge kun brugtes til at lønne oprørske Embedsmænd i Syden, og at hele Hertugdømmet lige fra Kongeaa til Ejder snart vilde være i fuld Opløsning og Anarki. Der blev taget forbavsende tungt paa disse Rygter. Tillisch afsendte en Beretning derom til Statsraadet, den 8. Marts skrev Direktøren i Udenrigsministeriet Bille til ham: „Vor diplomatiske Stilling er for Øjeblikket gunstig, hvis ikke et eller andet Incidenspunkt kaster det hele over Ende. Et saadant Incidenspunkt vilde Udbruddet af Uroligheder i Nordslesvig være, og med dybeste Bekymring har jeg af deres Beretning set, hvor truende Faren er.“ Ogsaa Statsraadet tog Sagen højst alvorlig, og i største Hast blev der

afsendt Skrivelser til de ledende danske Mænd i Nordslesvig.

Alligevel var det hele blind Allarm og Opspind. Den nordslesvigske Befolkning var endnu altfor politisk uudviklet til at tage Anstød af, at de kongerisk-danske holdt Rigsdag i København og Slesvigholstenerne Landdag i Kiel, medens den selv stod uden for begge Repræsentationer, og den betalte med Glæde de drøje Skatter til Bestyrelseskommissionen, saalænge denne beskyttede den imod holstenske Gensdarmer og Friskaremænd. Stemningen var tværtimod aldeles fortræffelig, og fra de forskelligste Sider funderrettedes Tillisch derom. Den 11. Marts skrev Borgmester Lassen i Haderslev til ham: „Jeg kan give Dig mit Æresord paa, at der ingen Uroligheder ere at berygte her i Nordslesvig, da jeg har talt med Bønder fra de forskelligste Egne. Blot med Præsterne er man højligen utilfreds. Provst Boesen har i Dag været hos mig, og ogsaa han kalder Stemningen her rolig og fortræffelig, ikkun betænkelig med Hensyn til de oprørske Præster. . . . Boesen mener, at det foruden Kryger er Laurids Skau, som i Rigsdagen skildrer Tilstanden her som sort.“ —

Selvfølgelig maatte det dobbelte Regimente i Nord og Syd og Overrettens opløsende Virksomhed, der lammede saavel Retsplejen som vigtige Bestyrelsesgrene, skabe utaalelige Tilstande. Alt var i Opløsning; ondt blev gjort til godt, sort til hvidt. Hvad der i Flensborg pristes som den højeste Borgerdyd, rakkedes i Slesvig ned som det fuleste Forræderi og omvendt. Sikkerheden for Person og Ejendom var kun ringe; syd for Skellinien hørte militære og fiskale Udpresninger til Dagens Orden; Frygten for Hævn, særlig Frygten for Fremtidens uvejrssvangre

Indhold, beherskede alles Sind og skabte hos de modige heftig Partilidenskab, hos de svage det modbydeligste Vendekaaberi. Landet ilede hurtigt hen imod politisk og borgerlig Demoralisation, og det var Statholderskabets Forbandelse, at det maatte arbejde mod dette Maal.

Endnu i den ellevte Time spillede det en ny Trumf ud, der vel ikke bragte det selv stort andet end Ydmygelse, men dog egnede sig til at forøge Ophidselsen. I Ugerne omkring den 1. Juli 1850 udskrev det Valg i Slesvig til den første ordentlige slesvigholstenske Landsforsamling, og disse Valg vare endnu ikke helt tilendebragte, da det blodige Stævne fandt Sted paa Isted Hede.

Endogsaa syd for Skellinien formede disse Valg sig flere Steder til en ynkelig Fiasko for Statholderskabet. I Bredsted mødte kun 10 Vælgere, Valgbstyrelsen iberegnet, og i 13. Valgkreds kunde selve Hertugen af Augustenborg kun samle 270 Stemmer om sit Navn. Dette hidrørte ikke udelukkende fra svigtende Interesse, men ogsaa fra Frygt.

Paa det strengeste havde Bestyrelseskommissionen forbudt disse Valg, omtrent alle ansete Borgere undsloge sig for deres Ledelse, og Valgbestyrelserne maatte sammensættes af ukendte eller tarvelige Personer; i Garnisonsbyerne forbød de preussiske Chefer ligeledes Valgenes Afholdelse, og Borgerne maatte valfarte til afsidesliggende Steder for at fuldbyrde deres slesvigholstenske Borgerpligt. Endog Byen Slesvig, Rejsningens faste Borg, maatte efter General Hahns Anvisning døje den Tort at vælge sin første ordentlige Landdagsmand ikke i Raadhusets ærværdige Sal, men i et Beværtningslokale uden for Byens Grund.

Nord for Skellinien gik det endnu langt værre. Hverken Valgsted, Direktion eller Kandidat turde offentlig nævnes. Det tyske Ugeblad i Aabenraa, der forsøgte at indlede en Valgagitation, undertryktes øjeblikkelig, og kun ved natlige Opslag paa Gadehjørnerne og ved udstrøede Sedler underrettedes Købstadboerne om, hvad der var i Gære. Til Landbefolkningen naaede denne Bevægelse ikke. For de sydlige Strøg var Valgstedet henlagt bag Skellinien. Aabenraaerne skulde møde den 29. Juni i Tønder, Flensborgerne den 9. Juli i St. Solt. For det fjerne Haderslev synes end ikke Valgstedet at have været fastsat.

Politiet optraadte med stor Kraft imod dette Valgrøre. I Flensborg truede Schrader enhver Deltager med Arrest; nogle tysksindede Borgere, der udpegedes som Valgbestyrelse, fængsledes, og den 9. Juli indfandt der sig fem Vælgere i St. Solt. I Aabenraa gik det lidenskabeligere til. Borgmester Knudsen fængslede Hovedlederne, deriblandt den historisk kendte M. Kopperholdt (en født Hamborger, senere udleveret paa Senatets Forlangende), og samtidig bekendtgjorde han, at ethvert Køretøj med Forspand, benyttet i Valgøjemed, vilde blive konfiskeret, og enhver Vælger enten blive forvist Staden eller, hvis uformuende, idømt en Bøde paa 500 Rdl. at afsidde paa Vand og Brød. Efter nogle Beretninger indfandt der sig i Tønder 25, efter andre kun 11 aabenraaske Vælgere, disse valgte en vis Dr. Maack, men turde ikke siden vende tilbage til deres Hjem. I det øvrige Nordslesvig gjordes ingen Valgforsøg; men enkelte Fængslinger fandt dog Sted i Graasten og Haderslev (Borgmester O. Kier, Advokat Gottfriedsen).

Alt som Fredsslutningen med Preussen og Krigens Fornyelse med Slesvigholstenerne nærmede sig, voksede

Spændingen og Ophidselsen i begge Lejre. Halvforrykte Efterretninger sattes i Omløb og troedes. I flere Nætter holdt 100 haderslevske Borgere Vagt for at afværge en slesvig-holstensk Blodnat. I Aabenraa udstedte Borgmester Knudsen Forbud imod Brugen af alle slesvigholstenske Faner og Tegn under en Straf af 300 Rdl., Ægtemænd og Fædre gjordes ansvarlige for deres Kvinders Optræden, og ukonfirmerede Drenge truedes med Ris, og Stenhugger H. A. Kleewing i Flensborg lod offentlig bekendtgøre, at han for Fremtiden vilde tage sig selv til Rette over for de uvorne Latinskoledrenge, der forhaanede og overspyttede ham paa offentlig Gade! — — —

Den 2den Juli sluttedes Freden i Berlin, den 13de nedlagde Bestyrelseskommissionen sit Hværv, og Tillisch alene fortsatte som overordentlig Regeringskommissær Landets Styrelse. Men selv Slutningsakten skulde ledsages af en højst betegnende Dissonans. I Nationalbanken i København henstod paa Tillisch's og Eulenburgs Navn omtrent 1½ Million Kroner af Hertugdømmets opsparede Indtægter. Denne Sum forlangte Tillisch overgivet sig til fri Raadighed og, hvad rimelig var, Grevens Prohibitiv-Paategning slettet med hans Udtrædelse af Regeringen; men dette nægtede Eulenburg efter Ordre fra det preussiske Kabinet, der først efter Fredens Ratification vilde frigøre Pengene. En Henvendelse til Oberst Hodges viste sig frugtesløs, da Bestyrelseskommissionen efter hans Opfattelse ikke var til længere, og de tre Herrer synes da at have sluttet, som de begyndte: under en ret livlig Friktion.

XII. Tillisch og Embedsmændene.

For Bestyrelseskommissionen havde det ikke været muligt at knække den passive Modstand og den organiserede Embedsmands-Opsætsighed. Denne Opgave tilfaldt den danske Hær ved Isted og Tillisch som overordentlig Regeringskommissær. Alt som Afgørelsen nærmede sig, steg Spændingen og Lidenskaberne til en hidtil ukendt Højde, og fra den 11. Juli gennemlevede særlig Flensborgerne nogle slemme Dage; thi vel var der fra dansk Side draget Omsorg for, at den svensk-norske Besætning forblev i Staden, indtil den kunde afløses af vore egne Tropper; men allerede den 13de overskred den holstenske Hær Ejderen og rykkede nord paa; fjendtligt Gensdarmeri viste sig nordvest for Staden helt op imod Aabenraa, ja endog i Sundeved, og vore Troppers Fremmarche kunde ikke fremskyndes af Hensyn til Fredsbestemmelserne. Den loyale Befolkning skjalv for den Hævn, der syntes at vente den. Den 16de fortalte Rygtet, at 4000 Fjender stode ved Bilskov, og en almindelig Panik blev Følgen. De fleste Regeringsherrer og Overpolitimester Schrader frelste sig ud paa Orlogsskibene i Havnen, og kun Tillisch synes at have bevaret Fasthed og Ro. Rygtet var falsk, den altid ubeslutsomme General Willesen havde ikke havt Mod til at bemægtige sig Bovstillingen, den 16de om Aftenen besatte vore Fortropper Krusaa, og Dagen efter holdt Oberst Trepka sit Indtog i Flensborg under endeløs Jubel. Det var en hel Bys Befolkning, der skreg, græd og sang ham sit Velkommen i Møde.

Men Hæren drog videre syd paa, ud til det blodige og sørgelige Stævne mellem to Folk, der i 400 Aar havde levet i en lykkelig Statsforbindelse. Fra begge Sider saa

man med tillidsfudt Haab hen til Afgørelsen, men Tilliden var dog størst paa Holstenernes Side, og bag deres Hær samledes snart hele den bortflygtede slesvigske Embedsstand for at opfange de første Sejrsbulletiner fra Snevringerne ved Langsø. Uhyre Proklamationer og lidenskabelige Opraab spredtes ud over Landet, og medens de første Bøsseskud knaldede, lod ogsaa Pastor Baumgarten sin theokratiske Kirkebasun høre for at indvarsle Dommedagsslaget. I et Udkast til en Kirkebøn ved Fjendtlighedernes Begyndelse hedder det[1]):

. . . „O Du! der Du in heiliger Schrift das Wort hast verzeichnen lassen: Recht muss doch Recht bleiben (Ps. 94, 15), zeuch nun Du, als der Heerschaaren Herr, allmächtig diesem Heere voran! erfülle, was zu jenem Worte als Deine Verheissung der Glaube umklammert hat: dem Recht werden alle frommen Herzen zufallen!“ . . . Og saa faldt da Gudsdommen den 25. Juli 1850.

Imidlertid havde Tillisch tiltraadt sit mærkelige Hværv som Landets Viceregent. Fra Bestyrelseskommissionen førte han en tung Arv med sig, i et helt Aar havde han været prisgivet den haanligste Magtesløshed over for den passive Modstand og dens bureaukratiske Haandlangere — og saa forvandlede Slaget ved Isted ham til en overmægtig Hævner. Men med Sejren voksede hans Opgave mangefold. Det var ikke længere nok at tugte og udrense en opsætsig Embedsstand: En hel Genfødelse af Landets Styrelse, en Nyordning af dets Rets- og Dannelsesanstalter, et sprogligt Opgør mellem Dansk og Tysk, en Forsoning

[1]) Entwurf zu einem Kirchengebet, wie es in den Kirchen des Herzogthums Schleswig am ersten Sonntage nach Ausbruch der Feindseligkeiten zu halten sein möchten. (Trykt.)

mellem de to Folk, der nylig havde staaet i Vaaben over for hinanden, ja en folkelig Tilslutning til den danske Stat fra Sydslesvigernes Side maatte blive Maalet for Statens fremtidige Bestræbelse. Det, som Flor og Koch havde kæmpet for siden 1838, maatte nu tages op som Statskrav under de vanskeligste Forhold.

En Skildring af dette Reorganisationsarbejde falder dog uden for min nuværende Ramme, og jeg maa her — som en naturlig Afslutning paa de tidligere Afsnit — indskrænke mig til en Fremstilling af Tillisch's Forhold til Embedsstanden

Enhver, der har læst den foranstaaende Fremstilling, vil indrømme, at Hovedmassen af de slesvigske Embedsmænd var moden til Afskedigelse, en simpel Følge af deres egne Handlinger. De fleste havde været Rejsningens virksomme Haandlangere, og som Deltagere i den passive Modstand vare de kompromitterede til det yderste. Aabenlyst og ad de underfundigste Veje havde de modsat sig deres Landsherres Interesse, og de havde hverken Evne eller Villie til at arbejde sammen med en Regering i kongelig Aand. Ingen kunde med Rette forlange, at Tillisch skulde betro Menighederne til Hyrder som Rehhoff eller Nielsen, eller Landets studerende Ungdom til Opdragere som Rektor Lübker eller Dr. Michelsen, og en Lokaladministration, der ledede af Amtmænd som v Kaup, Liliencron og Hansen, vilde kun stile frem imod et nyt Oprør. Rejsningen havde sit Hovedsæde i Embedsstanden, og skulde den knuses, maatte Hovedmændene fjærnes. Ved disse Afskedigelser gjaldt det derfor ikke i første Linie om Hævn eller Straf, men om den simpleste Nødværgeakt fra Statens Side; den maatte handle saaledes,

hvis den ikke vilde ødelægge sig selv og blive til en Forargelse for selve den trosindede Befolkning.

Lige over for et andet Sæt af slesvigholstenske Embedsmænd var Tillisch stillet omtrent paa samme Maade. Da den provisoriske Regering fik Magten 1848, fordrev den skaanselsløst enhver kongetro Embedsmand og dannede et renlivet slesvigholstensk Bureaukrati. Den allerstørste Del af disse Mænd sad endnu i Embede, og ingen kunde forlange eller blot vente, at den kongelige Regering ad den Vej skulde lade sig paatvinge et helt Sæt af hadefulde eller skjulte Modstandere, medens dens egne legitime, men fordrevne Embedsmænd hensad paa Ventepenge langt borte fra Virksomhed og Kald; en Genindsættelse af disse var en bydende Retfærdighedshandling.

I disse faa Ord har jeg anført tilstrækkelig Grund for de fleste Afsættelser; men desuden maa det erindres, at mange af Tillisch's Afskedigelser vare rene Formaliteter; de afskedigede Embedsmænd vare slet ikke i Embede. Under den store Flugt umiddelbart før og efter Istedslaget forlode de i snesevis deres Embeder, stjal sig bort først til Byen Slesvig, senere til Holsten, og i mange Maaneder opholdt de sig bag Oprørshærens Rækker, ventende paa en ny Indmarche i Hertugdømmet Slesvig. Adskillige slæbte Embedsbøger og Arkivsager med sig ud af Landet for derved at vanskeliggøre Administrationens uforstyrrede Fortsættelse, og mange benyttede deres Otium til i Flyveskrifter og Aviser at skamskænde Tillisch. Det var en utrolig Bunke Løgne, disse Mænd hvirvlede op omkring hans Navn; men alligevel var han overbærende nok til at genindsætte flere, der vendte hjem, før den holstenske Hær opløstes.

En anden Afskedigelsesgrund var ikke mindre berettiget Ved Isted blev den holstenske Hær slaaet, men ikke knust. Den reorganiseredes hurtigt, og ved Tilløb fra Tyskland blev den snart den danske numerisk overlegen. Dette vakte nye Forhaabninger hos de tilbageblevne oprørske Embedsmænd og forledte dem til højst ubesindige Skridt i Retning af passiv Modstand. Efter den 25. Juli nægtede endnu 11 Præster at oplæse den almindelige Kirkebøn for Kong Fred. VII fra Prædikestolen. Det er utvivlsomt, at den Art Opsætsighed i det daværende Tyskland, Ungarn eller Polen vilde være bleven ramt ikke alene med Embedsfortabelse, men tillige med strænge og langvarige Frihedsstraffe. Tillisch anvendte ikke dette Middel, og naar netop de nævnte Landes Regeringer toge sig af de afskedigedes Klager, var denne Humanitet nærmest et Skalkeskjul for politiske Bestræbelser af anden Art.

Fra første Færd ønskede Tillisch at optræde, vel med Fasthed, men tillige med det største Maadehold. I en Indberetning til Statsraadet af 17. Juni 1850 gør han Rede for sin Stilling til Spørgsmaalet, og det fremgaar heraf, at han ikke alene vilde beholde Mænd som Warnstedt, Dumreicher, Carl og Hugo Plessen, men han forsikrer gentagende ikke at ville vrage en eneste brugbar Kraft. Jeg anfører hans Ord om Amtmand Stemann i Aabenraa. „Denne Mand agter jeg foreløbig at beholde; thi dels er han ikke af de mest kompromitterede, dels har han føjet sig efter Bestyrelseskommissionen, om han end ikke i alle Henseender har vist sig, som man kunde ønske det; men det turde komme noget i Betragtning, at han er en svag Mand, der ikke har kunnet modstaa

den højst fordærvelige Indflydelse, som de ham langt overlegne og ivrige Slesvigholstenere, forrige Borgmester Schow og Provst Rehhoff, have haft paa ham. Da disse nu ere fjærnede, og da de Kræfter, som uden Fare kunne benyttes, ikke bør foragtes, saa mener jeg, at jeg foreløbig maa prøve ham, især da han er vel lidt i det dansksindede Amt.“ — De følgende Begivenheder og Modpartiets Ophidselse vare dog langt stærkere end Tillisch's Maadehold, og han blev tvungen langt længere frem, end han oprindelig havde tænkt sig eller ønsket.

Her at følge de enkelte Afsættelser vilde være altfor vidtløftigt. Før Istedslaget fjærnede Tillisch væsentlig kun nogle administrative Embedsmænd i Haderslev og Flensborg, men efter den 25. Juli foretoges et ret omfattende Personskifte. I de sidste Dage af Juli afsattes Amtmændene i Aabenraa, Tønder, Husum, Gottorp og Hytten, der alle, paa den første nær, havde forladt Landet. De fleste Herredsfogeder delte Amtmændenes Skæbne. Samtidig naaede Gengældelsen endelig den gottorpske Overret, Hovedhjørnestenen for den passive Modstand. Direktøren, Raaderne og dens øvrige Embedsmænd afskedigedes *en bloc* (de havde forladt Landet), Retten opløstes, og dens Funktioner henlagdes under en Retskommission i Flensborg. Ligeledes afskedigedes de 8 Præster i Aabenraa Provsti, der paa en saa udfordrende Maade havde opsagt Tillisch og Eulenburg Huldskab og Troskab. De lærde Skoler reorganiseredes til Mikkelsdag 1850; de fleste Adjunkter vare bortflygtede eller saa kompromitterede, at de ikke kunde genindsættes, en stor Del af Primanerne befandt sig i Rejsningshærens Rækker, og kun een Rektor og nogle ganske faa Lærere beholdt deres Stillinger. I August,

September og Oktober gik det forøvrigt særdeles livligt med Afskedigelser og Ansættelser hele Landet over, særlig i Syden; Embedsforandringerne strakte sig meget langt ned, og selv Toldmedhjælpere, Skovfogeder og andre, ganske underordnede Betjente faldt paa deres politiske Fortid.

Fra den 25. August 1849 til Midten af April 1851 afskedigedes af politiske Grunde i det hele omtrent 100 civile Embedsmænd og Funktionærer, 56 Lærere og 89 Præster. Hovedmændene for disse sidste, de egentlige Ledere af „Præsteoprøret“, fyldte siden Tyskland med høje Veklager og Bagvaskelser imod den danske Regering, ligeledes vedligeholdt de stadig Forbindelse med de utilfredse i Hjemmet og voldte os mange Ubehageligheder. Med utrættelig Fanatisme lægges disse Afskedigelser endnu Tillisch til Last, og da det er overkommeligt at gennemgaa 89 Tilfælde, skulle vi forsøge det, særlig da derved kastes Lys ogsaa paa de øvrige Afskedigelser.

De 89 Tilfælde falde i 5 Grupper: 1) Afskedigelser for ulydigt Forhold mod Bestyrelseskommissionen. 2) Bortflygtede Præster efter Slaget ved Isted. 3) Præster, der fortsatte den passive Modstand efter 25. Juli 1850. 4) Stærkt kompromitterede Præster. 5) Provisoriske Præster, der ikke egnede sig til fornyet Kaldelse

I Afsnittet om Præstekrigen har jeg givet en vidtløftig Fremstilling af Præstestandens Stilling, og her minder jeg kun om, at mindst 196 Præster lige fra første Færd havde stillet sig fjendtlig til Bestyrelseskommissionen, at 197 havde nægtet den Lydighed i Anledning af Kirkebønnen, og at 161 endnu i Februar 1850 vovede at udstede et udfordrende Fejdebrev, der under de daværende, overordentlige

Forhold maatte berettige Regeringen til de skrappeste Forholdsregler imod dem. Denne undgik dog alle Retsforfølgninger; baade Tillisch og Eulenburg ansaa selv de fleste af disse Mænd for vildledte, og de skred kun til Afskedigelse over for gentagen Lydighedsnægtelse og Modstand mod den beskikkede Øvrighed. Til denne Gruppe høre 38 Afskedigelser, mest fra Nordslesvig, og først efter Forviklingerne med Statholderskabet i Marts 1850 ramtes ogsaa Præster i Angel. Nedenfor findes disse Mænds Navne samt Datoen for deres Afskedigelse, for saa vidt denne er mig bekendt. En * betegner, at de vare provisorisk ansatte. For den første Gruppe bærer Grev Eulenburg Medansvaret, da Afskedigelsen fuldførtes eller var besluttet før Bestyrelseskommissionens Ophævelse.[1])

---

[1]) **Fortegnelse over de afsatte Præster 1849—50.**

I. For oprørsk Forhold mod Bestyrelseskommissionen.

a) Afskediget før den 11. Juli 1850.

Pastor Strodtmann, *Schlaikier og *Godt i Haderslev, *Müller i Vonsbæk, Müller i Hammelev, *Grauer i Moltrup, Hansen i Aastrup, *Valentiner i Tyrstrup, Meyer i Vilstrup, Petersen i Hoptrup, *Schumacher i Oxenvad, Provst *Prahl i Øsby, *Raben i Stenderup, Provst Rehhoff og *Hansen i Aabenraa, *Grauer i Hjortkær, *Neiling i Løgumkloster, *Petersen i Ullerup, *Petersen i Satrup, *Wollesen i Broager, *Axelsen i Dybbøl, *Lange i Ringenæs, Provst Volquarts i Flensborg, Hansen i Bov, Schmidt i Grumtofte, Desler i Kværn, Haack i Hadeby, Provst Nielsen i Slesvig.

b) Afskediget efter den 11. Juli 1850.

Pastor *Schmidt i Heils 18./7., Prehn i Bjolderup 20./7. *Paulsen i Øster Løgum, Kaltan i Løjt 12./8., *Posselt i Løjt 12./8., *Petersen i Hellevad 23./7., Mommsen i Nørre Løgum 27./7., Grauer i Kliplev 2./11., Fehr i Stepping 22./9, Diakon Petersen i Ullerup 1./8.

II. Bortflygtede Præster efter Slaget ved Isted.

Pastor Brag i Adsbøl 9./8., Diakon Thomsen i Sørup 10./9., Zorn i Sterup 10./9., Simonsen i Husby 10./9., Bundesen i Vanderup 10./9., *Jansen i Valsbøl 26./7., Holdt i St. Solt 10./9.,

Anden Gruppe omfattede oprindelig ca. 30 Præster, der flygtede til Holsten, men adskillige vendte tilbage før Oprørshærens Opløsning og fandt atter Ansættelse. De medtages derfor ikke i denne Oversigt, og de samlede Afskedigelser af den anførte Grund maa sættes til 24, dog

---

Provst Boysen i Slesvig 1./8., Hansen i Slesvig 1./8., Baumgarten i Slesvig 1./8., Schöttel i Havetofte 8./9., Thiesen i Bøl 8./9., *Lüdemann i Slesvig 10./9., Henrichsen i Mildsted 4./9., Frederici i Hattsted 4./9., Godbersen i Simonsberg 4./9., Provst Feddersen i Garding 15./9., Valentiner i Tønning 8./11., Sasz i Coldenbüttel, Vett i Vesterhever. Til denne Gruppe henhører sandsynligvis ogsaa: *Jakobsen i Nykirke ved Tønder, *Jürgensen i Dedsbøl, Carstens paa Føhr og Wedstedt i Stenbjærg.

III. Præster, som negtede at bede den forordnede Kirkebøn efter 25./7. 50

Pastor Hansen i Keitum, Scholz i Lyksborg 12./11., Brix i Sønder Brarup 1./2. 1851, *Rentorf i Arnæs 8./9., *Kähler i Kappel 8./9., Provst Harries i Husum 4./9., Andersen i Husum 4./9., Kühl paa Pelworm 28./10., Petersen i Bredsted 13./12., Gosche i Breklum 12./12., Schumacher i Tønning 8./11.

IV. Stærkt kompromitterede Præster.

Pastor Lorenzen i Adelby 6./9., Valentiner i Flensborg 28./9., Hansen i Sørup. — Hertil maa vel ogsaa henregnes: Ebsen i Siversted 18./11, Wolff i St. Peter 8./11. og Edlefsen i Satrup, Madsen i Bylderup og Nissen i S. Løgum 5./12.

V. Provisoriske Præster, som nægtedes Embede.

Pastor *Prehn i Tolk 8./9., *Petersen i Fjelstrup, *Wildhagen i Hohn 1./2. 51, *Ohlhus i Olderup 12./12., *Hjort i Broager, *Sørensen i Nybøl og *Holst i Breklum.

En Særstilling indtager Godt i Felsted, den senere Superintendent. Regeringen tilbød ham et Provste- og Præsteembede i Sydslesvig, men da han nægtede at lade sig forfremme, afskedigedes han. For Fuldstændighedens Skyld har jeg medtaget Hansen i Aabenraa, Lange i Ringenæs og Hjort i Broager, der egentlig kun vare theol. Kandidater, udsete til Embeder. Raben i Stenderup naaede heller aldrig at tiltræde sit Embede, da han ikke vilde underskrive en Revers til Bestyrelseskommissionen.

med et Par usikre Tilfælde. Til de andre 3 Grupper høre henholdsvis 11, 8 og 7 Præster, og Resten vil ses af Fortegnelsen.

Med Rette kunde Tillisch have vendt sig imod hele den slesvigholstenske Præstestand, særlig da imod de 161, der i Vinteren 1850 overvældede Regeringen med saa skammelige Beskyldninger; men der findes intet Tegn paa, at han særlig har forfulgt disse Mænd. Præsterne i de 3 første Grupper faldt paa deres egne Gærninger, og ingen Regering i Verden vilde have behandlet dem mildere, end Tillisch gjorde. De havde tabt deres Spil og maatte bære Følgerne Det samme gælder om L. Lorenzen, „Provst" Hansen i Sørup og Valentiner i Flensborg i fjerde Gruppe; men forøvrigt findes i denne nogle faa Mænd, hvis Forhold ere mig for ubekendte, til at jeg kan udtale nogen Mening. — Afskedigelserne af politiske Grunde fandt deres Afslutning ved Amnestipatentet af 10. Maj 1851, hvorved 32 Embedsmænd, deriblandt Præsterne N. Nielsen, Baumgarten, Rehhoff, Boysen, Volquartz, L. Lorenzen og Brag, forvistes Hertugdømmerne.

Tillisch har selv forklaret og forsvaret sin Handlemaade i følgende Ord[1]): „Selv Slesviger af Fødsel betragter jeg alle Hertugdømmets Beboere som mine Landsmænd, der alle ere mig lige kære uden Forskel, hvad enten de ere Danske, Tyske eller Frisere. Men jeg har gjort Forskel paa dem, der ere blevne deres Ed og Pligt tro, og dem, der paa den uforsvarligste Maade have sveget den Troskab, de skylde Konge og Fædreland. Jeg har vist den største Mildhed og Overbærenhed imod hver den,

[1]) Meddelelse til Rigsdagen om Rigets politiske Stilling. København 1851. S. 70.

som erkendte og angrede sin Vildfarelse, vel vidende, at de forførtes Tal var det langt overvejende, og at Forførerne forholdsvis kun vare faa. Men disse faa ere med ganske beklagelsesværdig sjældne Undtagelser alle tyske, tyskdannede Embedsmænd, som jeg har forfulgt, ikke fordi de vare tyske, men fordi de vare Landsforrædere, som ved deres skammelige og uforsvarlige Opførsel have styrtet et af de lykkeligste Lande i Europa i Fordærvelse uden nogen som helst retfærdiggørende Anledning, og derved bragt mange Tusinder af deres ulykkelige Landsmænd i Nød og Elendighed, imod hvilke det vilde være den mest himmelskrigende Uretfærdighed, om man vilde lade disse Oprørere fremdeles arbejde paa deres forræderske og statsopløsende Planer.

Jeg har fjærnet disse Embedsmænd, ikke alene fordi Retfærdigheden fordrede det, men fordi det var mig umuligt at regere Landet med Embedsmænd, som arbejde i en Regeringen fjendtlig Retning . . . . . Men selv mod disse Forstyrrere af al borgerlig Orden og Fred er jeg gaaet frem med den størst tænkelige Lemfældighed. Ingen har mere end jeg talt imod Forfølgelser og Domfældelser for politiske Forbrydelser; ikke en eneste er af mig beordret tiltalt eller straffet for saadanne Forbrydelser; jeg har kun gjort dem uskadelige ved at fjærne dem, eller, for saa vidt de frivillig havde forladt Landet, ved at forbyde dem at komme tilbage.

Men selv i denne Henseende har jeg vist den størst mulige Skaansel; ikkun meget faa har jeg nægtet Tilladelse til at vende tilbage; jeg har kun forlangt, og det forlanger jeg endnu, at de, som efter at have styrtet et lykkeligt Land i Fordærvelse nu ville vende tilbage dertil,

skulle erkende deres Vildfarelse og bede om Tilladelse til at vende hjem. Denne Fordring kan jeg ikke opgive; thi der er intet, som har gjort mig det vanskeligere at berolige den offentlige Stemme i Slesvig, end netop den maaske altfor store Mildhed, som er udvist imod det tyske Oprørsparti. Den tro og loyale Befolkning kan nemlig ikke fatte, at saa store Forbrydelser kunne gaa ustraffede hen, og hvis jeg nu uden videre vilde tillade alle at vende tilbage, vilde Folkets sunde Sands paa den betænkeligste Maade saares og krænkes.“

Genbesættelsen af alle disse Embeder frembød ganske overordentlige Vanskeligheder. Enhver, der paa nært Hold har været Vidne til saadanne store Embedsomvæltninger som dem, der traf Slesvig 1850 og 1864, ved, hvor broget og lidet tilfredsstillende det hele former sig i Begyndelsen. Den dygtige og ærekære Modstander, selv om han kunde bruges og vilde blive brugt, foretrækker Landflygtighed for Ansættelse og Virksomhed imod sin Overbevisning. Det er kun Dygtigheden af anden eller tredie Rang (der tvivler om at kunne gøre sig andet Steds), Embedsjægeren, det intellektuelt eller moralsk forkomne Individ, der lader sig benytte af den nye Regering og venter Løn af samme. Heller ikke fra Hjemlandets egen Embedsstand kan Styrelsen vente nogen stor Tilgang af overlegne og prøvede Kræfter; dertil ere Forholdene for usikre, Stillingen for ubehagelig og Omgivelserne for ophidsede — og det kan derfor ikke undgaas, at mange uprøvede eller mindre dygtige Elementer trænge sig frem til Ansættelse og Embeder, som de ikke magte. Saaledes gik det rundt omkring i Slesvig 1864; allevegne sporedes Tilbagegang i Embedspersonalets Intelligens, personlige Fremtræden og Anseelse,

og det uagtet den preussiske Regering delvis havde de fordrevne, slesvigholstenske Embedsmænd fra 1850 at falde tilbage paa som en ganske vist kun lidet yndet, men dog ret nyttig Reserve, der altid kunde afløses.

1850 havde Tillisch ikke en saadan Reserve. De Forflyttelser indenfor den slesvigske Embedsstand og de nye Ansættelser af indfødte Kandidater, der foretoges, forslog overfor Embedsnøden lige saa meget som et Æg i en Humlesæk. Han havde kun een Udvej: foreløbig at udfylde Hullerne med kongerigske Mænd, indtil en hjemlig Embedsstand kunde uddannes. Denne Vej var vel fuldkommen berettiget, men ogsaa paa den fandtes slemme Anstødsstene. Sydslesvigs fremmede Forretningssprog indskrænkede i høj Grad Valget, Studiet af de slesvigske Retsforhold var ganske forsømt ved Kjøbenhavns Universitet og maatte paa en højst ufuldkommen Maade efterhjælpes ved en Prøve i Flensborg; ogsaa Hertugdømmets administrative Forhold vare i en sørgelig Grad indviklede og frembød utallige Faldgruber for Begyndere, som ikke vare indlevede i disse Tilstande. De nye Embedsmænd stode fremmede og uden Forstaaelse overfor Befolkningens særegne Sindsretning og provinsielle Synsmaader og uddybede end mere Kløften mellem de sejrende og de overvundne. Særlig de mange ganske unge Retsbetjente og administrative Embedsmænd, der skødes frem i udsatte og vanskelige Stillinger, bleve Genstand for en aarvaagen og hadefuld Kritik, der i den fjendtlige Presse omsattes til de skændigste Bagvaskelser. Selvfølgelig vare de for uerfarne og for lidet indlevede i Forholdene til straks paa rette Maade at udfylde deres Stillinger, men de fleste vare energiske og perfektible Mænd, der lærte at finde

sig til Rette. Det er utvivlsomt, at Tillisch tog de bedste af de Kræfter, der stode til hans Raadighed, og at hans Udnævnelser gennemgaaende prægedes af Samvittighedsfuldhed og Omsigt.

Dette gælder særlig hans gejstlige Udnævnelser. I Efteraaret 1850 tilførtes Slesvig en Række dygtige og veltalende Præstemænd. Blandt de førstansatte træffe vi Skikkelser som Aleth Hansen, Fr. Helweg, Barfod, „Budstikke"-Boisen, Marchmann, Mørk Hansen, der udmærkede sig ved deres Forkyndelse, deres omfattende Intelligens eller deres folkelige Indflydelse — og videnskabeligt anlagte Naturer som Hagerup og Koefoed-Hansen. I det hele have disse „kongerigske" Præster efterladt sig det smukkeste Minde i Hertugdømmet overalt, hvor den ulykkelige Sprogstrid ikke greb forstyrrende ind i Forholdet mellem Præst og Menighed. — De fleste af disse Mænd have jo senere ført deres Livsgerning til Ende her i Landet, iblandt os, og hvilket underligt Indtryk gør det saa ikke at læse de tyske Æreskænderier imod dem fra 1850. Da skildres de som samlede op paa Københavns Brosten og puttede i Præstekjolen uden Tro og uden Kundskab, som uvidende, usædelige og forvorpne Naturer, ja selv Licenciat Hagerup, dette fine og skarpe Hoved, beskrives som den mest uvidende Døgenigt, der nogensinde har baaret Pibekrave, ude af Stand til at foretage en Daab eller afholde et Skriftemaal, ja næppe nok bekendt med Luthers lille Katekismus.

I Angel og de øvrige mellemslesvigske Strøg, som senere ramtes af Sprogreskripterne, ansattes 1850 omtrent 28 nye Præster, nogle Dødsfald og Vakancer af andre Grunde forøgede hurtig dette Tal til op imod 40. I de

omliggende Købstæder indsattes ligeledes en nydansk Embedsstand, og denne fik snart en overvældende Indflydelse i Landets offentlige Liv. Disse Mænd havde en ret ensartet Dannelse, de tilhørte næsten alle det nationalliberale Parti, vare tildels Universitetsvenner, havde vel ogsaa som Regel i deres ydre Optræden et Anstrøg af Fornemhed og sluttede sig meget nøje sammen ikke alene overfor de faa tysksindede, der vare forblevne, men selv overfor kongetro, gammelslesvigske Kolleger, der i en ganske anden Grad vare knyttede til Landets Traditioner og ældre Udvikling og havde ondt ved at følge med i den heftige nydanske Retning fra oven. I den mangeaarige Kampstilling udviklede denne Afsluttethed sig paa den ene Side til et smukt Embedsbroderskab, der indeholdt rige og smukke Minder, paa den anden Side til et noget bittert Forhold over for de udelukkede, et Misforhold, der maaske fik sit mest talende Udtryk i Rivningerne mellem Biskop Boesen og Etatsraad Regenburg.

I Efteraaret 1850 hørte der Mod til at gaa som Præst til Angel. Landet var næppe nok fredeliggjort, og selv de ledende i Flensborg saa med overdreven Frygt hen til dette mørke Stykke Danmark, der saa længe havde unddraget sig deres Indflydelse. Da Pastor Aleth Hansen blot for en Dag havde betroet sine Smaabørn til skikkelige Bønderfolk i Husby, overvældede hans flensborgske Venner ham med Bebrejdelser for en saadan Ubetænksomhed, og hist og her var Modtagelsen ogsaa ret frastødende. I Sørup modtoges Pastor Höcker med isnende Kulde; Præstegaarden var ryddet lige til de nøgne Mure der var hverken Ild eller Aske, Seng eller Disk, og selv

paa Kroen og hos Degnen nægtedes den nyankomne Nattely. Andre Steder gik det dog langt bedre; næsten i ethvert Sogn sad endnu kongetro, dansksindede Mænd, der hjalp de nyankomne til Rette, ja i Stenbjærg blev den nydanske Præst endogsaa modtagen med Æreport og festlige Optog. En heldig Udvikling af Forholdet mellem Sjælesørger og Menighed, mellem Embedsstand og Borgerskab laa endnu de fleste Steder inden for Mulighedens Grænser.

Hr. v. Köller og Fyrst Imeritinski

I.

Dersom Nogen spurgte mig, for hvis Skyld vi bør gøre Alt hvad vi formaar for at bevare dansk Nationalitet og dansk Sprog i Nordslesvig, saa vilde jeg svare: Allerførst for vor egen Skyld. Det, at der er en Strækning paa Jorden, i vor umiddelbare Nærhed, hvor vor Nationalitet forsøges udvisket, hvor vort Sprog fortrænges og vore Farver forbydes, det holder, naar vi bruger denne Kendsgerning rigtigt, Vrede og Modstandskraft oppe hos os. Vi lider just ikke under for stor Selvfølelse som Nation. Det, at vort Flag trædes under Fødder og at Danskheden faar Mundkurv paa, det vækker, hvis vi duer noget, den nationale Selvfølelse hos os.

Dernæst bør vi selvfølgelig gøre hvad vi kan for Nordslesvigernes Skyld. For at de i Bevidstheden om vor virksomme Deltagelse kan holde Humøret oppe. Nu gør ganske vist Prøjserne paa deres Side, hvad de formaar for holde Humøret oppe hos dem. Men det lykkes ikke altid. Det gaar med Prøjserne som med Skomageren i Historien, der vilde have, hans Børn skulde være glade. Da de ikke var glade nok, saa bankede han dem for at de skulde blive glade. Og han undredes højligt over, at jo mere han bankede dem, des mere misfornøjede var de.

Vi maa bruge andre Midler til at støtte deres Humør. De maa have Følelsen af, at vi ikke har sluppet dem i vore Tanker, men er med dem. Det er jo altid behageligt at vide sig elsket og fulgt med Deltagelse. De bør vide, at vi er med dem, ikke blot hjerteligt men forstandigt.

Endelig bør vi om end ganske stilfærdigt vise Nordslesvigerne vor Medfølelse, for Prøjsernes, for Tyskernes egen Skyld. Det vil være usigelig gavnligt for Tyskerne selv at møde hos et ganske lille Folk en Modstand, som de aldeles ikke kan overvinde. Det vil helbrede dem for den Smule Selvgodhed eller Indbildskhed, som unegtelig vansirer og miskløder dette saa velbegavede og overordenlig dygtige Folk. Det vil lære dem forøget Respekt for aandelige Magter. Allerede af ren og uegennyttig Kærlighed til Prøjsen bør vi da gøre det Arbejdet med at fortyske Nordslesvig surt. Engang i en bedre Fremtid vil Prøjserne selv takke os for det.

II.

Vi betragter i Regelen den Del af Polen, der staar under russisk Herredømme, som Typen paa et undertrykt Land. Man kan ogsaa uden Overanstrengelse af Indbildningskraften tænke sig mere lykkeligt stillede Folk end de russiske Polakker. Ikke des mindre er de i mange Maader heldigere stillede end de danske Nordslesvigere under det tyske Styre. I det sidste Aar er Polakkernes Lod i Rusland blevet bedre, de Danskes Lod i Prøjsen blevet bestandig værre.

At Polakkernes Stilling i russisk Polen i den allersidste Tid er bleven noget mindre trykket, skyldes udelukkende en enkelt Mand, Kongeriget Polens for ikke

meget lang Tid siden udnævnte Generalguvernør, Fyrst Imeritinski. Under General Gurkos haarde og forhadte Herredømme var Polakkerne ikke blot som endnu berøvede al borgerlig og politisk Frihed, men Kampen imod deres Sprog rastede intet Øjeblik. Efter Grev Sjuvalofs korte Mellemregering blev 1897 Fyrst Imeritinski ansat og vakte strax Forhaabninger i Polen ved at tillade Oprettelsen af Nationaldigteren Mickiewicz's Statue i Varsjov. Denne Tilladelse var mærkværdig; thi Mickiewicz havde været den bitreste Fjende af russisk Overhøjhed over Polen, og hans Værker vrimler af Angreb paa Undertrykkerne. Fyrstens Handlinger pegede imidlertid i forskellige Retninger. Dels knyttede han Betingelser til den givne Tilladelse. Der maatte ikke findes nogen Bifigur, ikke nogen Kvindeskikkelse, paa Mindesmærket; thi en saadan Skikkelse vilde blive opfattet som Polen. Det maatte afsløres i al Stilhed en tidlig Morgenstund uden Sang og Klang og Tale. Ogsaa i andre Tilfælde optraadte Fyrsten meget strengt, saa man var uklar over hans Karakter og Stræben. Det er først i den sidste Halvdel af Aaret 1899, at hans Regeringsgrundsætninger blev røbede ved en Offenliggørelse af enestaaende Art.

Et Aar efter sin Udnævnelse, 18. Januar 1898, rettede Fyrsten til Kejser Nikolaj en Indberetning om den russiske Politiks Resultater og Opgaver i russisk Polen. Denne Skrivelse blev i St. Petersborg drøftet i Statsraadet i to lange Møder 10. og 17. Februar 1898, og udførligt blev alle her faldne Udtalelser førte til Protokols. Men desuden indgav Statsraadets Cancelli en udfyldende Mælding til Kejseren, hvori alle Stridsspunkter blev fremhævede og underkastede hans Afgørelse.

Paa en Maade, der trods Masse-Fængslinger i Varsjov og St. Petersborg endnu er ganske uopklaret, blev saavel Imeritinskis Indberetning som hele Gengivelsen af Statsraadsmøderne, Cancelliets Meddelelse og Kejserens Randgloser til alle de ham forelagte Aktstykker ranede og offenliggjorte af de polske Socialisters Forening i London. Den første Udgave blev hurtigt udsolgt i England, den anden udkom i Krakov, begge i det polske Sprog. Derefter udgaves det russiske Grundskrift. Der er vel at mærke ikke fra den russiske Regerings Side gjort nogetsomhelst Forsøg paa at nægte disse Dokumenters Paalidelighed, og de har givet Europa et hidtil ukendt Indblik i den russiske Styrelses Maskineri.

De viste først og fremmest, hvilken fremragende og oplyst Statsmand Polens Generalguvernør er. De gav En dernæst et fyldigt Indtryk af, hvilken overbevist Tilhænger den græsk-ortodokse Kirke har i Kejseren af Rusland og af hvor rigtigt han finder det, endog ved Anvendelse af Tvang at sikre denne Kirkes Herredømme. Til Udtalelser af Imeritinski, der tilraadede at vise nogen Taalsomhed mod den romerske Katolicisme i Polen, har Kejseren egenhændigt tilføjet: Den Anskuelse deler jeg ikke. — Man kan overhovedet i Almindelighed sige: Skønt Imeritinski taler som Russer, der aldrig slipper den russiske Stats Tarv af Syne, optræder han dog som Talsmand for en klog Humanitet, og omvendt: Skønt Kejseren taler som rettroende Kristen, kommer hans polske Undersaatters personlige eller aandelige Velvære end ikke i Betragtning for ham i Sammenligning med det ene Maal, han har for Øje: den russiske Stats overvældende Magt.

Generalguvernøren gaar ud fra den Grundsætning,

at det er umuligt, ved materielle Velgerninger alene at vinde et Folks Hjerte. Bondestanden har tidligere været Grundvolden for al russisk Magt i Landet; thi Bønderne var længe Czaren taknemmelige, fordi han efter Underkuelsen af det Oprør, der udbrød 1863, ophævede Livegenskabet og fordelte adeligt Gods til de fattige Landbrugere. Før Reformen 1864 var 1,300,000 Bønder uden Land. Dengang blev Jord fordelt til 1,100,000 jordløse. Men siden da har Bøndernes Stilling paany forværret sig saaledes, at omtrent det samme Antal er uden Jord nu som i 1863. En Fjerdedel af alle russisk Polens Bønder ejer ingen Jord. Deraf en naturlig Utilfredshed. Men hertil kommer, at Standskløften mellem Adelen og Bønderne nu er i Færd med at udfyldes. Dels har der dannet sig en Middelstand, dels gaar de højere Stænders Bestræbelser gennemgaaende ud paa, gennem Oplysning af Masserne at naa til et uafhængigt Polen. Man har efterhaanden udgivet en Folkeliteratur og oprettet Folketeatre, ja de Højtdannede viser Bønderne om i Varsjovs Museer.

Saaledes føler efterhaanden den hele Befolkning ganske ens, og dens Følemaade er i høj Grad fjendsk mod Rusland.

En Hovedskyld for Modstanden bærer efter Fyrstens Fremstilling den romersk katolske Gejstlighed, der ikke er at bevæge til nogensomhelst Form af Underkastelse og som hverken kan bøjes eller knækkes. Det har ikke nyttet at fordrive den fra Skolerne og tage Religionsundervisningen ud af dens Haand; dette har kun ophidset den yderligere mod alt Russisk. At den græsk-ortodokse Lære udøver saa liden Tiltrækning beroer efter Fyrstens Opfattelse for en Del paa dens Kirkers Simpelhed og Fattigdom

i Sammenligning med de romerske Kirkers Rigdom og Pragt. Han foreslaar derfor Bygningen af pragtfulde russiske Kirker som nødvendigt Lokkemiddel. Kejseren istemmer her med Styrke og fordrer hurtig Fuldførelse af den uhyre russiske Kirke, der saa længe har været under Bygning i Varsjov og som efter Planen skal koste 2,700,000 Rubler (c. 7,700,000 Kroner).

Med andre Ord: Generalguvernøren viser, at den hidtil fulgte Fremgangsmaade ikke har ført til nogetsomhelst ønskeligt Resultat, og med anerkendelsesværdig Aabenhed giver han den russiske Embedsstand i Polen en Hovedskyld derfor. Han betegner den som halvdannet, indskrænket, slet opdraget, doven og vulgær, siger, at den tror sig alting tilladt efter det russiske Ordsprog: Over Sejrherren gives der ingen Dommer. Med ikke mindre anerkendelsesværdig Aabenhed fremhæver han de undertrykte Polakkers Fortrin.

Hvor han taler om Bondestandens Fattigdom, gør han gældende, at den ikke desmindre er glimrende stillet i Sammenligning med den russiske i hvilkensomhelst Del af Riget. Der er i Polen aldrig Hungersnød, medens i det Indre Hungersnøden uafbrudt er tilstede. Sparepengene vokser. Der er ingen Gæld paa Landbruget. Han sætter sig da ogsaa imod de andre Ministres Forslag om tvangsvis at overføre en halvanden Million af Bønderne til det nordøstlige Rusland (langs Banelinjen Perm—Kotljas), et Forslag, der minder om den fjerne Oldtids Assyrers og Babylonieres Fremgangsmaade overfor erobrede Folk.

Og som Fyrsten roser Bøndernes Flid, saaledes fremhæver han de arbejdende Klassers overordenlige Iver og

Samvittighedsfuldhed og „den for det hele polske Folk ejendommelige udmærkede Smag“.

Hvad Skolerne angaar, hævder Generalguvernøren, at de fuldstændigt maa være i Statsmagtens Hænder (Kejserens Randglose: *Selvfølgelig!*) Men Hovedmanglen ved dem er for ham den, at der kun paa Russisk undervises i Polsk.

Allerede General Gurko skrev i 1890: „I Statsskolerne behandler man det polske Barn ikke blot ikke kærligt, men ligefrem fjendtligt; man bebrejder det dets polske Byrd, fornærmer dets Nationalfølelse, udtaler sig med Foragt om dets Religion og giver dets Modersmaal Plads efter de fremmede Sprog, efter Fransk og Tysk.“ Allerede Gurko skrev: „Der maa opstaa en ny Statsskole i Polen, som ikke øser sin Kraft af Elevernes og deres Forældres Værgeløshed.“ Imeritinski foreslaar derfor, at det russiske Undervisningssprog i de polske Timer skal erstattes af Polsk og at der istedenfor to Timer om Ugen skal sættes fem eller seks, og han hævdede i Statsraadet dette overfor Folkeoplysnings-Ministeren Bogóljepov, der i Stil med den prøjsiske Synsmaade for Nordslesvigs Vedkommende mente, det var bedre, helt at ophæve Undervisningen i Polsk og overlade den til Hjemmene.

For ikke mange Uger siden er endelig Imeritinskis Plan trængt igennen. Polsk Sprogundervisning er nu indført som paabudt i samtlige lærde Skoler, Realskoler og andre lignende Læreanstalter; det ugenlige Timetal deri er fordoblet, og saaledes er da nu i russisk Polens bedre Skoler det polske Sprogs Stilling i høj Grad forbedret. Samtidigt er i Almueskolerne Undervisningen i Polsk steget fra tre ugenlige Timer til seks. Paa Polsk undervises nu i to Fag, Polsk og Religion; paa Russisk i to

Fag, Russisk og Regning, og saaledes er da Sprogenes Ligestilling helt gennemført. Ikke i 36 Aar har Polsk indtaget en saadan Plads i russisk Polens Skoler.

III.

Naar man, som sagt, vil nævne et særlig ulykkeligt Folk, saa nævner man Polakkerne, og især dem, der er under Rusland. Men det vil ses, at den russiske Regering for Øjeblikket i sit Forhold til dem er langt humanere og mildere end den prøjsiske Regering i Slesvig er overfor de Dansktalende. Russerne indser, at materielle Velgerninger alene ikke kan vinde et Folk; de har dog givet 1,100,000 livegne Bønder Frihed og Jord. Tyskerne har Intet gjort for den danske Bondestand i Nordslesvig, har kun hæmmet dens Fremskridt og sat den tilbage, betydeligt tilbage for Kongerigets.

Den russiske Generalguvernør priste de polske Bønders Fortrin for de russiske, havde kun Lovord for Arbejdernes Dygtighed og for det polske Folks Smag; han dadlede i stærke Udtryk de russiske Embedsmænds Færd. — Kunde det tænkes, at Hr. v. Köller i nok saa fortrolig en Skrivelse udtalte sig paa samme Maade om tyske Embedsmænds Fremfærd i Nordslesvig? Og dog kunde han visselig gøre det uden at lyve. Kunde det tænkes, at Hr. v. Köller med saadan Varme vilde give sig til at prise danske Bønder, dansk Haandværk og dansk Intelligens? Og dog kunde han maaske gøre det uden at fare med nogen Usandhed.

Hvor højt vort Landbrug og Mejerivæsen staar over det tyske, er alment anerkendt. Og vi har i mange Maader bedre Smag, f. Eks. renere Kunstsans end Prøjserne, der ikke er det i kunstnerisk Henseende ypperst udrustede af de germanske

Folk. Vi er overfor dem tilnærmelsesvis stillede som Hollænderne. Disse var altid gode Sømænd og viste sig som bekendt i deres kunstneriske Blomstringstid de tyske Malere langt overlegne. Vor Kunst taaler vel ingen Sammenligning med Hollands fra dets store Tid. Men med vore Dages Hollændere kan vi omtrent maale os kunstnerisk, og vi overgaar dem vistnok literært. Vi staar da aandeligt overfor Prøjserne omtrent som det hollandske Folk.

Sammenligner vi Undervisningsvæsenet i den polske Del af Rusland og i Nordslesvig, saa viser det sig, hvor langt bedre Polakkernes Stilling er. De undervises halvt paa Polsk, de faar Undervisning i Polsk, og det endda ikke paa russisk, men i deres Modersmaal.

Nu véd Alle og Enhver, at om Undervisning i dansk Sprog er der i Nordslesvig overhovedet ikke Tale. Kun i Religion skulde der i de danske Egne gives to ugenlige Undervisningstimer paa Dansk; men end ikke dette overholdes. De indvandrede Embedsmænd, et Par Hjemmetyskere og de mange danske Undersaatter, der lever i stadig Frygt for Udvisning, underskriver dels frivilligt, dels nødtvungent Andragender om, at endog disse to stakkels Timer maa blive sløjfede, og Følgen er, at de for Tiden er sløjfede næsten overalt.

Er saaledes Guvernøren i russisk Polen humanere sindet overfor den Folkestamme, der ikke er hans egen, end Hr. v. Köller er i Nordslesvig, saa er overhovedet Polakkernes Stilling gunstigere end de Danskes. De Undertrykte iblandt dem har altid et Tilhold hos Millioner Polakker i Grænselandet Galizien, der nyder fuldt Selvstyre. Og blot de Undertryktes Antal gør Trykket mindre tungt. Alene i russisk Polen er der 15 Millioner Polakker,

og de har Byer som Varsjov med 800,000 Indbyggere. Vi har Haderslev med 8000 Indbyggere og Aabenraa med 6000. Dersom de Danske under tysk Regimente var femten Millioner i Tal, havde det ingen Nød. Nu er de hundrede Gange færre.

Saa har endelig Polakkerne fremfor de annekterede Danske det umaadelige Fortrin, at de er af en anden Religion end deres Herrer. Det russiske Vælde møder i Romerkirkens Vælde en næsten jævnbyrdig Magt, et Bolværk, som vanskeligt rokkes. Vor Stilling har det ugunstige Element, at de Undertryktes Religion er den samme som Undertrykkernes, ja at de Danske endog har faaet Protestantismen fra Tyskland, i dens lutherske Form, som hverken forekommer i England eller Holland eller Schweiz. I den i de slesvigske Skoler indførte *Vaterländisches Lesebuch* forherliges derfor Reformationen som en særlig tysk Daad. Og det hedder: Martin Luther har kædet Slesvig til Tyskland.

Des mærkeligere er det, at end ikke Religionsfrihed har man fra tysk Side villet indrømme paa nordslesvigsk Grund, og det skønt den prøjsiske Grundlov tilsiger fri Religionsøvelse og Forsamlingsfrihed. Under et intetsigende Paaskud har man lukket to danske Kirker. I 1896 byggede en dansk Frimenighed, der havde bestaaet i tyve Aar, i Bovlund en lille Kirke. Man benyttede sig da af en gammel Bestemmelse fra den danske Tid, der skulde sikre Menighederne, at Kirkerne var forsvarligt byggede og ikke kunde styrte ned over Hovederne paa dem. Bestemmelsen lød paa, at enhver Kirke skulde synes før den toges i Brug, og forbød at bruge Kirken uden ministeriel Tilladelse. I over tre Aar er Tilladelsen udebleven,

og Kirken i Bovlund forbleven lukket. Samme Fremgangsmaade er bleven anvendt overfor en Kirke i Haderslev. Hvor meget humanere tænker ikke Fyrst Imeritinski, der ikke lukker de katholske Kirker, men kun ved smukke Kirkebygninger vil kappes med deres Pragt!

Det gjælder visselig ikke for os om at bruge store Ord, mindst om at bruge Ukvemsord mod Tyskheden. Ikke ét ondt Ord bør fra dansk Side falde om det meget Værdifulde i Tyskland. Ulykken er, at den Side, Tyskland vender ud imod os, er den embedsstive og hensynsløse prøjsiske Bureaukrat- og Gendarm-Side, som ikke er vindende.

Der staar i en gammel dansk Roman om en Løjtnant, der ikke fremstilles som særdeles meget værd, at han ikke desmindre var saa elskværdig, at det forekom En, som om Naturen med usynlig Skrift havde skrevet paa hans Pande: „Jeg vil, at Alle skal elske denne slemme Knægt.“ De Ord har ingen læst paa Prøjserens Pande. Det fordærvede Frankrig har haft Tidsrum i dets Historie, hvor det gjorde dette Indtryk, Prøjsen aldrig. Allerede af den Grund, at Prøjseren ikke er nogen saadan slem Knægt, men alvorlig, sædelig, stiv og streng. Han gør ikke engang selv Krav paa at være elskværdig.

IV.

Af de tre Folk, som delvis befinder sig under det tyske Riges Herredømme, er de Danske som de faatalligste og som de ved Sprog og Religion med Prøjserne nærmest beslægtede, den uden Sammenligning ugunstigst stillede Stamme. Derved er selvfølgelig Intet at gøre. Vi maa deri se en Opfordring mere til haardnakket Modstand mod at lade os oversvømme. Thi formaar vi ikke at be-

vare vort Sprog hinsides Grænsen, saa er det naturligvis kun et Tidsspørgsmaal, naar det ogsaa paa denne Side af Grænsen trænges tilbage. Men Sprogets Fremtid og vor Nationalitets Fremtid falder ganske og aldeles sammen.

Vort Sprog er truet Samtidig med at Prøjserne i Nordslesvig uddrev Danskheden af Stat, Kirke og offenlige Hverv, bemægtigede de sig fuldstændig Skolerne. I Skolen skulde Barnet opdrages og afrettes til rettroende Prøjser.

I det tyske Sanghefte for de slesvigske Skoler er i broget Mængde optaget Salmer, Folkeviser, nye Sange af krigerisk, idyllisk og patriotisk Indhold. Men paa de uskyldige Sange lægges faktisk af Skole-Inspektørerne slet ingen Vægt. Der er en Del af disse Sange, som Børnene skal kunne udenad, og det er de krabate Sange: *Heil dir im Siegerkranz*, *Schleswig-Holstein meerumschlungen*, *Ich bin ein Preusse.* Denne sidste Sang er navnlig lærerig, fordi den er særlig fuldstændiggjort til Bedste for de slesvigske Skoler. Det er den bekendte svulstige og sletskrevne Sang af en vis Schneider, der begynder:

Ich bin ein Preusse! Kennt Ihr meine Farben?
Die Fahne schwebt mir weiss und schwarz voran.
Dass für die Freiheit meine Väter starben,
das deuten, merkt es!, meine Farben an.

Er der nu Noget, for hvilket Prøjserne ikke plejer at dø, saa er det for Friheden. Den Frihed, her menes, er Befrielsen for Fremmedherredømmet, som den opnaaedes ved den saakaldte Frihedskrig mod Napoleon I, en Rejsning, der foretoges paa enevældige Fyrsters Befaling og som ikke havde nogensomhelst indre Frihed hverken til Formaal eller til Følge. Man ser det bedst deraf, at

Sangen nu bruges netop til Befæstelse af et Fremmedherredømme, som Kampmiddel mod Friheden for Tvangen.

Prøjsen har aldrig ført Krig for at bringe Frihed. Det har andre Idealer, værdifulde Idealer, men ikke dette. Det er da ikke ganske ærligt, at dette i Nationalsangen nævnes allerførst. Det er heller ikke om Frihed, der er Tale i den sidste Strofe, som er tilføjet til Bedste for de nordslesvigske Børn. Den siger: Vi, der siden Dybbøldagen er lænkede til Prøjsens Trone og Folk ved Blodets Baand, vi vil ikke se tilbage; vi vil se fremad med Tillid. Vi raaber det ud i den vide Verden: Ogsaa vi er Prøjsere, vi vil være Prøjsere.[1])

I alle de andre Sange prises Troskab mod Fortiden ɔ: Troskab mod Nationaliteten. Her alene anbefales det Modsatte, idet de Danske opfordres til ikke at se tilbage. Dernæst: Ved Blodets Baand plejer man at forstaa Slægtskabets, det nærmeste Slægtskabs Baand; man tænker paa det Blod, der rinder i Aarerne. Her bruges sofistisk Blodets Baand om det udgydte Blod, Blodet paa Jorden. Og med en meget slet Lignelse hedder det saa, at ved dette udøste Blod er Nordslesvigerne lænkede til Prøjsens Trone (først) og til dets Folk (sidst). Dette er maaske ikke noget at glædes ved, men det kan idetmindste som en Kendsgerning ikke modsiges. Ganske fornuftstridigt

---

[1]) Und wir, die wir am Ost- und Nordseestrande
als Wacht gestellt, gestählt von Wog' und Wind,
wir, die seit Düppel durch des Blutes Bande
an Preussens Thron und Volk gekettet sind,
wir woll'n nicht rückwärts schauen,
nein, vorwärts mit Vertrauen!
Wir rufens laut in alle Welt hinein:
Auch wir sind Preussen, wollen Preussen sein!

er det imidlertid deraf at slutte til den frivillige Hengivenhed og herefter lade Børnene synge, ja raabe ud i den vide Verden: Vi *er* Prøjsere, vi *vil være* Prøjsere. Thi det er netop det, de *ikke* vil, og det, de ikke kan tvinges til at ville.

I *Vaterländisches Lesebuch* findes et Billede og en Tekst, der ofte har givet Anledning til pinlige Optrin i Skolerne. Der ses den gamle Kejser Wilhelm med Pikkelhue i en uhyre Laurbærkrans, som hviler paa Kanoner, Geværer, Sabler og prøjsiske Ørnefaner. I Teksten hedder det om 1864: „I det Aar bragte Kong Wilhelm Klarhed og Afgørelse i Slesvig-Holstens forviklede Forhold til Danmark. Modig hævdede han med Sværdet Hertugdømmernes Ret og udløste dem af den Forbindelse med en ikke-tysk Stat, der var bleven mere og mere utaalelig. Det var i alt Væsenligt hans Fortjeneste, at disse skønne og rige Provinser for altid blev tilbagegivne til Tyskland.“ Dertil et begejstret Digt *Dybbøldagen* af den ivrige Prøjser Th. Fontane.

I Bogens sidste Afdeling *Slesvig-Holsten i historiske og geografiske Billeder*, der vækker Børnenes Uvilje og som indledes med den gamle Oprørssang, fortælles det, at i det sjette Aarhundrede tilfaldt Jylland *fremmede*, danske Folkestammer, og Resterne af den angelske og jyske Befolkning antog Sejerherrernes Sprog — et Forsøg paa at lade der have været et ældre tysk Sprog før det danske i Slesvig, der ikke blot ingen historisk Hjemmel har, men gendrives af de Rune-Indskrifter, der er fundne paa slesvigsk Grund.

„Fædrelandshistorien“ fortælles saa til Danmarks Forsmædelse. Der dvæles i Prosa og Vers ved Valdemar

Sejrs Nederlag; hans Sejre fortælles ikke. Man glæder sig over Brodermoderen Abels Nederlag mod Friserne; Grev Gerhard den Store forherliges; Niels Ebbesen beskæmmes som den, der snigmyrdede den syge Greve i hans Seng. Kong Hanses Nederlag ved Hemmingstedt, hvor Danebrog tabtes, berettes med Tilfredsstillelse, og med Stolthed og Jubel fortælles Ulykken ved Eckernførde. — En anden foreskreven Læsebog *Deutscher Kinderfreund*, der bruges flittigt, har ligeledes vidtløftige og stolte Skildringer af Nederlaget ved Eckernførde 1849 og Stormen paa Dybbøl Skanser 1864.

I en Skolebog *Erzählungen aus der deutschen Geschichte* er, som allevegne, Slesvigholstenernes Frihedskamp, Slesvigholstens Befrielse vigtige Kapitler. Tiden imellem de to Krige fremstilles saadan: „De Danske holdt ikke deres Forpligtelser; de søgte at udstrække deres Nationalitet sønderpaa og optraadte især i Slesvig med grænseløs Vilkaarlighed. Alt hvad der var tysk blev forfulgt og plaget, og den, der vovede at gøre Modstand mod deres retløse Skalten og Valten, udsatte sig for den haardeste Straf.“ Byttede man Folkenavnene om og forandrede *sønderpaa* til *nordpaa*, lod dette sig maaske anvende paa det Aar 1900.

Ethvert Barn skal eje Samlingen *Bibelsprüche und Bibelabschnitte für die Volks- und Mittelschulen* og nøjagtigt kunne opremse disse tyve tætte Sider Skriftsteder. De begynder meget passende: „Hvad hjalp det et Menneske, om han vandt den halve Verden, ifald han tog Skade paa sin Sjæl!“ — et Skriftsted, Prøjserne skulde lægge sig paa Hjerte.

En Mængde tyske Lærebøger og Læretraade er forfattede af en Hjemmetysker, en danskfødt Seminarielærer

i Haderslev. Saaledes Beskrivelsen *Stadt und Land*. Deri hedder det paa Tysk: Hadersleben er en tysk By. Paa det nordre Torv staar et Mindesmærke for dem, der faldt i Krigen mod Danskerne 1848—1850, paa Søndertorvet en Statue af Kejser Wilhelm I" . . . . . . fyndige Beviser paa Byens Tyskhed. „Vi véd, at Kresen Hadersleben er en Del af Provinsen Slesvig-Holsten og denne en Provins af Kongeriget Prøjsen. Kongen hedder Wilhelm II. Kongeriget Prøjsen er en Del af Kejserriget Tyskland, Kejseren hedder Wilhelm II. Kejser Wilhelm II er altsaa vor Konge og Kejser."

Denne Meddelelse gives flere Steder i Bogen, undertiden med den Tilføjelse: „Landet, hvorpaa vi træder, tilhører ham. Vi er altsaa paa tysk Grund og derfor tør vi (!) synge en tysk Sang: *Heil dir im Siegerkranz!*" *Tør vi* er godt; Forfatteren har skyet Tvangsudtrykket *skal I*. Hans betegnende Navn er Krichau.

Dog Lærebøgerne faar jo først deres rette Betydning ved den Aand, hvori Undervisningen drives. Danmark, der næsten aldrig nævnes i Lærebøgerne uden i Forbigaaende til Beskæmmelse, nævnes ikke heller i Timerne. Det er Læreren forbudt at tale Dansk til de danske Børn, selv om han er dansk.

Men Lærerne regeres desuden med Jernhaand.

Det vrimler af Bestemmelser *(Verfügungen)*, der holder dem i Ave. Uafbrudt forlanges der af Skole-Inspektørerne Oplysninger om Lærernes politiske Synsmaade, ja disse opfordres til at passe paa hverandre. Der følges skarpt med, hvem Læreren omgaas, om han kender Danske, om han er med til Fest paa Kejserens Fødselsdag, om han er Medlem af tysk-patriotiske Foreninger

eller ikke. Opfylder han ikke Forventningerne, saa forsættes han enten til en ringere Stilling i en rent tysk Egn eller, hvis han ikke vil modtage en saadan Plads, afskediges han uden Pension.

Højst interessant er et Circulære allerede fra 1867 om Valgene: Det er bragt i Erfaring, at Lærer N. N. ved Valget af Valgmænd har stemt med de Danske („det danske Parti“). Han modtager herved en foreløbig Advarsel. Stemmeafgivningen er ganske vist — bedder det videre — en statsborgerlig Ret, hvis Udøvelse er sikret ved Forfatningen, og er sikret Læreren som alle Statsborgere. Men paa den anden Side har Statsembedsmændene Forpligtelser, de maa overholde, og dertil hører den, ikke at stemme med de statsfjendtlige Partier. Men et saadant er netop det danske Parti, altsaa . . .

I et Circulære af 12. April 1898 lægges særlig Vægt paa Lærernes Færd og Holdning udenfor Tjenesten. I et andet slaas det fast, at de, naar de agter sig ud paa Rejse i deres Ferier, skal søge om Tilladelse dertil og melde, hvor de agter sig hen. Meningen hermed er selvfølgelig alene den at sikre sig imod deres Ferieophold i Danmark.

Saaledes er det efterhaanden lykkedes at faa næsten alle danske og dansksindede Lærere fortrængte.

Under disse Omstændigheder er det med en virkelig Tilfredsstillelse at man erfarer den Frugtesløshed, hvormed disse Germaniseringsbestræbelser hidtil har været slagne. Børnene bliver ikke gjorte til Prøjsere i Skolen, kan ikke gøres dertil; de forstaar ikke den tyske Undervisning, plaprer blot mekanisk op hvad de har lært udenad.

Trods Alt staar den danske Sag i Slesvig endnu godt.

V.

Imidlertid, Kappestriden, der i vore Dage er bleven skarpere end nogensinde mellem de Enkelte paa Handelens og Industriens Omraader, er ogsaa bleven bestandig skarpere Folk og Folk imellem. Er vi Danske færre i Tal, saa betyder det en Opfordring til forøget Opmærksomhed og Indprentning af, at hvert enkelt Individ er kostbart. I de store Lande gør det ikke meget, om nogle tusinde Individer gaar legemligt eller aandeligt til Grunde. Her taales det kun daarligt, at den Enkelte er uvirksom og unyttig, daarligere endnu, at han er et fordærvet og skadeligt Væsen. Han er kostbar som en Perle.

Lige efter 1864 behøvedes ingen Anstrengelse for at fastholde hvad der var Dansk i Slesvig. De Dansksindede trængte ikke til Grunde, hvorfor de skulde være Danske. Dansk var Fædrelandet og Modersmaalet. Danske var Minder, Sange og Sagn. Man ventede desuden snarlig Tilbagevenden til Danmark. Desværre valgte jo kun altfor Mange da at forblive danske Undersaatter og udelukkede sig derved fra de tyskborgerlige Rettigheder, blev stemmeretsløse og i det Hele vanskeligt stillede. Næsten et helt Slægtled er derved for os gaaet tabt.

Først drømte man, som bekendt, om Franskmændene som Befriere. Rundt om i Nordslesvig saa man Syner, Kolonner i røde Bukser i Skumringen paa Vejene eller i Luften, og Bladet *Fædrelandet* indregistrerede troligt al denne Overtro, disse Syner, disse Bukser. Man troede at se hvad man ønskede at se. Saa brast Haabet om Hjælp fra Frankrig, og uden meget Haab rettede man Blikket mod Tilsagnet i Pragfredens femte Paragraf. For en Snes Aar siden opgav Østerrig sin Ret til at kræve

Tilsagnet opfyldt. Nye Slægtled voksede op, og med al sin Kraft kastede Prøjsen sig nu over denne Ungdoms Fortyskning. Jeg sagde: Prøjseren behøver ikke at være elskværdig. Han har desværre nok at kunne rose sig af. Han kan rose sig af at have et af Verdens ypperste Kultursprog; han kan gjøre den Højde gjældende, hvorpaa tysk Videnskab staar eller tysk Musik eller tysk Teknik, Handel og Industri, der er begyndt at slaa selv Englændernes af Marken, efter at have fortrængt Franskmændenes mange Steder paa Verdensmarkedet. Og hvad har ikke Prøjsen, det tyske Rige overhovedet, at rose sig af som Krigsmagt. De overvældende Sejre over Frankrig har fremfor noget givet en berettiget Selvfølelse. Hvad Indtryk maa ikke paa en Skoledrengs Fantasi blot to saadanne Tal gøre, som at ved Sedan overgav 108,000 Franskmænd sig og ved Metz 173,000!

Nu kom der altsaa det Tidspunkt, da Valget stilledes en opvoksende Befolkning mellem det ogsaa aandeligt at tilhøre et af Jordens største og mest oplyste Sprogsamfund, Fastlandets bedst rustede og mest sejrrige Krigsmagt, et stort Folk i stærkt Opsving, og det aandeligt at tilhøre os.

Hvad havde vi i Sammenligning at byde paa? Hvad havde vi eller kunde vi til Gengæld have at rose os af?

Det er saa tydeligt, at et Barn kan forstaa det. Vi kunde svare: „Det er sandt, at Tyskerne er stærke og kloge, mægtige og dygtige som faa. Men vi har ét Fortrin for dem, som vejer op. Vi er et frit Folk; de er det ikke. Vi har intet personligt Styre og ingen Militarisme. Vi er vore egne Herrer; vi har vor Frihed at byde paa, den, vi altid er rede til at dele med Andre.“ — Kan vi nu med Sandhed sige saadan?

Det maa komme dertil, at vi kan sige det.

Og kan vi end ikke henvise til vor Historie, der mest er en Historie om Nedgang i Magt og Omfang, saa kan vi henpege til, hvorledes vi ved ihærdigt Arbejde har søgt at raade Bod paa Tabene, og til, hvad vi i Aandens Verden har ydet, ret meget for et saa lille Folk. Vi kan pege paa vort Sprog, der i Løbet af et Aarhundrede er blevet dyrket og udviklet med lige saa megen Iver som det tyske, og som ikke staar tilbage for det fremmede hverken i Brugbarhed eller i Skønhed. Først og fremmest maa vi da kæmpe for Bevarelsen af vort Sprog, dette vege og dog stærke Modersmaal med Versets Musik, med Prosaens friere og rigere Bølgeslag, med Velklangens Orgeltoner og Nattergaleslag og Lethedens Fugleflugt. Som der staar i Oehlenschlägers „Der er et yndigt Land“: Vort Sprog er stærkt og blødt.

Paa det Spørgsmaal, hvad vi Danske har at sætte imod Tyskernes berettigede Selvros, har man vistnok tidligere gjort sig Svaret for let, idet man dels har lukket sine Øjne for Tyskernes virkelige og store Fortjenester, dels har udsmykket vor Historie med digterisk Frihed. En ældre Tids Danskhed betænkte sig ikke paa at godkende Historien i Ingemanns Romaner eller paa at forvanske Slaget den 2. April fra et Nederlag til en Sejr. Den ny Tids Mænd har et mange Gange vanskeligere Hverv. Vi maa i Stedet for tidligere Tiders selvglade Danskhed sætte en sandere og mere ægte. Vi kan ikke længere til Tyskerne sige: „De Danske er vor Herres Hjærtefolk, I er det ikke.“ Vi maa nøjes med at sige, og vi maa naa til at kunne sige: „Vort Folk er frit.“

Og overfor de overmægtige Prøjsere maa vi hævde:

I kalder jer det ypperste Kulturfolk — man kan i vore Dage ikke fremme Kulturen ved barbariske Midler.

I svulmer af Nationalitetsfølelse — og I vil voldelig berøve en anden Folkestamme dens Nationalitet. I hævder altsaa Nationalitetsprincipet for Jert eget Vedkommende og fornægter det for et Nabofolks.

I klager i vilde Skyer, naar Russerne fortrænger Jert Sprog i Østersøprovinserne eller naar Czecherne bekæmper det i Bøhmen — men det, I stempler som Forbrydelse, naar det gøres mod Jer i Dorpat eller Prag, det er jo netop det, I daglig selv øver i Haderslev og Aabenraa.

I roser Jer i Jer Nationalsang af, at Jere Fædre døde for Friheden — og I selv, I lever for Tvangen.

Georg Brandes

Danmark og de souveræne gottorpske Hertuger.

Felttoget i Ejdersted i Aar 1700.[1])

Af Axel Larsen.

Roskildefreden betegner et afgørende Vendepunkt i de nordiske Rigers indbyrdes Forhold; ved den blev Sveriges militære Overlegenhed over Danmark-Norge fastslaaet. Torstensons og Horns Indfald var vel gaaet forud for Karl Gustafs som en Advarsel, men skønt Freden maatte købes med Tabet af Gulland, Herjedalen, Jemteland og betingelsesvis Halland, var Krigen dog ingen ret Styrkeprøve. Det svenske Angreb kom uridderligt, uden foregaaende Krigserklæring; det var vel forberedt og traf Modstanderen fuldstændig urustet. Udfaldet var derved paa Forhaand givet, og Danmark-Norge kunde endda takke sin gamle Konges Heltemod for, at Freden ikke blev dyrere.

Det var imidlertid let at skønne, at Freden til Brømsebro kun kunde være en Vaabenhvile. Alene en saadan Bestemmelse som den, at Halland skulde være under Sverige i 30 Aar som Pant for Toldfriheden i Øresund

[1]) Krigsbegivenhederne ere skildrede paa Grundlag af „Kong Frederik IV.s første Kamp om Sønderjylland, Krigen 1700", udarbejdet ved Generalstaben af Oberstløjtnanterne H. W. Harbou og A. P. Tuxen og Kommandør C. L. With. Kbhvn. 1899.

og efter den Tid for at genvindes ombyttes med et andet dansk Land, var selvfølgelig noget, som ingen uafhængig Stat kunde finde sig i i Længden. Der burde derfor være taget fat paa Rustningerne med fuld Kraft efter Freden, og hvad der kunde udrettes paa dette Omraade selv i kort Tid, viste Danmark senere i Aarene fra 1660 til 1675; men den danske Adel forsømte fuldstændigt Forsvarvæsenet paa en Tid, da Naboerne stod fuldt rustede. Krigen med Sverige var en Nødvendighed, Tidspunktet var heller ikke uheldigt valgt; men den var slet forberedt og blev slet ledet, derfor endte den, som den gjorde, med Danmarks Sønderlemmelse og Sveriges sikre Bekræftelse paa Stillingen som den ledende Magt i det skandinaviske Norden.

Hvor tungt og smerteligt end Tabet af de skaanske Lande var, var det dog til at bære for Danmark. Et kraftigt Lem var vel skaaret bort for fra det danske Statslegeme, men Amputationen var foretaget med et bestemt, rask Snit i et af Leddene, og naar Saaret var lægt, kunde Organismen funktionere livskraftigt endda.

Anderledes forholdt det sig med Tabet ved Sydgrænsen, da Hertugen af Holsten-Gottorp fra Danmarks Lensmand blev souveræn Fyrste. Hans Landomraader laa saaledes inde imellem de kongelige, at det var som en Betændelse i Statslegemet at have dem liggende der. Der skabtes derved Forhold, som maatte forandres, og der kan naturligvis ikke være Tvivl om, i hvilken Retning den danske Regering ønskede, Forandringen skulde gaa.

I hele den for Danmark saa ulykkelige Periode, der indledes med Wallensteins Indfald i Jylland 1627, og fortsættes med Torstensons 1645 og Karl Gustafs 1657, sad

Hertug Frederik den 3die som Hertug paa Gottorp. Hans Bedstefader havde været Konge i Danmark, hans Moder var Kristian IV's Søster, hans Slægt havde hidindtil altid staaet i et godt Forhold til sin Lensherre; det var forbeholdt Hertug Frederik ved sin troløse Færd i Rigets Trængselstider at skabe det Had mellem Gottorperne og de danske Konger, som kostede saa meget Blod og tilsidst Gottorperne deres Hertugkrone.

Saasnart Lykken gik Kristian IV imod under Trediveaarskrigen, begyndte Hertugen at holde sig forsigtig tilbage, og da de kejserlige Soldater stod i Holsten, optraadte han, som var han Kejserens og ikke Kongen af Danmarks Lensmand. Kristian IV besatte derfor i Sommeren 1629 en Del af hans Landomraade; men Kongen fandt det dog klogest at holde nogenlunde gode Miner med ham og ved Freden i Lybæk bleve de forligte.

Alt gik saa nogenlunde godt, indtil Hertugens Troskab paany skulde sættes paa Prøve. Han havde vel saa smaat begyndt at nærme sig til Sverige, da dette Riges Sejrsol gik op i Tyskland; men først da Torstenson faldt ind i Hertugdømmerne, kastede han sig aabenlyst i Svenskernes Arme, overlod dem Slottet Trittau og Byerne Kiel og Eckernførde, hvad der var af stor Betydning for den svenske Flaade, betalte 100,000 Rdl. og lovede ikke at hjælpe Sveriges Fjender, det vil sige hans egen Lensherre. Da den kejserlige Hær under Gallas senere rykkede ind i Landet, og Kristian IV havde sejret paa Kolberger Heide, begyndte Hertugen dog at blive urolig for, om han nu ogsaa virkelig var paa den stærkestes Side; han søgte at nærme sig til Kristian IV, og ved Freden i Brømsebro fik han ligesom ved Freden i Lybæk Tilgivelse for sine Synder.

I Torstensons Følge under Indfaldet var den unge Fyrste Karl Gustaf af Zweibrücken, den senere Kong Karl den tiende af Sverige, rimeligvis er han ved den Lejlighed kommen i Berøring med det hertugelige Hof paa Gottorp, thi 1654 ægtede han Hertug Frederiks Datter Hedevig Eleonora. Dermed var Slægtskabsbaandet knyttet mellem Danmarks Fjender ved Grænserne mod Syd og Øst.

Da Krigen brød ud mellem Danmark-Norge og Sverige i 1657 søgte den aldrende Hertug efter gammel Vane strax at bringe sit paa det tørre ved at bede sin Svigersøn love at agte hans Landes Nevtralitet. Karl Gustaf sagde hverken ja eller nej, men raadede ham til foreløbig at holde gode Miner med sin Lensherre. Kloge af Erfaring sloge de Danske dog denne Gang ingen Lid til hans gode Ord, men besatte uden videre Hertugens Skanser ved Stapelholm. Snart kom imidlertid den sejrende svenske Konge, og Hertugen sluttede strax en hemmelig Traktat med sin Svigersøn, hvorved han fik Løfte om Souverænitet for sine Besiddelser i begge Hertugdømmer og tilmed Amtet Svavsted, hvis Sverige gik sejrigt ud af Krigen.

Toget over Beltet satte Karl Gustaf i Stand til at diktere Freden, som han vilde. En foreløbig Artikkel i Roskildefreden omtalte Hertugen af Gottorps Forhold, og ved en Overenskomst i Kjøbenhavn af 2den Maj 1658 blev dette ordnet. Hertugen blev fritaget for sit Lensforhold til Danmark for sig og sin Slægt, desuden fik han Amtet Svavsted og Halvdelen af Slesvig Domkapitels Gods. Dermed havde Hertug Frederik naaet, hvad han ønskede, men ogsaa, hvad han maaske ikke ønskede, at skabe et afgjort Fjendskab mellem de to Linier af Frederik den førstes Æt.

Hertug Frederiks Fader havde faaet Stænderne til at give sin Slægt Arveret til Hertugkronen i lige mandlig Linie, og dette Løfte fik Hertugen bekræftet. Ved sin Død 1659 kunde han saaledes efterlade sin Søn sine Lande som et selvstændigt, arveligt Hertugdømme. Kun hvis den hertugelige Linie uddøde, skulde dens sønderjyske Besiddelser falde til tilbage til Danmark; dette var det svage Baand, som endnu mindede om, at Landet var gammelt dansk Kronland.

Samtidig med at Kongen og Rigsraadet i Danmark gav Afkald paa Lenshøjheden over den gottorpske Del af Slesvig, blev der givet et lignende Afkald for den kongelige Del, for at Kongen ikke skulde synes mindre uafhængig i Hertugdømmerne end Hertugen. Dermed var Sønderjylland skilt fra Danmark, og det skulde kræve over 60 Aars ihærdigt Arbejde at vinde det tilbage.

Da Hertug Frederik døde, var hans Søn, Kristian Albrecht, kun 18 Aar gammel. Svogeren, Karl Gustaf, havde brudt Roskilde-Freden og spildte nu sine Kræfter ved forgæves at forsøge at erobre det heltemodigt forsvarede Kjøbenhavn. Hertugdømmerne bleve oversvømmede af Danmarks Syd fra kommende Allierede. Svenskerne bleve fordrevne baade fra Nørrejylland og Fyn, og Karl Gustaf døde i Gøteborg, inden Krigen var endt. Det lykkedes dog den unge Hertug at faa sin Souverænitet, og hvad ellers var vundet, bekræftet ved Freden til Kjøbenhavn, og han gik saaledes ud af Krigen som selvstændig Fyrste.

Kristian Albrecht var naturlig henvist til at søge Støtte hos Sverige, og Aaret efter Freden til Kjøbenhavn sluttede han endog en hemmelig Traktat med dette Rige,

som gav ham Udsigt til at vinde den kongelige Del af Sønderjylland. Imidlertid viste det sig, at Danmark rejste sig hurtigere efter sit Nederlag, end baade Venner og Fjender havde anet. Enevælden blev indført og lagt i en snild og dygtig Konges Haand. Hertugen af Gottorp fandt det derfor klogest at søge Udsoning med sin Nabo; han opgav sin nære Tilslutning til Sverige, fornyede de tidligere Aftaler med Danmark om gensidig Hjælp og ægtede i Aaret 1667 Kong Frederik den tredies Datter Frederikke Amalie. Saalænge Kong Frederik levede, holdt Venskabet ogsaa nogenlunde, men under Kristian den femte vendte Hertugen sig igen mod Sverige, da han følte sig forurettet ved, at Kongen havde gjort sig til Eneherre i Oldenborg. Da derfor Kristian den femte vilde paaføre Sverige Krig for atter at befri de undertvungne danske Lande hinsides Øresund, var han ikke i Tvivl om, at den gottorpske Svoger først maatte gøres uskadelig. Hertugen og Kongen mødtes til Forhandling i Rendsborg, men da de ikke kunde komme til nogen Overenskomst, lod Kongen Fæstningens Porte lukke og tvang Hertugen til at købe sin Frihed ved at give Afkald paa alle de i Roskilde-Freden vundne Rettigheder og overlade Kongen sine Fæstninger og Skanser. Saasnart Porten blev aabnet, drog Hertugen til Hamborg og protesterede derfra mod det tvungne Afkald, men Kongen brød sig saa lidt derom, at han, da Hertugen ikke søgte om Forlening, uden videre inddrog den hertugelige Del af Sønderjylland som forbrudt Len.

I den skaanske Krig udfoldede Danmark en Kraft, som viste, at det igen formaaede at hævde sin Stilling som selvstændig Stat. Trods Uheldene ved Lund og Lands-

krona stod Danmark med de bedste Kort paa Haanden, da Freden skulde sluttes. Frankrigs Mægling skaffede dog Sverige en bedre Fred, end der ellers var at vente, og gengav ogsaa Hertugen Souveræniteten, men da Danmark snart efter sluttede sig nær til Frankrig, troede Kristian den femte igen at kunne føre sine Planer med Sønderjylland igennem og vilde hævde sin Ret til at lede Hertugdømmets udenrigske Politik. Hertugen protesterede, og Kongen indrog igen den hertugelige Del af Sønderjylland. I fire Aar var Hertugen fordreven, saa tvang Englands og Hollands indtrængende Forestillinger Kongen til at give ham Landene tilbage, og saaledes blev det i Resten af Kristian den femtes Regeringstid. Som et Udtryk for sin bestemte Hensigt at ville være Herre i Danmark til Ejderen havde Kongen ladet Rendsborg stærkt befæste paa sønderjysk Grund. Hidindtil havde Fæstningen kun omspændt den lille Ø i Ejderen, nu blev Kronværket anlagt paa Flodens nordre Bred. Over den sydlige Fæstningsport blev indmuret en Sten med den Indskrift „Ejderen, det romerske Riges Grænse.“

Hertug Kristian Albrecht døde 1694, efter en næsten 35aarig Regeringstid. Han havde faaet at mærke, at den ved Troløshed og Vold vundne Souverænitet kun kunde hævdes ved fremmed Hjælp, en Trediedel af sin Regeringstid havde han været fordrevet fra sine Lande, og den øvrige Tid var hengaaet med næsten idelige Uroligheder.

Havde Hertug Kristian Albrecht vaklet i sine første Regeringsaar og helst villet søge Udsoning med Danmark, tog hans Søn, Hertug Frederik den fjerde, rask og bestemt sit Parti. Han hadede Danmark, skønt hans Moder var en dansk Kongedatter, og al hans Higen og Trakten

gik ud paa at skade dette Rige og at hævde og udvide sin egen Slægts Magt. Kristian den femte var den Gang begyndt at blive til Aars, og han fandt sig derfor roligere i Hertugens Drillerier og Overgreb, end han ellers vilde have gjort, men han glemte dem ikke, og i sit Testamente lagde han først og fremmest sin Søn og Efterfølger paa Sinde at generhverve Sønderjylland og den gamle Rigsgrænse ved Ejderen.

Kong Frederik den fjerde lagde sig denne Formaning paa Sinde, og det var derfor klart, at det snart maatte komme til aabent Brud mellem de to Fætre og Navner. Den Strid havde vel hurtigt været afgjort, havde ikke den tredie Fætter, Kong Karl den tolvte af Sverige, blandet sig deri og derved gjort det sønderjyske Spørgsmaal til et evropæiske Spørgsmaal, som først fandt sin Løsning efter det vældige Sammenstød mellem de nordevropæiske Magter, som har faaet Navn af den store nordiske Krig, og hvor Danmark maatte kæmpe i 11 Aar for at genvinde sin gamle Sydgrænse.

Det er dog ikke denne store Strid, vi her vil forsøge at skildre noget udførligere, men det Sammenstød, som gik forud for den, og som viste, hvorledes Kræfterne var fordelte i Norden, da syttenhundrede Tallet gik ind.

Forinden vi gaa over hertil, vil vi dog først se lidt nærmere paa, hvorledes Sønderjylland saa ud Aaret 1700.

Begynde vi Vandringen fra Nord, komme vi ikke ind i noget fremmed Land ved at gaa over Kongeaaen; Kongen af Danmark var Herre lige ned til en Linie fra Genner Bugt og saa nogenlunde lige mod Vest til tværs igennem Rømø. Øens sydlige Del og Egnen om Ribe vare danske Enklaver. Det var saa noget nær det nuværende Haders-

lev Østeramt og Vesteramt (Tørninglen). Syd for denne Linie var man foreløbig uden for Danmark. Man kunde rigtignok ikke høre det paa Sproget; det vedblev at være den samme danske Mundart, som Tyskerne gærne kan skælde ud for Kartoffeldansk eller Platdansk, men som dog fra Arilds Tid af har været ligesaa godt dansk som nørrejydsk, skaansk og sjællandsk; Stemningen i Befolkningen var vel ogsaa den samme, men ikke desmindre var man udenfor Danmark i den souveræne Hertugs Land, og i det kunde man spadsere Syd paa helt ned til Søholm Aa, naar man blot passede paa at gaa uden om den danske Enklave, som fra Randrup strakte sig ned over Trøjborg til Syd for Møgeltønder, og udenom „Fællesejet“ omkring Tønder og i Egnen Vest for Sundeved. Det var omtrent Aabenraa Amt og Tønder Nørre- og Sønder-Amt paa de nævnte Undtagelser nær. I Flensborg Amt og den nordlige Del af Husum Amt var man igen paa kongelig Grund; kun Egnen omkring Lyksborg hørte ligesom Sundeved, Als og Ærø til de sønderborgske Hertugers Del, men disse havde handlet saa ilde med Landet, at Landshøjheden derover med Dommermyndighed og al anden Ret var hjemfalden til den danske Krone.

Endelig herskede den gottorpske Hertug naturligvis over selve Gottorp Slot og den nærliggende Slesvig By, men ellers var hele Østkysten fra den sydlige Bred af Flensborg Fjord gennem Angel, Svansen og Danskeskoven ned til den holstenske Grænse Fælleseje. Vesterpaa derimod var Hertugen Herre helt ud til Havet, og navnlig i Ejdersted og Egnen om Husum havde han sit faste Tilhold. Her ejede han ogsaa det Syd for Ejderen liggende Landskab Nordditmarsken, medens Kongen herskede over

Sydditmarsken og Rendsborg Amt, hvad der som omtalt gjorde ham til Herre over Fæstningen Rendsborg. Forøvrigt var Holsten endnu mere udstykket end Slesvig.

De souveræne gottorpske Hertuger hævdede nu skarpt deres Ret til at bygge Fæstninger og Skanser i deres spredt mellem Kongen af Danmarks Lande liggende Besiddelser og underholde Tropper der. Naar de nøjedes med at bygge, hvad de selv formaaede, og samle de Tropper, de selv kunde lønne, var dette endda ikke saa alvorlig en Fare, skønt det kunde være galt nok; men naar de tillige krævede Ret til at inddrage fremmede Tropper i deres Lande og benytte deres Hjælp til at bygge og besætte deres Fæstninger, saa opstod derved et for Danmark aldeles utaaleligt Forhold. Det maa vel erindres, at Sverige, som den Gang, desværre for begge Riger, var Danmarks bitre Fjende, raadede over Landskaberne Bremen og Verden foruden Egnen omkring Wismar og svensk Pommern med Rygen. Der stod altsaa altid svenske Tropper nær den danske Stats Sydgrænse, som med kort Varsel og uden at dette endnu var at betragte som en mod Danmark fjendtlig Handling kunde føres helt op til Egnen Nord for Aabenraa.

Det var klart, at naar der paa den gottorpske Hertugstol kom en Mand, som hensynsløst og energisk vilde benytte den Ret, der saaledes var givet ham, og aabenlyst tage Parti for Danmarks Fjender, maatte dette nødvendigvis hurtigt føre til et voldsomt Sammenstød med Danmark. En saadan Mand var Hertug Frederik den fjerde, og Sammenstødet lod da heller ikke længe vente paa sig.

Hertug Frederik optraadte fra første Færd af baade udfordrende og uforsigtigt. Kristian den femte var rejst

til Rendsborg for der at forhandle med Hertugen om, hvorledes Retten til at holde Tropper, bygge Fæstninger og afslutte Forbund skulde forstaas, men Hertugen var aldeles utilbøjelig til overhovedet at indlade sig paa Forhandlinger om dette Emne, skønt hans svenske Beskytter, Karl den elvte, døde i Vaaren før Rendsborgmødet. Ja han drev endog sin Kortsynethed saa vidt, at han udlejede en Del af sine faa Soldater til fremmede Magter, medens han lige for Kongens Næse lod arbejde paa sine Fæstninger og Skanser. Kongens Taalmodighed blev da ogsaa udtømt. Han lod et Hærkorps paa 4000 Mand under Feltmarskalk Gustaf Vilhelm Greve af Wedel-Jarlsberg besætte Hertugens Land i Sydslesvig og sløjfe alle Skanserne. Dette skete i Sommeren 1697, og Kristian den femte lod sig nøje hermed. Hertugens Faster, den regerende Enkedronning i Sverige, som hadede Danmark saaledes, at hun var nær ved at faa et Slagtilfælde, naar Danmarks Navn blev nævnet, forsøgte vel at samle Tropper i Sydsverige til en væbnet Protest mod, hvad hun kaldte den danske Konges Overgreb; men der var ingen Stemning i Sverige for en ny Krig mod Danmark, og det blev ved Ord.

Ved Udgangen af det Aarhundrede, som for Nordens Vedkommende havde været betegnet ved fire blodige Krige mellem de skandinaviske Folk, viste der sig igen et af disse Glimt af Forstaaelse af det aandelige Slægtskabsbaand og det Fællesskab i Interesser, som i Virkeligheden knytter de nordiske Riger sammen; men desværre her som saa ofte svandt denne Forstaaelse hen uden at sætte varig Frugt, og Danske og Svenske skulde endnu ofte mødes paa Valpladsen og udkæmpe haarde Kampe, kun til Gavn for rovgerrige Naboer.

Baade i Danmark og Sverige var der indflydelsesrige Statsmænd, som af gammel Fordom og politisk Snæversyn ikke kunde slippe det unaturlige Had. Dette Parti i Sverige betragtede Hertugen af Gottorp som en udmærket Forbundsfælle; han kunde bide Danmark i Hælen, naar en ny Kamp begyndte ved Øresund, og hans Lande og Fæstninger kunde lette et nyt Indfald paa den jydske Halvø ad den Vej, Torstenson og Karl Gustaf havde vist.

Sveriges unge Konge, Karl den tolvte, viste sig snart at være en Mand, som mere lod sig lede af personlige Sympatier og Antipatier end af forstandige politiske Overvejelser. Til Ulykke baade for ham selv og for de nordiske Riger knyttede han et inderligt Venskab med sin gottorpske Fætter og støttede derfor hans udfordrende Politik ligeoverfor Danmark med en Troskab, som gjorde hans Hjærte mere Ære end hans Forstand. Derved blev der igen revet op i det Saar, som de skaanske Landes Tab havde voldet, og som netop var begyndt at læges.

Kong Frederik den fjerde i Danmark kom saaledes ligeoverfor sine to Fætre til at sande det gamle Ordsprog: Frænde er Frænde værst. Han var ikke nogen fremragende Mand, hvad Begavelse angik, og hans Opdragelse var forsømt; meget kunde og burde være gjort anderledes og bedre i de Aar, han raadede for Danmark, men det blev hans største Ros, at han aldrig gav tabt i Kampen mod Gottorperne og derved atter bragte Slesvig under den danske Krone og væsentligt betryggede Danmarks politiske Stilling ud ad til. Desværre havde han ikke samme aabne Øje for Nationalitetsstriden, som for den politiske Kamp; da han igen inkorporerede Slesvig i Danmark, glemte han at lukke Døren for den fra Holsten

fremtrængende Tyskhed. Derved undergravede han sit eget Værk, selv om der hengik halvandet Aarhundrede, inden de skadelige Følger ret viste sig.

I Sommeren 1699 foregik der Begivenheder, som skulde faa vigtige Følger for Slesvig. Den gottorpske Hertug sejlede til Sverige og blev den 13. Juli modtaget i Ystad af sin kongelige Fætter. De to Fyrster — Frederik var den Gang 28 Aar, Karl 19 — red sammen til Stockholm og traf paa Vejen vigtige Aftaler uden deres politiske Raadgiveres Vidende. Hertugen var højlig opbragt over, at de danske Tropper 2 Aar tidligere havde sløjfet hans Skanser, og han fik sin unge Frænde til at befale, at to af de i Sveriges tyske Besiddelser staaende Fodregimenter, nemlig Halvdelen af Lievens pommerske Regiment og Vellings Stadiske, skulde rykke over Ejderen ind i den hertugelige Del af Slesvig for at hjælpe Hertugens Tropper med atter at rejse de sløjfede Værker. De svenske Statsmænd indsaa vel de farlige Følger af dette Skridt, men deres Modstand strandede paa Kongens Stivsind, og der blev endog givet Befaling til at holde flere Tropper rede, hvis Danmark modsatte sig Indmarchen.

Dette skete imidlertid ikke. De svenske Tropper marcherede uhindret gennem Kongens Land i Holsten, satte over Ejderen og begyndte at arbejde paa Skanser i Ejdersted; tilmed bleve disse Skanser lagte saa spredt, at det var klart, Hertugens egne Folk ikke kunde besætte dem; de vare altsaa rejste for at tjene en fremmed Hær til Støtte.

Kristian den femte gik ved den Tid i sit 53de Aar; han var saaledes langtfra nogen gammel Mand, men et Uheld paa en Parforcejagt havde knækket hans Helbred,

og han var saa svag, at det varede længe, inden man turde fortælle ham, om de svenske Troppers Indmarch i Slesvig. Da han endelig fik det at vide, klagede han over, at hans Fjender ikke vilde lade ham dø i Fred, og tilføjede, at siden Sverige og Gottorp endelig vilde have Strid, saa vilde han haabe, at Gud vilde lade dem faa Krig nok. Et Ønske som kun blev altfor godt opfyldt, men rigtignok først efter Kongens Død, som indtraf den 21de August samme Aar.

De svenske Troppers Indmarch i Slesvig var en Stridshanske kastet til Danmark; Krigen var saaledes en Nødvendighed, da Frederik den fjerde besteg Tronen. Naar den ikke strax blev erklæret, laa det i, at Danmark først vilde søge at skaffe sig Forbundsfæller.

Vi vil ikke her indlade os paa at følge de indviklede politiske Forhandlinger, som skulde sikre vort Land den nødvendige Hjælp. De to Monarker, som det laa nærmest at søge at vinde, var Ruslands Czar, Peter den store, og Kong August af Sachsen-Polen. Rusland var Sveriges fødte Fjende, det var derfor ret naturligt at søge Støtte der mod Sveriges Overgreb; Kong August vilde gærne vinde nogle af Sveriges tyske Landskaber og var derfor en naturlig Allieret. Alliancetraktaten med ham blev allerede undertegnet Aaret før Kristian den femte døde, medens Czar Peter underskrev den tre Dage efter Kongens Død. Desværre gik det her som saa ofte ellers; da det kom til Stykket, havde de givne Løfter ikke stort at sige.

Kong Frederik den fjerde var altsaa strax ved sin Regerings Tiltrædelse klar over, at han med væbnet Haand vilde tvinge Hertugen af Gottorp til at ophøre med de for Danmark truende Rustninger, og at dette vilde føre

til Krig med Sverige og rimeligvis ogsaa med Lyneborg som stærkt støttede Hertugen, medens de fleste andre tyske Stater misbilligede hans Færd.

Felttogsplanen var saaledes givet ved det Maal, der tilstræbtes. Hæren maatte samles i den kongelige Del af Slesvig og være stærk nok til baade at kunde belejre og indtage Hertugens Fæstninger og Skanser og samtidig møde en svensk-lyneborgsk Hær i Holsten. Dette stillede vel store Fordringer til Landkrigsmagten og levnede ikke synderlig Kraft til at møde et muligt og sandsynligt svensk Angreb fra Skaane mod Sjælland og Kjøbenhavn; men til at afværge dette stolede Kongen paa sin Flaade, og det med fuld Føje. Det var den dansk-norske Flaades Storhedstid. Nordens største Søhelt, Niels Juel, havde under sidste Krig med Sverige ført de forenede Rigers Sømagt fra Sejr til Sejr, skabt en fast Tradition og uddannet en fast Stok af dygtige Befalingsmænd, som fuldud retfærdiggjorde den Tiltro, der blev sat til dem. Vel var den svenske Flaade gaaet mægtigt frem siden den skaanske Krig, takket være Karl den elvtes ihærdige Anstrængelser; i Skibsantal og Kanoner var den den dansk-norske voxen, den talte 35 Linjeskibe med 2336 Kanoner mod 33 dansk-norske med 2350 Kanoner; men der var ingen der tvivlede om, at paa Søen var vi stærkest, og der blev derfor kun efterladt den højst nødvendige Sikkerhedsbesætning i Kjøbenhavn, medens hele den øvrige Hær blev samlet i Sydslesvig omkring Rendsborg, der var valgt til Udgangspunkt for de krigerske Foretagender mod de gottorpske Lande.

Der var i hele Kristian den femtes Tid bleven arbejdet ret ihærdigt paa at bringe den danske Hær paa Fode;

og ved Overgangen til 1700 Tallet bestod den af 10 Fodregimenter, 13 Rytterregimenter og 2 Dragonregimenter. Af Fodregimenterne laa de tre spredte i den kongelige Del af Hertugdømmerne. „Dronningens Livregiment“, som var dannet ved Krigens Udbrud 1657 og med Hæder havde deltaget i Kjøbenhavns Forsvar mod Karl Gustaf og senere i den skaanske Krig, laa med Stabskvarter og 15 Kompagnier i Glykstad og 5 Kompagnier i Krempe. Regimentet blev senere bestandig knyttet til disse Egne, ved Hærloven af 1842 mistede det sit gamle Navn og blev kaldet 17de Linie-Infanteribataillon; det hørte til de Afdelinger, som i 1848 svigtede deres Ed, men det blev den 1ste April 1851 atter optaget i den danske Hær under sit gamle Navn. Udvidet til et Regiment paa to Batailloner kæmpede det med Hæder paa Dybbøl i 1864 og mistede ved Stormen den 18de April sin Chef, den tapre Oberst Bernstorff. Nu indgaar det som Bataillon i det fjerde danske Regiment. Prins Jørgens (eller Georgs) Regiment havde Stabskvarter i Flensborg og laa forøvrigt med 10 Kompagnier dèr, med 3 i Frederiksort og 6 i Rendsborg. Regimentet bar Navn efter Kristian den femtes Broder Prins Jørgen, som var gift med den engelske Dronning Anna. Det var oprettet kort efter Roskilde-Freden og havde efter Fredsbruddet udmærket sig ved Forsvaret af Kjøbenhavn og Nakskov; det var nemlig fordelt til disse to Steder. I den skaanske Krig deltog Regimentet med Hæder baade i Slaget ved Lund, Stormen paa Malmø og Slaget ved Landskrona og blev nogle Aar senere sendt til Irland og Flandern og kæmpede der.

Den Gang førte Hærens Afdelinger ikke Danebrog som Mærke; hver Afdeling havde sit særlige Felttegn.

„Prins Jørgens Regiment“ var klædt i lysegrønt med orangefarvet Underfoder. Fanerne var grønne med Danebrog i Hjørnet, oftest bar de tillige Indskrifter paa Latin. 1ste Kompagni havde saaledes et Hjærte med Omskrift *Deo et regi* (Gud og Kongen), 2det en hvid Lilie med Omskrift *Candide fide* (hvidt trofast) o. s. v. Fra dette Regiment stammer den nuværende danske 9de Bataillon. Regimentets Chef var 1700 Oberst Claus Ulrik Roepstorff.

Det tredie af de i Hertugdømmerne liggende Fodregimenter var „Prins Karl“s under Oberst Christoffer Bjelke; det havde Stabskvarter i Itzehoe og laa med 7 Kompagnier dèr, 7 i Rendsborg, 3 i Glykstad og 2 i Altona. Det var oprettet i Efteraaret 1657 og havde 1695 faaet Navn efter Kongens yngre Søn, Prins Karl.

Som det ses havde Rendsborg, Kongens Hovedfæstning mod den urolige Hertug en stærk Garnison. Foruden de 6 Kompagnier af Prins Jørgens og 7 af Prins Karls Regiment laa der 6 Kompagnier af fynske Regiment og 8 af jydske; det sidste havde ogsaa 2 Kompagnier liggende i Haderslev.

Rendsborg lagde ogsaa Beslag paa Hovedmassen af de Midler, der aarlig brugtes til Fæstningernes Vedligeholdelse. I 1697 anvendtes i alt 33,250 Rdl. til dette Øjemed, og deraf medgik 21,350 Rdl. til Rendsborg og 2,250 til Glykstad, det følgende Aar medgik af 27,150 Rdl. 9,500 til Rendsborg og 8,000 til Glykstad og i 1699 af 14,750 Rdl. henholdsvis 5,800 og 2,100. Rendsborg var ogsaa ved Aarhundredets Udgang Rigets mest moderne Fæstning; foruden Befæstningen om den egentlige gamle By paa Ejderøen, var der 1684—85 bygget et Brohoved paa holstensk Grund, Neuwerk, og senere i Aarene 1690

til 95 et lignende, Kronværket, paa et Stykke slesvigsk Grund, som ved Mageskifte var vundet fra Gottorperne. Foruden de to Hovedfæstninger Rendsborg og Glykstad fandtes endnu den lille Befæstning ved Frederiksort ved Kieler Fjord, til hvis Vedligeholdelse aarlig medgik 200 Rdl., og Hitler Skanse paa en lille Ø i Elben 3 Mil ovenfor Glykstad.

Af Rytterregimenterne laa Livregimentet til Hest under Oberst Kristian Ditlev Greve Reventlow fordelt i Flensborg og Haderslev Amter samt Slesvig Domkapitels Gods og Dele af „Holstenske Dragonregiment“ under Oberst Cæsar la Batt i Angel og Flensborg Amt, Resten af Regimentet laa i Rendsborg By og Amt. I Holsten laa Bernstorffs Rytterregiment under Oberst Eggert Ditlev Bernstorff i Segeberg og Rendsborg Amter og Livregimentet Dragoner under Oberst Ulrik Frederik Valdemar Baron Løvendal i Herskabet Pinneberg.

Alle disse Afdelinger bestode ligesom den øvrige danske Hær udelukkende af hværvede Folk; af disse var vel henimod Halvdelen Danske og Norske, Resten fremmede, især Tyskere.

Hertugen af Gottorps lille Hær bestod af en Afdeling Drabanter paa omtrent 80 Mand og et Regiment Dragongarde paa 6 Kompagnier. Fodfolket bestod af Livregimentet paa to Batailloner under Oberstlieutenanterne Kristopher von der Meden og Thielemann Andreas Bergholtz, „Prins Kristian Augusts Regiment“ under Oberstlieutenant Otto Reventlow, Oberst Daniel Bautzens Regiment og Hertugindens Livbataillon, som var svensk og stod under Oberst Baron Philip Kristian Mardefelt.

Hertugen holdt næsten alle sine Tropper samlede i

sine Lande nær Ejderen. Dragonerne laa i Husum, Svavsted og Gottorp Amter samt i den hertugelige Del af Domkapitlets Gods, 2 af de 6 Kompagnier laa i Holsten i Bordesholm, Neumünster, Trittau og Tremsbüttel Amter. Fodfolket laa i Slesvig, Tønning (15 Kompagnier), Husum, Eckernførde, Svavsted, Ramsted og i Kiel.

Tropperne vare ligesom de kongelige alle hværvede, naturligvis for den langt overvejende Del Tyskere, dog fandtes der mærkeligt nok ikke faa Danske mellem dem, mest Jyder.

Hertugens Hovedfæstning var Tønning, som Rendsborg var Kongens.

Tønning laa den Gang som nu ved Ejderens nordlige Bred, der hvor Floden udvider sig til den brede Ejderstrøm. Det var den gamle Hovedby i Ejdersted, som derfor ogsaa i ældre Tid kaldtes Tønning Herred. Den var fra første Færd af bygget med Forsvaret for Øje, dog ikke mod Mennesker, men mod det graadige Vesterhav. Sidst i 1500 Tallet byggede Hertug Adolf et Slot ved Byen og omgav det med Volde og Grave. I de urolige Tider i Midten af 1600 Tallet følte Hertugen Trang til et sikkert Tilflugtsted, og 1644, under Torstensons Indfald, blev der lagt Vold og Grav om Byen med 11 Bastioner og 3 Porte. Hele Anlæget kostede 36 Tønder Guld. Den nye Fæstning var fra første Færd af en Brand i Næsen paa de danske Konger. Allerede 1660 blev den belejret af den danske Feltmarskalk Eberstein, og da Kristian den femte ved den skaanske Krigs Udbrud blev Herre over Tønning, lod han Befæstningen sløjfe.

Saasnart Hertugen havde faaet sit Land tilbage, begyndte han at genopføre Fæstningen, og 1692 stod den

14*

færdig i sin nye Skikkelse. Det sumpede Marskland gjorde det let at skaffe brede, vaade Grave omkring Volden, som var væbnet med 103 Kanoner og 15 Morterer. Mod Ejderen havde Fæstningen en Havn, som kunde optage Fregatter og lignende Smaaskibe.

Som alt nævnt lod Kristian den femte Skanserne i Ejdersted sløjfe 1697, men allerede Aaret efter begyndte Hertugen at tænke paa at føre dem op igen, og samtidig syslede han med Planer om at udvide og forandre hele sit Befæstningssystem. Tønning skulde igen opgives som Hovedfæstning og Frederikstad træde i Stedet, den laa mindre afsides og længere fremme, saaledes at den dækkede et større Landomraade. Han havde den Gang to krigskyndige svenske Raadgivere, et utvivlsomt Tegn paa det Forhold hvori han stod til Rigets Fjender. Den ene var Generalmajor Johan Gabriel Banér, som var Øverstbefalende over den hertugelige Hær, den anden var Generalkvartermester Karl Magnus Stuart. Den sidste modsatte sig bestemt Hertugens ny Planer og hævdede, at Frederikstad ikke kunde dække Ejdersted, da der gaves flere andre Adgange. Tønning kunde desuden ikke nedlægges, da den beskyttede Sluserne, og netop dens mere afsides Beliggenhed var en Fordel, da den derved var bedre skærmet mod Overrumpling. Desuden var der alt en Fæstning ved Tønning, medens der først skulde bygges en ved Frederikstad.

I Aaret 1699 blev der ivrigt arbejdet paa at genopbygge Skanserne og dermed gøre hele Ejdersted til et sikkert Tilflugtsted. Det skulde opnaas ved at befæste to Linier. Husum-Svavsted-Linien, som skulde dække mod Angreb Nord fra, var beregnet paa at yde haard-

nakket Modstand og havde to stærke Skanser, en ved Husum tæt ved Kysten af Heverstrøm, men paa den sydlige Side af Husum Aa, og Svavsted Skanse, som laa lidt Nord for Trenen, Øst for Frederikstad. Den anden Linie dannedes af Værkerne paa Stabelholm og var noget svagere; det vigtigste Værk var Holmer-Skanse, som spærrede Vejen Øst paa til Slesvig. Desuden var Frederikstad sat i Forsvarsstand. Det var den samme Egn, hvor de danske Soldater under Helgesens Ledelse halvandet hundrede Aar senere skulde vinde saa skøn en Sejr, men de hertugelige vare ikke saa heldige.

Henad Vaaren 1700, da det trak op til Ufred, vare alle disse Anlæg færdige, og til at forsvare dem raadede Hertugen over ca. 5,000 Mand, blandt hvilke over 2,000 Svenskere.

Sidst i November 1699 vare de kongelige Tropper samlede i Hertugdømmerne. De fleste stode i Holsten, kun Gardens 3 Batailloner vare i Flensborg. Naturligvis vare alle de i Hertugdømmerne hjemmehørende Regimenter med, men foruden dem var der fra Kongeriget kommet af Fodfolk „Prins Kristians Regiment“, „Schacks Regiment“, „Sjællandske-“ og „Jydske Regiment“, af Rytteri 5 jydske og 2 fynske Regimenter. Overgeneralen, Hertug Ferdinand Wilhelm af Württemberg-Neustadt, var en Mand paa halvthundrede Aar, som alt fra ung af havde været i dansk Tjeneste og i den skaanske Krig havde tjent i Kongens Livregiment, den senere Garde til Fods. Siden havde han fra 1689 til 1696 ført det danske Hjælpekorps, som var i engelsk Sold, og ført det med megen Hæder. Han var en hæderlig, dygtig og kæk Mand, men han havde endnu ikke haft Lejlighed til at vise, om han havde

Evner som selvstændig Hærfører. Foruden ham havde Hæren 12 Generaler, af hvilke kun 4 vare danske, af de andre var en Franskmand, en Hollænder og 6 Tyskere.

Hertugen af Württemberg var kort forinden bleven kaldet hjem fra Holland. Han var meget vel tilfreds med det Korps, han skulde føre, især med Rytteriet og Dragonerne. Blandt Fodfolkets Regimentchefer fremhævede han Chefen for „Prins Jørgens Regiment“, Oberst Roepstorff som „en meget smuk Oberst“.

Da det var at vente, at Angrebet paa Hertugens Skanser vilde fremkalde et Brud med Sverige og Lyneborg, og at en svensk-lyneborgsk Hær vilde rykke over Elben ind i Holsten, saa gjaldt det om saa hurtigt som muligt at blive færdig med alle de gottorpske Anlæg i Ejdersted, for at kunne møde den Syd fra kommende Fjende med hele Styrken, uden at have nogen Modstander i Ryggen. Hertugen af Württemberg vilde derfor helst begynde Felttoget om Vinteren, for saa vare Marskegnene lettest fremkommelige. Artilleriet og andet Belejringsmaterial var derfor i December Maaned samlet i Rendsborg. I Januar Maaned og den første Halvdel af Februar var Vejret imidlertid saa slet, at det ikke egnede sig til Troppebevægelser. Den 13. Februar kom der lidt Frost, og der blev givet Befaling til at føre Belejringsartilleriet saa langt Vest paa, som Sikkerheden tillod det; men faa Dage efter slog Vejret igen om til Tø, og Vejene bleve bundløse. Angrebet maatte udsættes til den tørre Aarstid.

Det egentlige Fredsbrud kom først i Marts 1700. Kongen fik at vide, at Sachserne vare faldne ind i Lifland, og da det var at vente, at de svenske Tropper i Nord-

tyskland derved vilde være beskæftigede paa andre Steder, var Øjeblikket altsaa kommet til at gaa løs paa Hertugen.

Den 6te Marts udgik Befalingen til Hertugen af Württemberg om at besætte de gottorpske Amter, men Indbyggerne skulde behandles med stor Skaansomhed. Først skulde de fire Amter, — Tremsbüttel, Steinhorst, Trittau og Reinbek — som skilte den kongelige Del af Holsten fra Lauenborg, besættes, og som Grund hertil skulde det overfor Garantimagterne hævdes, at dette var absolut nødvendigt for at sikre Landet mod et svensk Indfald. Hertugen af Württemberg vilde foretrække strax at vende sig mod Hertugens Skanser i Ejdersted for ikke at levne ham Tid til yderligere at styrke dem, men han kunde ikke sætte sin Vilje igennem, og den 21de Marts besatte han som Følge heraf de fire holstenske Amter. Det blev bevægede Martsdage ogsaa i 1700.

Samtidig vare Fjendtlighederne begyndte i Slesvig. Hertugens Hær kunde jo ikke lades helt upaaagtet ude i Tønning. Generalmajor Cormaillon rykkede Syd fra frem mod Slesvig By med 5 Batailloner af Prins Kristians, Prins Jørgens og Fynske Regiment og 2det og 4de Jydske. Oberst Palle Krag dannede Fordækningen med en Bataillon af Prins Kristians Regiment. Ved Slagbommen udenfor Slesvigs sydlige Forstad, Frederiksberg, stod en hertugelig Vagt paa en Sergent og 7 til 8 Mand. Da de kongelige Tropper den 22de Marts rykkede frem, faldt der Skud. Man tvistedes senere om, hvem der havde skudt først, men Udfaldet blev, at Sergenten og en af hans Folk faldt, to bleve saarede, og de øvrige flygtede til Gottorp Slot. Slottet havde kun en Besætninig af 60 Mand, saa det havde været let at tage, men det stred mod Kongens Ordre.

Samtidig var Brigader Haxthausen gaaet til Nord-ditmarsken med 3 à 4 Bataillоner, og Fodgarden var fra Flensborg rykket til Bredsted. Hertugen af Gottorps Herredømme var saaledes nu indskrænket til det Land, som laa bag hans Skanser.

De Danskes Indmarche i de hertugelige holstenske Amter havde kaldet Hertugens Garanter frem. De vare desværre for os mere samvittighedsfulde med at opfylde deres Forpligtelser, end vore Garanter vare det, da deres Hjælp blev paakaldt under sidste Krig. Hertugen af Lyneborg erklærede strax, at han var forpligtet til at skride ind, og samlede sine Tropper for at forene dem med de svenske.

Hertugen af Württemberg kom derved i en mislig Stilling. Det Korps, han havde i Holsten, var langt fra stort nok til at møde den svensk-lyneborgske Hær, og drog han Tropperne fra Slesvig til sig, gav han Hertugen af Gottorp fuldstændig frit Spillerum i Hærens Ryg.

Hertugen sendte derfor Kongen en Skrivelse, hvori han indtrængende forestillede ham dette, men inden den naaede frem, kom Kongens Generaladjutant, Oberst de la Pottrie, med Befaling til under nødvendigt Hensyn til Grænsens Dækning at angribe, indtage og sløjfe Skanserne; lidt senere kom ydeligere Ordre til ogsaa at tage Fæstningen Tønning, og der maatte derfor ikke indrømmes Besætningen i Skanserne Kapitulation mod fri Afmarche. Officererne kunde der vel tilstaas en ærlig Kapitulation, men Mandskabet skulde enten tage dansk Krigstjeneste eller behandles som Fanger; det sidste gjaldt alle indfødte Svenske.

Gottorp Slot skulde samtidig besættes, men Her-

tugens og hans Slægts Privatejendom skulde strængt respekteres, alle Møbler og Effekter forsegles og Plyndring straffes som Røveri.

Ogsaa paa Søen begyndte de Danske samtidig at røre sig; den Gang, som i de sidste Krige, havde vi vor Hovedstyrke der. Østersøen blev gennemkrydset af Fregatter og mindre Fartøjer, som holdt Øje med de svenske Havne, indtil den dansk-norske Hovedflaade henimod Slutningen af Maj kom i Søen. Ved Marinestationen ved Glykstad blev rustet 3 Fregatter og 4 Jagter, som fra Søsiden skulde understøtte Angrebet paa Tønning. De førtes først af Admiral Mathias von Paulssen, men da han snart efter fik det ærefulde Hværv at være den unge Generaladmirallieutenant Gyldenløves Raadgiver ved Ledelsen af Hovedflaaden, blev han afløst af Kaptejn Frederik Helt.

I Holsten efterlodes et Korps under Prins Karl Rudolf af Württemberg, en yngre Broder til Overgeneralen; det kom til at bestaa af 5 Rytterregimenter, 2 Dragonregimenter og 3 Regimenter Fodfolk. Desuden maatte der afgives en Styrke til Garnison i Fæstningerne, navnlig Glykstad og Rendsborg. Til Angrebet paa Ejdersted blev saaledes tilbage 3 Rytterregimenter, 13 Batailloner, 9 Grenaderkompagnier og henved 300 Artillerister, tilsammen 11 à 12,000 Mand, altsaa rigelig dobbelt saa mange som Hertugen af Gottorp raadede over.

Den danske Overgeneral besluttede strax at angribe den fjendtlige Stilling baade fra Nord og Øst. Selv vilde han lede Angrebet Nord fra mod de stærke Skanser ved Husum og Svavsted, medens han overlod til Generalmajor

Fuchs at drage fra Rendsborg mod Vest gennem Stabelholm til Frederikstad.

Hertugen af Württemberg forlod Rendsborg den 6te April og drog til Treja, hvor hans Korps samledes. Prins Kristians Bataillon, Prins Jørgens Regiment og 2det jydske Rytterregiment kom fra Slesvig By, Fodgarden fra Bredsted; den følgende Dag afmarcherede Korpset mod Husum.

Husum By var indrettet til Forsvar og havde en hertugelige Garnison under Major Grumbkow. Majoren mente dog ikke at kunne holde Byen, da den langt overlegne danske Styrke nærmede sig. Han lod derfor Sluserne aabne for at sætte Omegnen under Vand og drog selv med sine Folk tilbage til Skansen Syd for Husum Aa. De Danske rykkede saaledes uden Modstand ind i Husum. Hertugen tog Kvarter paa Slottet, som dog den Gang var meget forfaldent og næppe beboeligt. Han agtede heller ikke at blive der længe; endnu samme Aften lod han Skansen recognoscere.

I Skansen stod den gottorpske Oberstlieutenant Otto Reventlow med 4 til 500 Mand af Prins Kristian Augusts og Vellingks Regimenter. Recognosceringen viste, at Fjenden denne Gang ikke vilde vige uden Modstand, og hen paa Natten blev der aabnet Løbegrave mod Skansen langs Diget. Frem paa Morgenstunden var man allerede naaet saa tæt ind paa Livet af Fjenden, at Grenadererne med deres Haandgranater kunde naa et Udenværk, et Brystværn, som gik tværs over Diget. Da de Danske henad Aften forberedte sig til at storme dette Brystværn, lod Oberstlieutenant Reventlow det rømme. Fra Skansen

var der i Løbet af Dagen afgivet nogle virkningsløse Kanonskud.

De Danske maatte nu ogsaa til at anlægge Batterier og føre Kanoner frem. Langfredag den 9de April og den paafølgende Lørdag forløb derfor nogenlunde rolig, der blev kun vekslet nogle Geværskud. Paaskenat bleve de danske Batterier armerede, og om Morgenen aabnede de deres Ild. Beskydningen fortsattes begge Paaskedagene, og Skansen let ret betydeligt derved. Et Krudtmagazin sprang i Luften, og nogle Kanoner bleve ødelagte; men Skaden var dog ikke større, end at „de Danske betænkte sig paa at vove en Storm, da de Forsøg, der blev gjort paa at trænge frem, bestandig blev afvist, skønt Løbegravene kun vare henved 100 Skridt fra Volden, hvis Palisader vare ødelagte, og i hvilken der var skudt Bresche.“

Oberstlieutnant Reventlow vilde dog ikke lade det komme til det yderste. Anden Paaskedag hen paa Eftermiddagen rømmede han Skansen i al Stilhed og gav sig endog Tid til at tage sine saarede og sine lette Kanoner med sig. For at skuffe de Danske efterlod han en lille Styrke, som vedligeholdt en langsom Artilleriild; denne List lykkedes. Først da Reventlows Hovedstyrke var i Sikkerhed, gik de sidste gottorpske Soldater i Hast tilbage, og da Skydningen dermed hørte helt op, besatte de kongelige Tropper den tomme Skanse, hvor de fandt 17 Lig, mellem dem Lieutenant Leuckes, og desuden gjorde et Bytte af 7 Jærnkanoner foruden en Del Ammunition og Proviant.

Reventlow kunde med Rette rose sig af at have ydet et smukt Forsvar. Han blev under Tilbagetoget optaget af gottorpske Dragoner, som Banér havde sendt ud imod

ham, og takket være denne Hjælp naaede han uden at forulempes af Forfølgerne endnu samme Aften til Oldenswort, tre Fjerdingvej Nord for Tønning. Skansen ved Husum blev sløjfet, og det var i sin Orden, men det var ikke ridderligt af Hertugen af Württemberg at lade sætte paa Tomten en Tavle med følgende Indskrift:

Kleine Stücken und grosse Granaten.
Kleine Schanzen und grosse Palisaten.
Viel geschossen und wenig getroffen.
Viel geprahlet und davon geloffen.

(Smaa Stykker og store Granater.
Smaa Skanser og store Palisader.
Meget skudt og lidet truffet.
Meget pralet og rendt derfra.)

Den følgende Morgen — den 13de April — rykkede Hertugen af Württemberg frem mod Frederikstad. Generalmajor Banér havde med største Delen af de gottorpske Tropper taget en Stilling ved Koldenbüttel for at spærre Adgangen til Byen. Forinden vi berette om Udfaldet af dette Sammenstød, maa vi først vende os mod Stabelholm og se, hvorledes det var gaaet den fra Rendsborg kommende danske Kolonne.

Generalmajor Fuchs var brudt op samme Dag som Overgeneralen og gaaet til Store Reide. Den næste Dag vilde han over Bünge mod Frederikstad. Vejen hinsides Bünge blev imidlertid fuldstændig behersket af Holmer Skanse, og Kommandanten, Lieutenant Heydebreck, erklærede, da han blev opfordret til Overgivelse, at han vilde kæmpe til sidste Blodsdraabe. Generalmajor Fuchs gav dog ikke Lieutenanten Lejlighed til at vise, om det var Alvor med dette store Heltemod. Han efterlod kun en svag Styrke foran Holmer Skanse og gik med Resten over Dørpstedt uden om Børmer Sø til Wolde omtrent

½ Mil Syd for Bünge. Derhen naaede han om Aftenen den 7de og stod saaledes i Ryggen paa Skansen. Marchen havde rigtignok været meget besværlig. Tømmermændene maatte sendes forud for at slaa Bro over Sumpe og fylde Huller. Stundom maatte de rive Huse ned for at skaffe sig Tømmer til deres Arbejder. Gottorperne havde tænkt paa at bygge et Par Smaaskanser for ogsaa at spærre denne Vej, men dette var til al Held ikke sket, saa den danske Kolonne kunde komme frem uden at møde anden Hindring end den, de bundløse Veje frembød.

Natten over hvilede Folkene i Wolde, og den næste Formiddag havde de travlt med at lave Faskiner, og hvad der ellers hører til en Belejring. Kl. 4 om Eftermiddagen drog Oberstlieutenant Kristian Brockdorff af Dronningens Livregiment med 400 Musketterer og Regimentsstykker mod Skansen. I passende Afstand lod han sine Kanoner køre op, og hver af dem affyrede 2 Skud; fra Skansen faldt kun ét Skud til Svar. Gjort tryg ved denne svage Modstand lod Oberstlieutenant Brockdorff nogle fra Omegnen samlede Bønder trille Faskinerne frem til Graven og fulgte saa selv efter med sine Folk for at storme. Der faldt stadig ikke et Skud fra Skansen, og da Stormkolonnen nærmede sig, blev den hvide Fane hejst som Tegn paa Overgivelse.

Lieutenant Heydebreck var dog uden Skyld i dette slette Forsvar, hans Folk nægtede at kæmpe og truede med at kaste ham over Volden ned i Graven, hvis han ikke lod den hvide Fane hejse. Han forsøgte at faa en hæderlig Kapitulation, men maatte overgive sig paa Naade og Unaade.

Skansen blev sløjfet af Bønder fra Omegnen. General-

major Fuchs marcherede med Hovedstyrken over Seeth mod Frederikstad, medens Fynske Regiment gik mod Stensluse og Sorger Skanse og uden Modstand bemægtigede sig Skanserne der. Besætningen blev fanget, og Jordværkerne sløjfede.

Første Paaskedag, medens Kanonerne dundrede mod Skansen ved Husum, begyndte ogsaa Angrebet mod den østlige Side af Frederiksstad. Generalmajor Banér kom omtrent ved samme Tid til Koldenbüttel med Hovedstyrken af den hertugelige Hær, og den næste Dag henad Aften forenede Oberstlieutenant Reventlow sig med ham.

Det var meget voveligt af Generalmajor Banér at fjærne sig saa langt fra den Fæstning, hvis Forsvar var hans Hær egentlige Opgave. Var Hertugen af Württemberg fra Husum Skanse gaaet lige mod Syd og havde stillet sig mellem Banérs Hær og Tønning, havde han tvungen den langt underlegne Modstander til Kamp i aaben Mark eller til at kaste sig ind i Frederikstad. Men han fulgte efter de vigende Gottorpere til henimod Koldenbüttel og gav derved Banér Tid til at gøre sin Fejl god igen og gaa tilbage til Tønning.

I Frederikstad var efterladt Oberst Mardefeld med 5—600 Mand, mest af Liewens svenske Regiment. Han havde nu hele den danske Hær imod sig, mod Øst stod Generalmajor Fuchs Korps, mod Vest Hertugens ege t Ikke desto mindre afslog Obersten bestemt Opfordringen til Overgivelse, han vilde kun rømme sin Stiling mod fri Afmarche til Tønning med hele sin Styrke, men det Vilkaar forbød Kongens Ordre Hertugen at indvilge i, og Obersten vilde da „hellere prøve den Hazard end lægge sit Hoved paa Skafottet.“

Hertugen af Württemberg vidste imidlertid, at det stod slet til med Byens Befæstning, og han besluttede derfor at skride til Storm uden nogen Indledning. En Bataillon af Prins Kristians Regiment og de tre af Garden gik hen paa Eftermiddagen den 13de April frem til Storm mod „Güldenthor" og Havnen. Byens Udkant blev kun svagt forsvaret, men i Gaderne kom det til en haardnakket Kamp. Oberst Palle Krag af Prins Kristians Regiment var nær bleven dræbt af en Haandgranat, som faldt mellem hans Ben, men hans Adjutant frelste ham ved at rive ham bort. Saasnart Generalmajor Fuchs hørte Vaabengnyet i Byen, stormede han ogsaa fra sin Side, først Møllen og Anlæggene foran Byen og derefter gennem Holmerthor ind i Gaderne. Efter godt en Times Kamp overgav Oberst Mardefelt sig, han havde da mistet 40 Mand døde og saarede, mellem dem 2 Officerer. Det danske Korps mistede 30 Mand, deriblandt 3 Lieutenanter, af hvilke dog kun den ene var dødelig saaret.

De svenske Fanger bleve førte til Rendsborg, de andre fordelte blandt de danske Regimenter. Uden at tænke over det ydede man derved den svenske nationale Hær en stor Anerkendelse. De fangne Officerer bleve sendte til Flensborg. Frederikstad maatte betale en Brandskat paa 4000 Rdl. for at slippe for Plyndring, og Hertugen af Württemberg hindrede kun sine Folk i at hugge de fangne ned ved at love dem en Dukat for hver usaaret Fange.

Nu var kun Svavsted Skansen eller, som den ogsaa kaldtes, Ramsted Skansen tilbage; her befalede Oberstlieutenant v. d. Meden, og Besætningen udgjorde ca. 300 Mand. Hertugen af Württemberg burde have sendt en

af sine Underførere med en 5 à 600 Mand og noget Artilleri der hen og selv være gaaet mod Tønning med sin Hovedstyrke for at faa begyndt paa Belejringen saa snart som muligt. I det Sted blev han staaende ved Frederikstad og afsendte derfra to Korps mod Skansen, et under Brigader Haxthausen, som skulde angribe fra Vestsiden, og et under Oberst Erffa som skulde angribe fra Østsiden. Tilsammen raadede de over en Styrke, som var Forsvareren flere Gange overlegen; til Batteribygning med mere medgik ogsaa et Par Dage, saa først den 18de April om Eftermiddagen blev Angrebet gennemført med noget Eftertryk. Hertugen af Württemberg kom selv til Stede og medbragte yderligere et Par Kompagnier af Garden. Kl. 6 om Eftermiddagen tilbød Oberst v. d. Meden at kapitulere, men hans Tilbud blev afvist, og Kl. 11 om Aftenen bestemte han sig da til Overgivelse paa Naade og Unaade. Mandskabet blev Fanger, Officererne fik fri Afmarche, Skansen blev jævnet med Jorden.

Kort efter faldt ogsaa Gottorp Slot i de Danskes Hænder. Kongen havde befalet, at det skulde tages. Hertugen af Württemberg sendte 6 Kompagnier med 4 Kanoner og 2 Morterer mod de stakkels 60 Mand, som udgjorde hele Besætningen. Den 23de April indlod Kommandanten, Oberst Lilljesträng, sig i en Skinfægtning med Angriberne, hvis Artilleri stod paa Hesterbjerg, men efter en kort Kannonade overgav han sig paa de sædvanlige Betingelser.

Hertugen af Gottorp havde saaledes nu kun Tønning tilbage af alt sit Land. Den kongelige Hær havde kun mistet en 30—40 Mand døde og saarede, derimod havde den fanget henved 1000 Mand, erobret 25 Kanoner og

5 Faner og sløjfet alle Hertugens Skanser. Alt dette saa jo meget lovende ud, men Ulykken var, at det havd taget alt for lang Tid, og Tiden var kostbar, hvis Gottorpernes Magt skulde være helt knust, inden den svensk-lyneborgske Hærs Indmarche i Holsten tvang de Danske til at gaa mod Syd. Den gottorpske Hertug var selv i Sverige under hele Felttoget i Ejdersted og havde overladt Ledelsen til Generalmajor Banér.

Hertugen af Württemberg havde desværre ikke vist sig som nogen betydelig Overgeneral. Han maatte vide, at naar den gottorpske Magt i Ejdersted skulde gøres uskadelig i korteste Tid, saa maatte han hurtigst mulig angribe dens fasteste Støttepunkt, Tønning. Saasnart Skanserækken foran var gennembrudt, og det var forholdsvis let, burde han derfra være rykket med Hovedhæren mod Fæstningen og have overladt til nogle mindre Korps at tage og sløjfe de andre Skanser. Der var ingen Grund til at gaa frem med Tusinder, hvor Fjenden kun havde Hundreder, derved spildte han den kostbare Tid og bragte hele Foretagendet til at mislykkes. Det hjalp kun lidet, at han personlig var baade en hæderlig og tapper Mand og ikke manglede taktisk Dygtighed.

Den 6te April var Hertugen brudt op fra Rendsborg; den 21de viste han sig foran Tønning. Hans Modstander havde saaledes haft et Par Uger til at forberede sig paa Belejringen, og han havde brugt Tiden godt. Alt vaabendueligt Mandskab fra Omegnen var kaldet ind i Fæstningen, og af Tømmermændene var dannet et Brandkorps. Byen var, saa godt det lod sig gøre, bleven indrettet paa at udholde et Bombardement. Alle Værdigenstande og letfængelige Sager vare fjærnede; Tagene vare enten afrevn

eller dækkede med Huder, Jord eller Gødning, som blev holdt fugtig. Langs Volden var bygget midlertidige Opholdsrum for Indbyggerne og Garnisonen. Levnedsmidler var indbragt i rigelig Mængde fra det frugtbare Omland, Ammunition var der nok af, Befæstningen var i god Stand. Den eneste Mangel var, at det tørre Vejr havde hindret i at sætte Omegnen under Vand.

Besætningen bestod af godt og vel 3,000 Mand Fodfolk, omtrent 400 Ryttere og 50 Artillerister. Det var rigelig nok til at besætte Volden, og Generalmajor Banér, som førte Kommandoen, var sin Plads fuldkommen voksen. Det gjaldt jo ogsaa kun om at holde ud en Tid til Hjælpen kom, og deres Modstander havde selv sørget for, at denne Tid ikke blev altfor lang.

Generalmajor Banér har sikkert været noget forbavset over, at hans Modstander blev staaende saa længe ved Frederikstad. Endelig den 21de April saas de fjendtlige Kolonner under Fremrykning langs Ejderdiget. Ved 2 Tiden om Eftermiddagen faldt det første Kanonskud fra Volden. Den forreste Del af den kongelige Hær var da naaet til Gaarden Elwort en halv Fjerdingvej Nordøst for Fæstningen. Hertugen af Württemberg slog med Hovedstyrken Lejr ved Harblek, nogle Smaahuse paa Ejderdiget omtrent en Fjerdingvej Nordøst for Fæstningen.

Generalmajor Fuchs førte sit Korps fra Seeth over Oldenswort til Kotzenbüll, $1^1/_2$ Fjerdingvej Nordvest for Tønning; paa Vejen jog han nogle mindre gottorpske Posteringer tilbage. Først hele 5 Dage senere blev Fæstningen helt indesluttet, ved at det danske Rytteri sluttede Kredsen uden om, og en lille dansk Eskadre lagde sig paa Ejderen udenfor.

Nu skulde det endelig en Gang blive til Alvor med Angrebet paa Tønning. Der er tre Maader at angribe en Fæstning paa. Enten ved et saakaldet „voldsomt Angreb“; det bestaar i, at man efter en kortvarig, voldsom Beskydning med alt det lette Artilleri, man kan føre med sig, skrider til Storm uden at have skudt Bresche eller bragt Forsvarernes Artilleri til Tavshed. Den Maade lader sig kun anvende ligeoverfor slet byggede Fæstninger eller Fæstninger med en svag, demoraliseret Besætning; ligeoverfor Tønning var den uanvendelig, og det vidste Hertugen af Württemberg godt. Den anden Maade er Bombardement. Derved tvang Englænderne Kjøbenhavn til Overgivelse 1807, men den fører i Regelen kun til et for Angriberen gunstigt Resultat, naar der bag Voldene ligger en tætbygget, tætbefolket By; mod en mere spredt Bebyggelse og en forholdsvis lille Befolkning udrettes der sjældent noget ad den Vej. Det viste sig baade 1849 og 1864 ved Fredericia, og det viste sig ogsaa 1700 ved Tønning. Det var nemlig denne Angrebsmaade, Hertugen bestemte sig til, for at undgaa den tredje, det regelmæssige Angreb, som vel er det sikreste, men kræver lang Tid og betydelige Forberedelser. Det bruges derfor i Regelen kun mod stærke, velforsvarede Fæstninger, og det var en stor Kompliment til den danske Hær, da Tyskerne i 1864 bestemte sig til at bruge denne Angrebsmaade mod Skanserne paa Dybbøl Bjærg.

Tønning skulde altsaa bombarderes. Folkene blev strax sat i Virksomhed med at indrette Stillinger til Kanoner og Morterer, Skyts og andet Tilbehør blev hentet fra Rendsborg og prammet ned ad Ejderen. De Belejrede saa, hvad der blev forberedt mod dem, men kunde ikke

hindre det ved Skydning fra Volden, og til større Udfald passede Omegnen kun daarligt. Nogle af Præsterne gik ud til Hertugen af Württemberg og bad ham skaane Kirkerne. Han svarede: „Ild og Kugler har man ingen Magt over, men med Forsæt skal der ikke blive skudt paa dem.“ Han var saaledes mere hensynsfuld end Englænderne godt et Hundrede Aar senere, da de netop valgte Vor Frue Kirkes Taarn til at skyde til Maals efter.

Den 25de April om Morgenen vare alle Forberedelserne trufne, et Par og tyve Morterer og 10 til 14 Kanoner vare rettede mod Byen. Kl. 2 om Eftermiddagen affyrede Hertugen selv det første Skud, og Skydningen varede saa med enkelte Pavser til Kl. 10 om Formiddagen den 27de. Fæstningens Kanoner svarede kraftigt igen, og Bomberne udrettede ikke synderligt i Byen, hvor alt var indrettet paa at modtage dem. Der opstod kun én Ildebrand, og den blev hurtigt slukket. Efter en Pavse paa 24 Timer begyndte Bombardementet paa ny og vedvarede i 6 Dage stundom ogsaa Natten igjennem. De to næste Dage var det dog betydelig svagere end ellers. Laurentius Kirkens høje Spir blev ramt af en Bombe og styrtede brændende sammen. Kirken selv led meget, men Alter, Orgel og Prædikestol bleve dog skaanede af Ilden. Der var i alt kastet omtrent 4000 Bomber ind i Byen, men uden synderligt Resultat; de enkelte Ildebrande, som opstode, bleve næsten alle strax slukkede. Der var nu næsten gaaet et Par Uger, siden den kongelige Hær kom for Fæstningen, og med Erobringen var man lige nær; kun vidste man, at ved Bombardement lod det sig ikke gøre, og det kunde man have sagt sig selv forud, havde Forholdene været nogenlunde ordentlig undersøgte.

Hertugen af Württemberg var dog allerede den 30de April bleven klar over, at Bombardementet ikke vilde nytte stort, og han havde derfor skreven til Kongen med Anmodning om at maatte begynde en regelmæssig Belejring. Han haabede, den kunde være endt 14 Dage efter, at Løbegravene vare aabnede, hvis han fik Ro til at føre den igennem. Kongen indvilgede strax og stillede alle Artillerimagasinerne i Holsten til Hertugens Raadighed, men bad ham dog nøje overveje, om han ikke indlod sig paa noget, han ikke mægtede at føre igennem. Hertugen svarede hertil, at Lykken raadede for meget i Krigen, men tog man ikke Tønning, var der ikke vundet stort, og der maatte da efterlades ca. 5000 Mand for at indeslutte Fæstningen.

Hertugen undersøgte nu Fæstningen omhyggeligt og kom til det Resultat, at et Angreb lettest lod sig udføre Vest fra imellem Bastionen Ejdersted og den noget tilbagetrukne Bastion Maria Elisabeth, som naaede næsten helt ud til Floden. Generalmajor Banér gennemskuede snart denne Plan og lod under Smaakampe med de kongelige Tropper Vejene til denne Side gennemskære og byggede bag Gennemskæringerne 3 smaa Værker.

Belejrerne maatte altsaa først tage disse tre smaa Værker og fylde Gennemskæringerne. Dette skete den 10de Maj under Ledelse af Brigader Haxthausen. Nogle Ryttere og 1000 Mand, Musketterer og Grenaderer af forskellige Regimenter, stormede tidligt om Morgenen frem, kastede hurtigt den gottorpske Feltvagt paa Ejderdiget og toge de to af Smaaværkerne. Fra Fæstningen blev der skudt livligt og sendt nogle Kompagnier frem for at forsvare det tredje Værk, men da Haxthausen gik

paa med hele sin Styrke, blev ogsaa dette taget, og først da alle tre Værker vare sløjfede, gik de kongelige Tropper tilbage. Deres hele Tab var 2 døde og 10 saarede, blandt dem to Officerer af Dronningens Livregiment.

Imidlertid var Hovedmassen af Fodfolket bleven samlet ved Vestsiden af Fæstningen. Rytteriet besørgede Indeslutningen mod Nord og Øst. Hovedlejren var ved Gross Alversum, en Landsby ved Ejderdiget 1½ Fjerdingvej Sydvest for Tønning. Den 15de Maj kom Belejringsskytset ad Søvejen fra Glykstad og blev strax ført i Land. Aftenen forud var den første Løbegrav aabnet omtrent 4—500 Skridt foran Spidsen af Ejdersted Bastion. Forsvarerne stak et Hus foran Graven i Brand for at lyse op i Egnen og skød livligt baade med Kanoner og Musketter, men de kongelige Tropper havde dog kun et lille Tab.

Fra denne første Løbegrav blev der nu arbejdet flinkt ind imod Fæstningen. Generalmajorerne Fuchs, Cormaillon og Scholten havde skiftevis Kommandoen i Løbegravene et Døgn ad Gangen. Natten til den 16de Maj blev den næste Løbegrav, den saakaldte 2de Paralel, lagt; men derfra maatte man sapere sig videre frem; det vil sige gaa frem i Zigzak, for at Kanonerne paa Volden ikke skulde kunde bestryge Løbegravene paa langs. Hvert Skridt var saaledes vanskeligt, og det var meget, at Generalmajor Scholten Natten til den 17de naaede 36 Skridt frem. Den 18de Maj begyndte Belejringsartilleriet at virke, men Hertugen af Württemberg var kun lidet tilfreds med sine Artillerister. Han havde desuden det Uheld, at et improviseret Laboratorium sprang i Luften. For at hjælpe ud over disse Vanskeligheder kom der „i al Hemmelighed“ 9 Fyrværkere fra Berlin; omtrent som

under det slesvigholstenske Oprør i 1850 de preussiske Officerer „i al Hemmelighed“ mødte blandt Insurgenterne.

Generalmajor Banér samlede paa sin Side næsten hele Fæstningens Garnison mod det truede Punkt. Bevogtningen af den øvrige Del af Volden overlod han væsentlig til Dragonerne. Baade Angrebet og Forsvaret blev ledet med Dygtighed og Energi; det var derfor spændende at at afvente Udfaldet af denne Duel.

De kongelige Skansegravere arbejdede sig bestandig længere frem; Modstanderen sparede ikke paa Krudt og Kugler, men voldte dog ikke synderlig Skade. Den 21de Maj om Aftenen vare Løbegravene kun 100 Alen fra den dækkede Vej, som løb uden om Graven, og Belejringsbatterierne vare samtidig rykkede Fæstningen adskilligt nærmere; 200 Pds. og 100 Pds. Morterer, 50 Pds. Haubitzer og 24 Pds. Kanoner sendte deres Kugler og Bomber ind over Fæstningen for ikke at tale om det lette Skyts og Musketterne. Det mærkeligste, som blev kastet ind i Fæstningen, var dog vistnok „Pardonsedler“; der var nemlig mange Desertører fra den kongelige Hær i Fæstningen, og for at vinde dem tilbage blev der indskastet Træ- eller Blikbøsser indeholdende Sedler, der lovede „Generalpardon“ til dem, der strax vendte tilbage eller undlode at følge deres ny Officerer, naar Stormen foregik. Bøsserne blev hyppigt sendte tilbage med Sedler om, at Desertørerne for det første ikke kunde komme bort og for det andet heller ikke ønskede det, da de havde det meget godt i Tjeneste hos den gottorpske Hertug. Forresten kom der ogsaa Desertører til den kongelige Hær, som gave gode Oplysninger om Forholdene i Fæstningen.

Den 25de Maj kom Kong Frederik den fjerde i egen

Person til Lejren foran Tønning. Hertugen af Württemberg havde helst set, at han var bleven borte, men han kunde ikke hindre ham i at komme og havde selv Dagen forud modtaget Majestæten i Frederikstad. Frederik den fjerde var selv ikke Feltherre eller Kriger og befattede sig ikke personlig med Hærføring, men han var en modig Mand. Det viste han ved Tønning ved trods Fjendens heftige Ild at gaa ud i de yderste Løbegrave, som den Gang vare naaede frem til Fæstningsgravens Rand. Det viste han senere i Slaget ved Gadebusch, hvor hans Omgivelser næsten maatte rive ham med sig ud af Ilden, da Kampen tog en ugunstig Vending.

Under Kongens Øjne begyndte nu den sidste afgørende Kamp for at blive Herre over Fæstningen. Frederik den fjerde lod paa sin egen personlige Kommando Belejringsbatterierne demaskere i deres nærmeste Stilling den 27de Maj henad Kl. 4 om Eftermiddagen, og de aabnede strax en voldsom Ild mod de Bastioner, som skulde skydes til Storm. Natten over standsede Ilden, men den næste Morgen begyndte den igen og varede med et Par Timers Hvil i Middagstiden til Kl. 8 om Aftenen. Kongen iagttog selv sine Kanoners Virkning fra Ejderdiget og saa sine Folk ved Solnedgang storme det yderste af Fæstningens Forværker, „den lille Kaponiere“; den blev forsvaret af en Lieutenant og 30 Mand, og af dem faldt Lieutenanten og de 17 af Folkene. En voldsom Ild fra Volden og „den store Kaponiere“ hindrede de kongelige Tropper i at trænge længere frem.

Den 29de Maj arbejdede Kanonerne Dagen igennem. Henad Aften stormede Kongens Soldater det næste Værk „den grønne Kontreskarpe“ og trængte frem mod Breschen i

Maria Elisabeth Bastion. Der begyndte at komme Uorden og Forvirring mellem Forsvarerne, men i dette kritiske Øjeblik kom Kommandanten selv til med de sidste Reserver og førte sine Folk frem til Modangreb. Stormkolonnen blev kastet noget tilbage og satte sig fast i det først tagne Værk. Om Natten søgte Banér ved et Udfald ogsaa at drive dem derfra, men Forsøget mislykkedes og kostede blandt andre Oberstlieutenant Reventlow Livet, ham der saa kækt havde forsvaret Skansen ved Husum. Angriberne gjorde sig ved den Lejlighed paany til Herre over „den grønne Kontreskarpe“.

De to næste Dage — 30te og 31te Maj — holdt begge Parter deres Stilling, men Kanonilden jævnede mere og mere Breschen i Volden, og Øjeblikket rykkede bestandig nærmere, da en Generalstorm kunde voves med Udsigt til Held.

Da kom om Natten til den første Juni Budskabet om, at den svensk-lyneborgske Hær var falden ind over den holstenske Grænse. Kong Frederik gav strax Ordre til hæve Belejringen og drage med Hæren til Holsten for at møde den ny Fjende.

Dette var en aldeles unødvendig Forsigtighed. Den 30te Maj havde der været en temmelig ubetydelig lille Fægtning mellem den svensk-lyneborgske Hær under Generalguvernør Niels Gyllenstierna og det danske Observationskorps. Dette var gaaet noget tilbage; men de Allierede vare ikke synderlig ivrige i at gaa efter. Den første Juni holdt de Rast ved Wandsbek og Barmbek. „Fra Tønning havde de ingen Efterretninger faaet; de frygtede for, at Fæstningen var falden, og at de nu vilde faa hele den danske Hær imod sig“, de vovede derfor ikke

at forlade Elben, men gik den 2den Juni over Alster ved Eppendorf og derfra til Ottensen. Den 5te Juni gik de endog igen tilbage til Eppendorf paa hamborgsk Grund og slog Lejr der, fordi de ikke vovede at rykke videre frem, inden de hannoveranske Tropper kom til. Først den 8. Juni brød Hæren op igen, og da Hertugen af Gottorp selv den næste Dag kom til, kom der noget mere Energi i Bevægelserne.

Det havde saaledes slet ikke saa forskrækkelig Hast med at faa Belejringen af Tønning hævet. En Generalstorm kunde og burde være forsøgt. Selv om Fjenden derved vandt et Par Dagsmarcher op i Holsten, var dette temmelig ligegyldigt i Sammenligning med at have naaet det Maal, for hvis Skyld Krigen var begyndt, og sikret Hæren i Ryggen under de videre Operationer i Holsten. Frederik den fjerdes Adfærd ved Tønning minder om hans Faders i Slaget ved Lund. Ingen af dem manglede personligt Mod; men begge den sejge Udholdenhed og Viljefasthed, der skal til for at føre sine Planer igennem med Vaaben. I den Henseende dannede de en sørgelig Modsætning til Karl den elvte for ikke at tale om Karl den tolvte.

Kongen bød altsaa, at Belejringen skulde hæves. Der blev vel skudt med fuld Kraft fra alle Batterierne for at dække Tilbagetoget, men de Belejrede mærkede snart paa den planløse Skydning, at Brodden nu var taget fra Angrebet. Henad Aften standsede Ilden, og fra Fæstningen saa man Skydeskaarene blive tilstoppede. Da blev der skudt tre Glædessalver med alle Kanoner hele Volden rundt, og de ved Breschen staaende gottorpske Soldater udbrød i et „Vivat Karl Friederich“. Karl Friedrich var

den gottorpske Hertugs førstefødte Søn, som hans svenske Hustru havde født ham i Stockholm under Belejringen.

Kong Frederik rejste til Rendsborg. Skytset blev igen indskibet og ført bort, hvad der forøvrigt tog nogen Tid, da Vandstanden var meget lav; nogle svage Rytter-afdelinger bleve efterladte Nord for Ejderen for at hindre Strejftog fra Tønning. Den øvrige Hær drog under Her-tugen af Württemberg til Holsten, forenede sig med Observationskorpset der og manøvrede saa under Resten af Krigen mod Gyldenstiernas Korps paa en Maade, som ikke røbede stor Kampiver hos nogen af Parterne.

Afgørelsen kom som bekendt ogsaa til at ligge et helt andet Sted. Sømagterne England og Holland mis-billigede Fredsbruddet i Norden og sendte deres Flaader til Øresund for at skaffe Ro. Sammen med den svenske Flaade tvang de den dansk-norske ind under Fæstningen Kjøbenhavns Kanoner, dækkede Karl den tolvtes Landgang paa Sjælland og tvang derved Kong Frederik den fjerde til Freden i Travendal, hvorved den gottorpske Hertug paany, heldigvis for sidste Gang fik sin Souverænitet be-kræftet og Erstatning for alle de Tab, Krigen havde voldt ham.

Tønnings Værker blev igen udbedrede og skulde endnu en Gang yde Danmarks Fjender Værn, inden de for stedse bleve jævnede med Jorden.

Krigen Aar 1700 kostede Danmark en Mængde Penge, som daarligt kunde undværes, og nogle Soldater Liv eller Førlighed; ellers blev alt, som det havde været forud. Nogen væsentlig Forandring heri var der næppe sket, selv om Felttoget i Ejdersted var bleven bedre og mere energisk ledet, men et havde der i hvert Fald været

vundet derved. Hertugen af Gottorp og hans Venner havde faaet Vished for, at Danmark formaaede at modsætte sig deres krigerske Forberedelser indenfor Rigets Grænser i den saakaldte souveræne Hertugs Lande. Kong Frederik og hans Raadgivere vilde ved Tønnings Sløjfning have sat deres Vilje igennem; at Englands og Hollands Indblanding forspildte dette Resultat, var bleven en Sag for sig.

Hertugen af Württemberg havde anslaaet den Tid, der vilde medgaa til at tage Tønning ved et regelmæssigt Angreb, til ca. 14 Dage efter Løbegravenes Aabning, og han havde ikke regnet meget fejl. Natten mellem den 14de og 15de Maj blev Løbegravene aabnede, og den 1ste Juni var Fæstningen skudt til Storm. Var Hertugen strax da han den 6te April brød op fra Rendsborg gaaet lige løs paa Tønning, kunde han senest have endt Belejringen først i Maj, altsaa næsten en Maaned før han hævede den. Skanserne kunde han have ladet ligge til bag efter eller ladet tage ved mindre Korps. Dette var saa meget mere naturligt, som Tønnings Erobring ikke blot var Felttogets, men hele Krigens Formaal. Havde Hertugen af Württemberg holdt sig dette for Øje, forberedt det med Omsigt og handlet rask og energisk, da Krigen begyndte, vilde Felttoget i Ejdersted have skaffet ham et bedre Navn som Feltherre og bragt hans Konge og det Land, han tjente, større Fordel.

Æren for det velledede Forsvar tilkommer Svenskeren Generalmajor Banér, Hertugen af Gottorp opholdt sig under Felttoget i Ejdersted i Sverige og lod fremmede værge sit Land.

Prøve af Sønderjyllands folkesagn.

Meddelt af Axel Olrik.

Gennem længere tid har jeg samlet sønderjyske folkesagn af bøger, blade, skrevne optegnelser, ved venners hjælp og på egne rejser — med det mål at kunne udgive en fyldig samling af Sønderjyllands danske folkesagn. Men inden jeg offenliggör den, vil jeg gærne henvende mig til en videre kreds, for mulig at få yderligere bidrag, mens det endnu er tid.

I den prøve, der meddeles her nedenfor, gives allerforrest en række optegnelser af en enkelt slægts historie, således som den i mundtligt minde er nået til den nuværende ejer af fædrenegården. Den giver i det små et billede af bondestandens liv gennem tiderne med skiften af gode og slette tider i en vekslen, som ligger udenfor den enkeltes magt, udnyttelsen af nye hjælpekilder og indkomsten af nye skikke eller nye nydelsesmidler. Stærkest vil man få indtryk af den jævne styrke, der holder ud i godt og ondt, af den rolige selvsikkerhed, der véd at göre sig gældende uden at trænge på; nu og da — i bevægede öjeblikke — får den sluttede kraft udbrud i voldsom men viljebestemt handling. Helt i baggrunden ser vi tålmodet, holdende ud i tjæneste for andre (18 års tjæneste i soldatertröjen, og frivilligt!). Ind imellem maler sagnet både sin idyl og sit genrebillede af godgörenhed mod arbejdsfolket og af husbonden i hans velstand og fedme; men tillige går der i denne bondeslægt på den enlige hedegård en samlet underström af sjælelig finfølelse, der allermest præger ethvert forhold imellem mand og kvinde, lige fra den förste tragiske fortælling, der på sælsom måde fremstiller sin kyskhedsmoral som følge af fælles rådslagning, og indtil det kvindelige skælmeri i den sidste. — Jeg har også andre sådanne slægtsoptegnelser, rige på ejendommelige og farverige træk; men kunde jeg ved disse meddelelser kalde endnu flere frem, var det endnu des bedre. Hvad der bör optegnes, er både minderne om forfædre, således som de huskes i de enkelte slægter, og om de ejendommelige folk, der endnu huskes på deres hjemegn, selv om de nulevende aldrig har set dem, og tillige minderne om folkets livsvilkår i svundne tider. Til prøve

giver jeg et par småstykker om vilde dyrs forekomst i ældre tid men jeg har andre optegnelser om gammelt landbrug og gamle festskikke, om ildebrand og om øvrighed, osv. — om intet dog så meget, at jeg ikke må ønske endnu langt mere, förend samlingen i udvalgt og ordnet skikkelse, kan gives den læsende almenhed i hænde.

En bondeslægt på Lerskov. — Svenskekrigen. — „Jeg gir bondedask."

Det længste, man kan huske tilbage her på Lerskov, det er til Svenskekrigens tid. Min fader har fortalt om det: Hans Jepsens datter, en ung pige der hedte Maren, hun blev forfulgt af en svensk rytter, der vilde tage hende med vold. Hun flygted ud på mosen. Og så spurgte hun en mand, som stod der og arbejded, hvad hun skulde göre, om hun skulde springe ud i en törvegrav. Han sagde „spring!" — og så sprang hun[1]).

Den gang var der fem gårde i Lerskov. Men i den tid derefter er de fleste familier flyttet bort eller død af sygdom. Det var jo krigsår og dårlige tider.

Nis Jendresen var den förste, der sad ene i Lerskov[2]). Han var gift med Else Jörgensdatter. Det er fortalt, at da han friede til hende, betingede hun sig, at hun vilde ikke trille törv ud. Han svarede: „Du behøver ikke at trille flere törv ud, end jeg graver!" Hun var en dygtig

---

[1]) Hermed kan man sammenligne en optegnelse i Østerløgum sogns ældste kirkebog: „Den 3. december 1644 blev begravet Hans Jepsens datter udi Lerskov, som blev fundet druknet i et törvedige på Lerskov mark af frygt for Svenskerne."

[2]) Han var ifølge kirkebogen født 1701, blev gift 1737 og døde 1762. Hans kone overlevede ham i 16 år og blev 69 år gammel.

kone. En ma i Søndertoft kaldes endnu Elsesmaj efter hende; det store jorddige om Nörrekær, hvoraf der endnu er spor, lod hun bønderne i Genner sætte til betaling for törvejord. Gennerboerne gravede da en uhyre mængde törv, de havde deres lade nede ved Kallesdal; sådan fik de på Lerskov penge til de store skatter, de skulde udrede for alle byens fem gårde. Det var også hende, der bragte bier hertil. Hun lod sætte de fine messing-dörhamre, som var paa Lerskov indtil branden 1846. Om ham er det fortalt, at han engang lod de ord falde, at han kunde ikke vide, hvor pengene i fattigblokken blev af (som præsten bestyrede). Pastor Mayland fik det da ordnet sådan, at der blev valgt otte mænd til at være med at uddele pengene. Det er dem, der siden er blevne til tolvmændsråd.

Nis Jendresen havde kun to døtre, Maren og Gunder. Af dem var Maren svagsindet eller enfoldig. Gunder blev gift med Hinrik Jörgensen fra Nybbøl i Jordkær sogn. Det var den förste hjemmevielse, der fandt sted, og der var ved bryllupet sat borde i Vandsig toft. Det var förste gang, der blev drukket te her på egnen.

Hans fader var Jörgen Jepsen i Nybbøl; det var da min oldefaders fader. Der fortælles, at han var en gang i Slesvig, og der så han på noget eksersits. Så var der en underofficer, en fægtemester tror jeg, han underviste i fægtning. „Æ skulde kun ha haft min gammel slire,“ sagde han, „der hænger hjemme ved min seng, så skulde æ nok ha hjulpen dig din i skede.“ Så forlangte de af ham, at han skulde prøve at slås med fægtemesteren. Han vilde ikke ha været til det; men de blev ved med ham, og han kunde ikke blive fri. Så begyndte de at slås.

„Æ gör int sådan kokspring,“ sagde han, „æ gir bunndtøger!“ og så hugged han æ fægtmester en arm af. Derfor måtte han så i tugthus et fjærdingårs tid.

Hinrik Jörgensen var ikke som han, men en meget alvorlig mand. Han skrev den bog helt fuld af salmer, som jeg har; smukt skrevne og en del ligesom prentet. Min moder kunde huske gamle Hinrik Jörgensen; han havde en sort kalot og en grön kamisol — sagde hun — der nåede helt ned til æ knokler. Han havde det ellers ikke let; to gange døde alt kvæget bort af pest, han fik kun reddet et par køer, der stod i et hul i heden. Men efterhånden fik han jo gården dreven op; det var en tid, hvor man arbejded stærkt, og han havde hans fire sönner til hjælp. Törven solgte han til folk fra omegnen; han tog mere end 1000 mark ind for törvejord. Gamle folk fortæller, hvordan han gik ud med en kurv med små pandekager og traktered dem, der arbejded på mosen.

Han havde mange børn, men de fleste døde af sygdom. Nis Hinriksen, min faders fader, fik gården efter ham, og brødrene fik penge i arv. Men han var ingen dygtig mand. Han kunde ikke betale skatterne, og så blev gården sat til auksjon; men der var ingen, der vilde tage den for restancerne. Så blev det gjort om, og 4 tiendedele af jorden blev lagt ud til plantage, og skatterne gjort så meget mindre, för han vilde tage den i fæste. Hvornår den egenlig var bleven fæstegård, det véd jeg ikke; der var en gang, da så mange gårde skyldte for skat, og ejerne tog dem i fæste.

Ja den gang havde de det usselt. De dyrked kun rug og tarre (boghvede), én indtægt med rug og to med tarre, og havde kun lidt og dårligt hø. De havde 8 heste,

men om foråret var de så afkræftede, at de ikke kunde trække en vogn til mølle. De brugte 4 heste for hver plov, og 6 når de plöjede grönjord.

Hans kone tjænte på gården, för han fik hende; og hun var lidt af familien. En gang, da han var ung, kom der besøg, og der var en kön ung pige, som han viste rundt på gården; da stod hun Lisbet ved vandtruget. „Ja den gang tænkte du nok ikke, du skulde ha den lille, der stod ved æ vandtrug", sådan drilled hun ham siden.

Under krigen med Englænderne var her strandvagt. Gamle Nis Hinriksen her i gården, og så Jens Bundesen i Genner, de var officerer; hans sabel som löjtnant havde vi endnu på gården, indtil det hele brændte op. Og han havde dog ikke været soldat; for de var fire brødre, og så var der én, som blev derinde og tjænte for dem alle; tilsammen havde han været soldat i 18 år. — Jeg kan huske gamle Nis Hinriksen. Han sad og var så tyk, at han næppe kunde få sine hænder sammen på brystet. Men som ung var han sådan, at han kunde spænde om livet med hans to hænder.

Gamle Nis Hinriksen var pietist, ligesom hans fader, og han stemte jo ikke godt med Peter Kier, da de först havde fået ham til sognet; men i tidens løb kom de til at forstå hinanden bedre[1]).

---

[1]) Præsten Peter Kier, selv en bondesön fra Østerløgum, var en af de betydeligste mænd af den rationalistiske retning. 1802 blev han valgt præst i sit fødesogn, og han døde der 1834. Han kom i svogerskab til Nis Hinriksen på Lerskov, idet hans datter blev gift med dennes sön; hun blev moder til gårdens nuværende ejer.

Ulve og deres udryddelse.

„Min bedstefader (født 1735) fortalte, at i hans ungdom kom han en gang over Ellum banker (ved Løgumkloster), da der nylig havde været klapjagt i Draverskov; og der så han 14 ulve hængende i en dertil oprejst galge.“

I Borrig (Brede sogn), har gamle folk fortalt, gik der en hoppe med sit føl hildet i en fenne tæt ved byen. Om morgenen da man kom til den, stod den med forbenene, som var hildede sammen, således, at et ben var på hver side af ulvens hals og hilden over denne. Ulven var kvalt, men den havde ædt alt kødet af hoppens ene fod, uden at det tro dyr flyttede den. Føllet stod uskadt bagved sin moder.

En mand fra Åspe, Peder Andersen (hvis datter har fortalt dette), gik som ung på landevejen mellem Åspe og Bredebro. Med ét blev han en meget stor hund vár, som glor så hæslig på ham. Den blev siddende og han stående i liden afstand. Da det var i rughøsten og mange folk på marken, som så dette, kom de løbende med leer og river hujende og skrigende; da tog dyret flugten ud ad Draverskov til. Det var en stor vild ulv, den sidste, der blev set der på egnen.

Tamme snoge.

I forrige tider skal der have været så mange snoge på østkanten af landet (og det er der nok endnu), at de krøb omkring i husene på heden og havde bolig i sengene. Der fortælles, at i Åndholm ved Østerløgum var der et par folk, som stadig om dagen var på arbejde på mosen; imens lod de deres små börn være ene hjemme, og de satte mælk og brød til dem. Nu hændte det sig, at for-

ældrene kom hjem för end sædvanlig; men hvor forbavsede blev de ved at se börnene tilligemed en stor snog omkring mælkebrødsskålen. Snogen drak begærlig mælken, men et af börnene slog den med skeen over hovedet og sagde: „Vil do tæj mæ a æ bråkker?“ De fik da at vide, at den var deres jævnlige selskab og så tam som en hund.

Opfordring.

Jeg beder sønderjyske mænd og kvinder at række hånd med til — så fuldstændig som muligt — at få deres hjemstavns folkesagn optegnede.

I disse småfortællinger, der er nedarvede fra forfædre, har de svundne tiders tænkemåde afspejlet sig så troskyldigt og derfor så klart som på intet andet område. Samlede til ét giver sagnene et billede af Sønderjyllands historie, således som den har tegnet sig for den sønderjyske befolkning. Og ligeledes giver en anden kreds af sagn — om underboer, ellefolk og gengangere — et billede af folkets ældgamle religiøse tænkemåde, hvis rod er i selve hedenskabets tid.

Indsamlingen og granskningen af folkesagn tilhører de sidste hundrede år, — den tid hvor folkenes nationale særpræg og nationale ret er trådt så stærkt i forgrunden. For hvert enkelt folk har det været en æressag at få sine fortidsminder lagt frem og at stille deres ejendommelige æmner og karakter i klart lys. Allermest er her grund dertil for en folkestamme, der med fast vilje fordyber sig i sin nationale ejendommelighed for derigennem at udholde det hårde tryk udefra.

Der er allerede samlet så meget af disse sagn, at der er udsigt til, at man kan give det sønderjyske folk en rig bog af dets fortidsminder. Noget af det findes trykt på forskellige steder; for enkelte egne er der udgivet småsamlinger af sagn. I Svend Grundtvigs optegnelser findes meget, som de ældste elever på Rødding höjskole og andre har sendt til ham i sin tid. Og i senere år er en del blevet optegnet.

Af gamle historiske sagn og om overnaturlige væsner har jeg på den måde meget; men yderligere oplysning om mangt og meget er kærkomment. Hvor langt omkring kender man f. eks. fremtidsspådomme om verdens sidste tid eller om Holger Danske? — Især vil jeg dog bede om, at man nedskriver fortidsminderne fra en noget nyere tid, de sidste hundred år, eller så (dog forud for 1848 og alle nulevendes personlige oplevelser): alle de sagn fra bedstefædres og oldefædres tid om de mærkelige personer eller optrin, der er kendte indenfor den enkelte slægt og den enkelte egn, om bønder, om stærke mænd, om embedsmænd, præster osv., og ligeledes minderne om den enkelte egns tilstand og daglige liv. Når mange giver deres bidrag, selv om det måske bliver lille, og sætter en ære i, at deres minder ikke skal mangle i den fælles samling, kommer det hele til at udgöre et stolt og rigt billed af forfædrenes liv.

Jeg beder dem, der vil skrive sådant op, at de vil mærke sig følgende:

1) Skriv så vidt muligt, således som man fortæller, uden at prøve på fint eller pynteligt udtryk.

2) Skriv op ved hvert sagn, hvem der har fortalt det, eller om det er kendt af mange på det sted. (Disse

navne bliver ikke nævnt offentlig, men er til oplysning for udgiveren.)

3) Skriv hellere for mange fortællinger end altfor få.

4) Skriv så vidt mulig på løse blade, hvert sagn på et blad for sig.

5) Send det enten til mig selv (Dr. Axel Olrik, København V) eller til sprogforeningens sekretær eller til udgiverne af „Sønderjyske årbøger".

Jeg kan ikke slutte uden at bringe en tak til dem, der tidligere har fortalt mig eller tilsendt mig deres hjemstavns folkesagn. Jeg beder dem bevare deres kærlighed til fortidsminderne og arbejde for dem. Og jeg ønsker dem mange efterfølgere og medhjælpere i den smukke gerning.

Axel Olrik.

Lidt sprogligt.

Af Marius Kristensen.

Hr. kand. Gudmund Schütte har i Sj. Årb. 1900, s. 1 følg., gjort rede for en række forhold, som i lange tider har været genstand for undersøgelse, og vist, at disse forhold dog ikke endnu havde fået deres endelige forklaring. Vi skal nu se på nogle rent sproglige forhold, som angår nationale grænsespørgsmål, og vi kan da gærne begynde med nogle almindelige betragtninger, der på flere punkter falder sammen med, på intet punkt strider imod, hvad hr. Schütte alt har fremsat.

1. I sprogene kan vi finde ensartet (parallel) og uensartet (divergerende) udvikling, tit således, at vi kan skönne noget om grunden dertil, men tit også således, at grunden er os fuldstændig ubegribelig. Folkeligt slægtskab synes ikke at have nogen betydning med hensyn hertil. Vi skal begynde med nogle eksempler.

På Balkan-halvøen har man en række meget forskellige sprog, som dog med undtagelse af tyrkisk hører til den samme (jafetiske) æt[1]), men til vidt forskellige dele af denne. Der er nygræsk, albanesisk, et romansk sprog (rumænsk) i flere afdelinger, og nogle slaviske sprog, af hvilke dog kun bulgarsk hører til de udprægede Balkan-sprog. Trods deres forskellige oprindelse har

[1]) H. Pedersen i Sj. Årb. 1899 s. 24 følg.

næmlig Balkan-sprogene i grammattisk henseende en række store overensstemmelser, som kan omfatte dem alle, men også (som f. eks. den efterhængte artikkel) være indskrænkede til nogle af dem (i det nævnte tilfælde til rumænsk, bulgarsk og albanesisk). Enten det ene eller det andet er tilfældet, må forholdet opfattes, som den unge kender af Balkan-sprogene, Kr. Sandfeld-Jensen har opfattet det i sin doktordisputats: det skyldes påvirkning fra det ene folk til det andet i grænseområderne, og det har fra grænserne forplantet sig ind over det sprogrene stammeland. Han har for et enkelt forholds vedkommende fulgt sporene et for et og påvist, at dette har gået den vej, og der kan næppe være tvivl om, at de andre er udviklede væsentlig på samme måde. — Men hvorfor optræder så fuldstændig ensartede udviklinger fjærnt herfra, hos russiske bønder og de i det indre Rusland levende finske Mordviner, eller hos de nordiske folk, som tilfældet er med den efterhængte artikkel? Ja man træffer så slående overensstemmelser som den, at rumænsk får *cartóf* for *kartoffel*, fordi *-l* plejer at være bestemthedsmærket, ligesom vi på dansk får *drot* for *drotten* [1]) af tilsvarende grund.

Dette ene eksempel lærer os, at vi for det første ikke har lov til at antage sprogligt grundslægtskab mellem to folk, fordi der hos dem findes parallelle sprogudviklinger, og at vi for det andet ikke en gang har lov til at antage, at påvirkning mellem disse sprog behøver at have været til stede. Hvor parallel udvikling findes i to nabosprog, vil der dog være grund til at overveje, om ikke en sådan påvirkning har fundet sted.

---

[1]) Af *drotten* dannes *dronning (drotn-ing)* sml. *kærl-ing* (af *karl)*. (Se Tidsskr. f. filologi 3. række III s. 107 og 125.)

I sprogenes stof (ordene og formerne) ligger muligheder for en udvikling, og til hvilken side denne skal gå, kan i en mængde tilfælde først skönnes, når den har fundet sted. Tit står et sprog delt, således at nogle egne er gåede en vej, andre en helt anden. Her får vi altså inden for samme sprog en divergens, og også dennes årsag kan i nogle tilfælde oplyses, i andre ikke. Når f. eks. den samme plante i nogle dele af Norden kaldes *kartoffel*, i andre *potet*, hænger dette åbenbart sammen med, fra hvilket land den på hvært sted er indført. Omvendt er der ingen grund til at antage nogen nærmere sammenhæng mellem skånsk og vestfynsk, fordi *å* i begge landsdele bliver til *au*.

2. Men foruden denne modsætning mellem parallelle og divergerende udviklinger må vi endnu være opmærksomme på en vigtig forskel, den mellem stilstand og forandring. At søge en grund til stilstanden er vel unyttigt, og grundene til forandring er ofte vanskelige at finde. Men sådanne forhold, som at en sprogændring kun når over en del af et ellers sammenhængende sprogområde, hører til det aller almindeligste i sprogudviklingen. Lad os også her se på nogle eksempler.

I det sydtyske (höjtyske)[1] sprog findes blandt flere andre lignende overgange en lydovergang fra *t* til *s* efter

---

[1]) Höjtysk vil sige „bjærglandstysk", modsat lavtysk, nedertysk, plattysk, som alt betyder „slettelandstysk". Der ligger ingen værdibestemmelse, men en geografisk bestemmelse i navnet, så det er urigtigt at overføre brugen til andre sprog, hvor en sådan forskel ikke er tilstede. Forskellen er den samme som mellem höjskotsk (gælisk) og lavskotsk (nordengelsk), ikke som mellem skriftsprog og folkemål. Der findes også höjtyske folkemål i mængde.

selvlyd, som *lassen* (plattysk *laten*, eng. *let*, sv. *låta*), *bloss* (plt. *blot*), *schloss* (*slot*), *wissen* (plt. *weten*, sv. *veta*). Det tyske sprogområde er på intet sted afbrudt af en egentlig grænse, men denne overgang går kun nord på til en linje omtrent fra Aachen og Köln til Frankfurt ved Oder. Hvorfor overgangen er standset dér, er umuligt at sige.

I fransk og norditaliensk er gammelt *u* og *o* gået over til *y* og *ø*, medens spansk og midtitaliensk ligesom de andre romanske sprog ikke har denne overgang. Her er det vel mere end en tilfældighed, at denne overgang strækker sig over det område, som i gammel tid beboedes af keltiske stammer, men det er kun yderst sjældent, at man således kan finde spor af uddøde sprogs indflydelse på det nu levende.

3. Forudsat at grundlaget for to sprog er det samme, kan disse sprog kun være adskilte ved en virkning enten af divergerende udviklinger eller af forskellig udviklingshastighed. Og omvendt kan to sprog, som udvikler sig parallelt fra et forskelligt grundlag, kun nå samme resultat, hvor undtagelsesvis grundlaget for begge sprog stemte over ens. Dette er jo selvfølgelige sandheder, men man har beviser nok for, at de ikke altid har været respekterede.

K. J. Lyngbys bevis for, at jysk var et nordisk og ikke et angelsk sprog, beror netop på dette. Man havde fæstet sig ved enkelte overensstemmelser mellem jyske og engelske ord, men Lyngby skar gennem alt dette væv ved at fremhæve, at engelsk og jysk i adskillige hundredår har fulgt væsentlig parallelle udviklingsbaner, men dog med enkelte divergerende udviklinger. Ofte viste nu en undersøgelse, at netop hvor resultatet blev det samme, havde både grundlaget og udviklingen været forskellige,

medens udviklingen kunde være fuldstændig ens, og resultatet dog forskelligt, netop fordi grundlaget var forskelligt. Dette forskellige grundlag var så igen i ældgammel tid opstået ved divergerende udvikling fra samme grundlag.

I det fællesgermanske grundsprog hed en sten *stainaz* hellig *hailagaz*, egen *aiganaz*[1]), og former som væsentlig stemmer hermed finder vi på de aller ældste nordiske runemindesmærker og i den gotiske bibeloversættelse. I vikingetidens nordisk træffer vi formene *stæinn*, *hæilagʀ* og *æigenn*[1]), dansk o. 1000 *sténn*, *hélagʀ* og *éginn*[1]), men i oldengelsk er *ai* blevet til *á*, så vi får *stán*, *hálig*, *ágen*. Her har altså den samme grundform ved divergerende udvikling givet vidt forskellige former i olddansk og oldengelsk.

Det fælles grundsprogs lange *æ* har holdt sig på oldengelsk, så vi får *dǽd* dåd, *grǽdig* grådig, medens nordisk har langt *a*: oldsl. *dáð*, *grá[illegible]ugr*; et nordisk langt *a* opstår også af kort *a* foran bortfaldet *n*: *gás* (sml. ty. *gans*), medens oldengelsk her får *ó*: *gós*. For øvrigt svarer oldengelsk og oldnordisk *ó* i reglen til hinanden, da begge er arvede uforandret fra grundsproget. Enkelte små afvigelser findes dog.

Nu har jysk og engelsk som nævnt i lang tid udviklet sig væsentlig parallelt. Svarende til langt *a* i oldengelsk har nyengelsk gennemgående langt *o* (skrevet på forskellig måde), og svarende til olddansk langt *a* har nyjysk[2]) også *o*. Hvor det samme grundlag har været,

---

[1]) 2den stavelses selvlyd er tvivlsom. [2]) Disse overgange gælder dog kun for nörrejysk og delvis for det sydligste sønderjysk (Angel, Als og „trekanten“ ved Husum). Det egentlige nordslesvigske er med hensyn til selvlydenes behandling den del af dansk, som står skriftsproget nærmest.

findes altså samme resultat, sål. i *båd*, som er et gammelt lån fra engelsk (jysk *bo'ð*, eng. *boat* ɔ: *bót*) og *lån*, der måske er gået fra nordisk over i engelsk (jysk *lo'n*, eng. *loan*). Svarende til oldengelsk *é* og *ǽ* har nyengelsk *í*, og på lignende måde jysk ofte *ie* svar. til olddansk *é*, som i ordet *her*, hvor *e*-lyden er oprindelig fælles (østjy. *hie(r)*, eng. *here* udtalt som det jyske).

Men da oldsprogenes forskellige udvikling har ført til at oldengelsk ofte har *á* svarende til olddansk *é* og omvendt *ǽ* svarende til olddansk *á*, får vi:

Olddansk:	Nyjysk:	Nyengelsk:	Oldengelsk:
sténn	*sti'en*	*stone*	*stán*
hélagʀ	*hel'e*	*holy*	*hálig*
héll	*hi'el*	*whole*	*hál*
éginn	*ejen*	*own*	*ágen*
men:			
dáð	*(dåd)*	*deed*	*dǽd*
stál (stål)	*sto'l*	*steel*	*stǽl*
mál (måltid)	*mo'l*	*meal*	*mǽl*
og			
gás	*go's*	*goose* [guus]	*gós*
men med ensartet grundlag			
rót	*ru'eð*	*root*	*rót* (nordisk ord)

Disse eksempler viser klart, at netop den parallelle udvikling har uddybet de forskelle, som allerede fandtes i oldsprogene. Omvendt har en forskellig udvikling undertiden medført at oprindelig forskellige ord er faldne sammen, som når oldengelsk *cú* og oldjysk *kó* ved en forskellig udvikling begge er blevet *kow*. Også betydningsforskelle har holdt sig, som den mellem sønderjysk *ene* ingen, og engelsk *any* [æni] nogen, som begge har ud-

viklet sig af samme ord, men allerede i oldsprogene har samme betydningsforskel som nu om stunder.

4. Lyngbys bevis for, at jysk er af nordisk, ikke af angel(saksi)sk oprindelse, er vel anerkendt af alle, som har en smule forstand på sproglige sager. Skal vi nu se nærmere på de jyske forhold, bliver det os påfaldende, at der tværs over det jyske sprogområde går et bredt bælte, det egentlige nordslesvigske mål, som med hensyn til de stærke stavelsers lange selvlyde står det danske skriftsprog nærmere end noget andet dansk mål. Det er påfaldende, fordi det strækker sig mellem to områder, det nörrejyske og det sydslesvigske, som har en derfra forskellig og i flere henseender ensartet udvikling. Ser vi nærmere på det nordslesvigske mål, viser det sig imidlertid, at dette også må have været på vej til at få en lignende udvikling; former som *vol* (hul), *tvon* (torn) o. lign. viser, at den overgang fra *o* til *ue*, som nu er ejendommelig for nörrejysk og sydslesvigsk (i modsætning til ø-målene), også har været begyndt i nordslesvigsk, men er stanset, og at så en divergerende udvikling dér er begyndt, som har genindført den oprindeligere lyd. Hvorfor denne reaktion er indtrådt, er det umuligt at afgöre. Men ved denne afbrydelse i sammenhængen er de sydslesvigske mål blevet skilt fra deres nærmeste frænder, og det bliver os derfor mindre påfaldende, at de på enkelte punkter, som overgangen *e* til *ie* efter *r*, følger ø-målene og ikke nörrejysk.

Også i en anden vigtig henseende adskiller största delen af de slesvigske mål sig fra nörrejysk. Den nordlige del af det nuværende Danmark har næmlig fået en ejendommelig form for betoning (*stødet* eller *stødtonen*)

i stedet for den gamle, fællesnordiske musikalske toneforskel mellem enstavelses- og flerstavelsesord. Men dette er ikke tilfældet i alt fald i det sydlige Østslesvig (omtrent fra Gennerbugten syd på). Her har N. Andersen påvist, at den gamle musikalske forskel endnu består, medens stødet ikke findes. Nu er imidlertid det mærkeligste ved sagen, at denne musikalske forskel også findes på Ærø, Tåsinge, Fyn, Sydsamsø, til trods for at Nordfyn og Samsø har stød, medens hværken stød eller musikalsk forskel findes på Langeland, Lålland, Falster, Sydsælland, Møn og Bornholm. Det er altså en lille del af sprogområdet, som har bevaret det gamle betoningsforhold, delvis ved siden af det ny, og til denne del hører i alt fald en del af Nordslesvig.

Disse to forskelle — selvlydenes renhed og mangelen på stød — er vel dem, som for almindelige mennesker skarpest skiller mellem nörre- og sønderjysk, men de går altså begge tilbage til de i begyndelsen nævnte årsager: forskellig hastighed i udviklingen og divergerende udvikling.

5. Af noget forskellig art er derimod nogle afvigelser mellem jysk-fynsk eller sydvestjysk og det øvrige dansk.

I de ældste former af vor stammes sprog er der med hensyn til adjektivets (tillægsordets) böjning en dobbelthed til stede, idet de sydlige og østlige dele (höjtysk, gotisk og nordisk) har en intetkönsendelse *-t* (höjtysk *-s*, se ovenfor s. 240), som er indkommen fra pronomenerne (stedordene), hvor den er fælles for hele den jafetiske sprogæt. Ved siden af denne form findes dog i de tidligst kendte af disse sprog også en intetkönsform uden *-t*, og i de vestlige sprog (lavtysk, frisisk og engelsk) findes endelsen *-t* slet ikke uden for sit oprindelige område.

Medens formerne med *-t* er blevne eneherskende i höjtysk og störste delen af nordisk, er der nu en del af det danske sprogområde, hvor man ganske vist har former på *-t*, men ved siden af dem også former uden *-t*, og dette vel at mærke både o. 1300 og nu. I Jyske lovs ældste håndskrift er *-t* vel gennemført ved de egentlige adjektiver, men i participierne findes hyppigt intet intetkönsmærke, og lignende er forholdet i andre samtidige jyske håndskrifter. Og det gælder — med undtagelse af nogle Djurslandsmål og delvis vendelbomålet — den dag idag for hele Jylland og Fyn, at participiet ingen særlig intetkönsform har. Ja i det egentlige Nörrejylland er det kun meget få adjektiver, på mange steder kun *god*, som har særlig intetkönsform, medens biordsdannelser viser, at endelsen för har været mere udbredt. Det hænger vel sammen med denne afvigelse fra den ellers i Norden gennemførte böjning, at vestjysk (ikke sønderjysk) helt har tabt den grammattiske könsforkel, ligesom engelsk, der jo i oldtiden slet ikke kender *-t* i intetkön.[1])

Det er muligt, at denne forskel går tilbage til en tid, da vor folkestammes sprog endnu ingen skarpe grænser havde, at med andre ord det jysk-fynske forhold har sine rødder i den grå oldtid. Men det er også muligt, at det skyldes en rent nordisk udvikling. Selv i norsk-islandsk o. 1200 findes næmlig endnu tydelige spor af dobbeltformer, som vi træffer dem i gotisk og oldhöjtysk, og udviklingen til *-t*-endelsens eneherredömme er da foregået i rent særnordisk tid. I så fald kan meget vel *en* egn være

[1]) Mundtlige udtalelser af prof. A. Noreen og kand. P. K. Thorsen viser, at disse to udmærkede kendere af nordisk sprogudvikling har en lignende opfattelse som den ovenfor fremsatte.

bleven stående ved en delvis gennemførelse, uden at dette forhold beror på egentlig tilslutning til naboerne i syd og vest. Vist er det dog, at jysk-fynsk, med vestjysk som yderste trin, indtager en mellemstilling mellem det øvrige nordisk og höjtysk på den ene, plattysk, frisisk og engelsk på den anden side.

På et andet punkt er det afgjort rimeligst, at vi blot har divergerende bevægelse inden for samme sprogområde. Det er med hensyn til den vest- og sønderjyske brug af artiklen. Som N. Andersen og Schütte har antydet, var det i den ældste tid ligegyldigt, om denne sattes for eller bag sit navneord. For största delen af Norden fæstnedes den efterhængte form, men først i historisk tid, medens den foransatte artikkel blev herskende i hele det sydvestlige Jylland til en linje omtrent fra Hannæs til Horsens fjord. At også denne omstændighed kan stå i forbindelse med, at nabofolkene i syd og vest har samme form, tör vi ikke nægte, men i alle tilfælde er den udviklet på rent nordisk grund og fra forudsætninger, som fandtes i de nordiske sprog.

Det er ikke umuligt, at dette forhold igen har haft betydning for tabet af grammattisk kön i vestjysk. Det viser sig næmlig på mange steder i Norden, at den foransatte artikkel mindre end den efterhængte bevarer sine oprindelige formforskelle, idet hankön og hunkön (*den* store mand, *den* gamle kone) her tit er faldne sammen, hvor den efterhængte (mand*en*, kon*en*) endnu er tydeligt forskellig.

6. Medens disse afvigelser mellem jysk og de øvrige nordiske sprog i og for sig udmærket kunde være, ja rimeligvis er udviklede uafhængigt af naboskabet i syd, er

der andre, som afgjort må hænge sammen med dette. Dette gælder f. eks. med fuld sikkerhed optagelsen af en del ord fra tysk i de nærmeste danske mål, således særlig brugen af de tyske benævnelser på tierne i en del af Mellemslesvig.

Mærkeligere forekommer en anden forandring mig at være, og denne har, så vidt mig bekendt, hidtil ikke været nævnt (undtagen af mig i et lidet udbredt blad). Men for at forstå denne, må vi gå en lille omvej.

Allerede i oldlavtysk (oldsaksisk) dog ikke i de aller ældste håndskrifter træffer vi spor af en overgang fra *ft* til *ht*, eller som det senere skrives *cht*. Denne overgang, som i middelalderen gennemføres i alt fald i den nordvestlige del af det lavtyske område (med nederlandsk), medfører i en del ord et let kendemærke på lavtysk byrd, sål. i de danske låneord *lugt* (v. s. af *luft* og *loft*), *sigte* efter noget (sml. sv. *syfta*), *sagte* (höjty. *sanft*, eng. *soft*). I ældre tid kan vi i danske bøger se former som *Ribe stict*, fuglene i *lucten* o. lign.

Denne overgang, hvis begyndelse altså ligger i en tid, da dansk og tysk var udpræget forskellige sprog og da hele Jylland ned til grænseskovene og -sumpene var et rent dansk land, har imidlertid bredt sig over grænsen mellem tysk og dansk. Den er kommen syd fra, ti en enkelt af de sønderjyske former viser, at overgangen på dansk område næppe er ældre end o. 1200, medens den kan påvises i lavtysk allerede o. 1000. Jeg kender ikke noget sydjysk middelalderligt skrift, som bærer vidne om denne overgang, og den synes i det hele ikke at være bleven gennemført, men sporene er så tydelige, at man ikke godt kan tvivle om, at den har været der.

Disse spor er to fortidsformer, til *købe* og det sydslesvigsk-ærøske *øbe* (råbe, isl. œpa), og ordene *løfte* og *vifte*. I disse 4 tilfælde har olddansk lydforbindelse *ft*, som i senere nordjysk er blevet til *wt (kjøwt, løwt, hwøwt)* men i Sydjylland, indtil lidt nord for den nuværende rigsgrænse, finder vi formene *köjt*, *öjt*, *löjt* og *vöjt*, og disse kan ikke forklares direkte ud fra former med *ft*, men meget vel ud fra en mellemform med *xt* (*x* er den lyd, Mellemslesvig har i *koge* og *bage* svar. til skriftsprogets *g*), som fuldstændig vil svare til den oldlavtyske på *ht*, *cht*. Et virkeligt *ft* bliver næmlig i sydjysk som ellers i jysk til *wt* (f. eks. *skrøwt* skrift, *gywt* gifte o. lign.) medens *xt* (skr. *gt*) kun bliver *wt* efter *a* og *o*, men *jt* ellers (*slawter* slagter, *lowt* lugte, men *sejt* sigte, *röjter* røgter).

Selvfølgelig viser denne overgang intet om slægtskab mellem sydjysk og saksisk; den viser blot, at der en tid lang har været levende berøring mellem de to folk, ligesom f. eks. mellem bulgarere og rumænere, og at sprogændringer aldeles ikke har respekteret sproggrænsen, men omfattet dele både af det danske og af det tyske område uden helt at brede sig over noget af dem.

7. En mærkelighed endnu ved den aller sydligste spids af det danske område må nævnes. I Fjolde og Svesing sogne findes den samme overgang fra *kj* til *tj* og *gj* til *j*, som i frisisk (eller angelsk, se Schütte s. 35). Hænger nu disse sydslesvigske former (som *tjær* kær, *tjør* kød, *tjudel* kjortel) sammen med den frisiske lydovergang, og har vi atter her en sprogændring, som er gået over en sproggrænse?

En sådan mulighed kan ikke afvises uden videre. Men der er en anden, som ligger fuldt så nær, og det er

den, at der ganske vist er sammenhæng, men med de syddanske øer. Denne samme overgang findes næmlig ikke blot på de kanter af det danske sprogområde, som vender mod Norge (Vensyssel) og Sverrig (Skåne og Bornholm), men strækker sig fra Skåne langs hen ad de sydlige øer (Møn, Falster, Lålland, Langeland, den fynske gruppe, Ærø, ja mod nord til Endelave), og det er ikke utænkeligt, at det nu uddøde danske mål i Sydangel og Svans har været bindeleddet mellem Husumegnen og Langeland-Ærø.

Også på andre områder går sønderjysk sammen med de sydlige øer. En ting er nævnt allerede s. 244, men her kan endnu henvises til den fælles opgivelse af det gamle *w* i ordenes begyndelse, som er helt eller delvis bevaret i nörrejysk, og til bevarelsen af den gamle danske flertalsform i bydemåde *(går nu ind og sætter jer ned!)*, som i Jylland mod vest går omtrent til Esbjærg, mod øst næppe så nordligt, og som også findes i alt fald enkelte steder på sydøerne, men i skånsk og bornholmsk afløses af den svenske form på *-en*.

Derfor tör vi ikke nægte, men endnu mindre påstå, at der er en forbindelse mellem den sydslesvigske og den frisiske lydovergang. Med hensyn til spørgsmålet om nært slægtskab mellem målene er den i alt fald betydningsløs.

8. Vore undersøgelser har nu ført til den slutning, at alt det i de slesvigske folkemål, som ved første öjekast kan synes afvigende, i virkeligheden fuldtud forklares og kun kan forklares, ved en sammenligning med olddansk og nydansk, med undtagelse af nogle enkelte forhold, som vidner om nær berøring med lavtyske folke-

stammer i senere tid (middelalder og nytid). Og dette udfald af den sproglige undersøgelse kommer ikke uventet, da vi jo ved fra historien, at dansktalende folk ved den historiske tids begyndelse boede over hele den befolkede del af Slesvig.

Beviserne for denne sandhed er så gode både i sproglig og historisk henseende, at den ikke kan drages i tvivl. Men må det dog ikke til slutning være mig tilladt at advare mod et af dem? Det er unødvendigt, fordi der er nok foruden det, og det er usikkert. Dette bevis, som en modstander let kan hænge sig fast ved, er de sydslesvigske runestene. Man ser undertiden disse anførte som et bevis for Danevirke-egnens datidige danskhed, men det er et noget usikkert bevis. Den ene af dem er næmlig svensk, den nyfundne fra domkirken i Slesvig skal efter sigende være gotlandsk og de tre andre er rejste af folk, som ikke med sikkerhed kan siges at høre hjemme der på stedet. Nu havde man vel ikke rejst dem der, om man ikke mente, at egnens folk forstod deres sprog, men fuld sikkerhed har vi dog ikke. Lad os derfor holde os til de andre fuldgyldige beviser, og lade de tvivlsomme runestene gælde for det, de er: mærkelige vidnesbyrd om danske kongers kampe på Danmarks historiske grænse mod fremmede (svenske) erobrere.

Og lad mig så til sidst endnu göre en tilföjelse til, hvad br. Schütte har skrevet om den „næsten eneste“ virkelige sproggrænse inden for vor folkestamme (s. 60 flg.). Dersom vor folkestamme nord og syd for Østersøen havde haft lige så lang en berøringslinje, som den havde för folkevandringen, da germanske stammer beboede Øster-

søens sydkyst lige hen til det egentlige Preussen, så vildesammenstødet mellem franker og danske dog ikke have kunnet sætte denne grænse. Men ved folkevandringen blottedes Østersøkysten, og slaverne skød sig som en bred kile ind til Elben, ja overskred denne flod både i Hannover og i Sachsen, og en sidegren trængte endog op i Østholsten og ud på Femern.[1]) Derved blev den bekvæmmeste vej mellem nord og syd (Østersøvejen, vandvejen) spærret af fremmede, fjendtlige stammer, og kun skov- og sumpgrænsen mellem Slesvig og Holsten, vanskelig at befærde, stod tilbage. Disse forhold må også tages i betragtning, når man vil forklare, hvorfor just her en ægte sproggrænse opstod.

[1]) H. Pedersen i Sj. Årb. 1899 s. 137.

Stormfloden 1634

og dens Virkninger paa Sønderjyllands Vestkyst.

Af Cand. theol. M. H. Nielsen.

Sønderjyllands Vestkyst er som bekendt i Tidernes Løb undergaaet store Forandringer. Særlig iøjnefaldende turde disse Forandringer vel være paa den Del af Kysten, der ligger Syd for Vidaaen. For faa Aarhundreder tilbage var nemlig Størstedelen af de vidtstrakte, frugtbare Koge, der nu findes mellem nævnte Aa og Husum Aa, Havbund eller Vader, der daglig overskylledes af det salte Vand, mens Resten bestod af talrige i Almindelighed ret smaa uinddigede Øer. Ved den jævnt fremadskridende Marskdannelse med paafølgende Inddigning er Kystlinien imidlertid efterhaanden rykket længere og længere mod Vest.

Paa den Maade har Natur og Kultur i Forening stadig gjort nye Erobringer fra det graadige Hav. Men man maa dog ikke mene, at der i hin evige Strid imod Vesterhavet kun er Tale om Nederlag for dette. De Sejre, Havet har vundet, er tværtimod langt større end Nederlagene, det har lidt. Thi hvad der nu er fravundet Havet, er kun en Brøkdel af, hvad der tidligere er tabt. En Gang har Kystlinien gaaet saa langt ude, at baade Vaderne og de mange Smaaøer, der nu findes langs Kysten, hørte med til Fastlandet.

De store Omvæltninger, hvorved Øerne er revne løs fra Fastlandet, og saa store Dele af dette er forvandlede til Hav, skyldes dels en Sænkning af Jordoverfladen, dels den lange Række af Stormfloder, der i Tidernes Løb har ramt Landet. Vi ved imidlertid ikke, naar den omtalte Sænkning har fundet Sted, og det samme gælder tildels med Hensyn til de Stormfloder, der har hærget Kysten. Man har rigtignok tidligere ment, at saa godt som hele den store Omvæltning skulde være sket efter Midten af det 13. Aarhundrede, idet man er gaaet ud fra Paalideligheden af den gamle Kartograf Johannes Mejers Angivelser. Denne Mand, der ved Midten af det 17. Aarhundrede tegnede sine „historiske“ Kort over Sønderjyllands Vestkyst, har villet vise os, hvorledes denne Kyst saa ud omkring ved Aaret 1240. Men nyere Undersøgelser [1]) har tilstrækkelig godtgjort, at de Mejerske Kort er alt andet end historiske, idet de hviler paa mer eller mindre apokryfe Kirkelister og upaalidelige Sagn og Overleveringer. [2]) Heller ikke de gamle Krønikeskriveres Beretninger om de Oversvømmelser, der i Oldtiden og Middelalderen har hjemsøgt Vestkysten, kan der tillægges synderlig historisk Værdi. Ogsaa de hviler for Størstedelen paa løse Sagn og ikke paa Optegnelser, der er nogenlunde samtidige med de skildrede Begivenheder. [3])

Er det umuligt med Bestemthed at sige, naar de

---

[1]) P. Lauridsen: Kartografen Johannes Mejer, Hist. Tidsskr. 6. R. I. 239 f.

[2]) Det samme gælder Generalmajor Geerz' hist. Kort over Vestkysten, der i alt væsentligt hviler paa de Mejerske Kort, Hist. Tidsskr. 6. R. II. 161 f.

[3]) Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburg. Gesch. XXIV. 1 f.

store Vandfloder er indtrufne, er det end mere umuligt at sige, hvor stor Skade hver enkelt af dem har medført. De fleste gamle Krøniker holder rigtignok for, at den saakaldte „store Menneskedrukning“, der i Almindelighed henlægges til Aaret 1362, har været „den allerstørste“ Flod. 30 Sogne skal være gaaede under, og mellem Elben og Ribe skal der være druknet 200,000 Mennesker. Det sidstnævnte Tal er altfor svimlende stort; derimod synes Antallet af Sogne bedre at kunne passe, idet der i Tiden fra 1340 til 1440 faktisk er forsvundet ca. 50 Kirker og Kapeller paa Sønderjyllands Vestkyst.[1])

Det er muligt, at denne Stormflod virkelig er den „allerstørste“, men paa Grund af Kildernes Mangelfuldhed kan vi paa ingen Maade fastslaa det som sikkert. Derimod turde det være hævet over enhver Tvivl, at af alle de Oversvømmelser, som vi har tilforladeligt Kendskab til, er der ingen, der har været saa skæbnesvanger for Sønderjyllands Vestkyst som den, der indtraf Natten imellem den 11. og 12. Oktober 1634.[2]) Mindet om hin Ulykkesnat lever endnu blandt Kystens Beboere, der ved at fortælle mangt et Sagn om de Ulykker, der den Nat ramte deres Land. Præsten Terpager, der hundrede Aar senere skrev sin Ribe Bys Historie, fortæller, at man endnu paa hans Tid kunde høre Folk regne Aarene efter Stormfloden 1634, idet en eller anden Begivenhed ofte omtaltes

---

[1]) Hist. Tidsskrift 6. R. V. 215.

[2]) Stormfloden 1634 ramte hovedsagelig kun Hertugdømmernes Vestkyst, mens f. Eks. Stormfloden 1825 hærgede Kysten lige fra Maas til Skagen. Sidstnævnte Flod menes da ogsaa at være den, der inden for den historiske Tid har anrettet størst Skade paa Vesterhavets Kyster. G. Eilker: „Die Sturmfluthen in der Nordsee.“ Emden 1877. S. 34 f.

som sket saa og saa mange Aar efter „den store Flod“.[1]) Dette er vel ikke Tilfældet mere, men endnu staar dog hin Flod for Beboerne langs Kysten som en Mærkepæl i Egnens Historie, og endnu betragter de den ubetinget som „den store Flod“ tiltrods for de vældige Oversvømmelser, der inden for Mands Minde (1825 og 1839) har hjemsøgt Kysten.

Det er ikke underligt, at Mindet om hin Katastrofe uudslettelig har indbrændt sig i Folkets Bevidsthed. Mellem 10 og 15 Tusinde Mennesker satte Livet til i Bølgerne, og endnu flere mistede alt, hvad de ejede, eller i hvert Fald en stor Part af deres Gods. Stormfloden 1634 var for Vestkystens Vedkommende et Led i den Kæde af Ulykker, der i det 17. Aarhundrede bidrog til at gøre Bonden fattig.

I. Det gamle Nordstrands Undergang.

Den lille Ø Nordstrand,[2]) der ligger ude ved Sønderjyllands Vestkyst, knap en Mil fra Fastlandet, er nu til Dags kun en Skygge af, hvad den fordum har været.

---

[1]) Terpager: Ripæ Cimbricæ. S. 739.

[2]) Af den righoldige Litteratur til Øens Historie skal her nævnes: A. Heimreich: Nordfresische Chronik (Falcks Udg., Tønder 1819), E. C. Kruse: Topographie der Insel Nordstrand vor der Fluth vom Jahre 1634, Provinzialberichte 1795 I. B., Joh. Petreius: Eine kurze Beschreibung des Ländleins Nordstrand, trykt i Camerers Nachrichten von merkw. Gegenden der Herzogthümer II. B., H. N. A. Jensen: Versuch einer kirchl. Stat. II. 643 f, P. Lauridsen: Om Bispedømmet Slesvigs Sognetal i Middelalderen, Hist. Tidsskr. 6. R. 5. B., Dr. R. Hansen: Küstenänderungen im südwestl. Schleswig, Petermanns Mittheilungen 1893, samme Forf.: Beiträge zur Gesch. u. Geogr. Nordfrieslands im Mittelalter, Zeitschr. 24. B. og — last not least — Eckermann: Die Eindeichungen auf Nordstrand u. Pellworm, Zeitschr. 25. B.

Indtil 1634 var de nuværende Øer Pelvorm, Nordstrandischmohr og Hamburgerhallig Dele af Nordstrand, og gaar vi et Par Aarhundreder længere tilbage, har Øen vel været omtrent dobbelt saa stor som i Aaret 1634. Ja, den Tid ligger maaske ikke saa fjærnt, da den slet ikke var nogen Ø, men forbunden med Fastlandet. Baade Overleveringen og Øens oprindelige Navn Strand, som den endnu ofte kaldes af de omboende Frisere, tyder i den Retning. Vi kan ogsaa ad historisk Vej godtgøre, at Afstanden imellem Nordstrand og Fastlandet i sin Tid har været langt mindre, men selve Adskillelsen ligger forud for den historiske Tid.

Der er næppe nogen Del af den sønderjydske Vestkyst, der i Tidernes Løb har lidt saa meget af Havets Oversvømmelser som hint gamle Landskab Strand. Nu ligger baade Nordstrand og Pelvorm lunt gemte bag en Ring af høje Diger, saa de paa Afstand tager sig ud som Fæstninger, der er omgivne af mægtige Volde. Selv mod de største Floder formaar disse Diger at skærme Øerne. Men saadan har det ikke altid været. Oprindelig var Strand uinddiget ligesom Halligerne nu til Dags. Efterhaanden begyndte Beboerne saa her ligesom paa Fastlandet at opføre Sommerdiger ɔ: lave Diger, der kunde beskytte Landet mod mindre Floder i Sommertiden. Saadanne Diger taler allerede Saxo om. Først senere skred man til Opførelsen af højere Diger, der skulde kunne beskytte mod hvilkensomhelst Flod.

Dette Maal naaedes dog ikke helt. Digerne var dels for lave, dels for slet byggede til at kunne modstaa Vandets Magt, og idelig meldes der om Digebrud med Oversvømmelse og Ødelæggelse af større eller mindre Stykker af Landet. Særlig haardt har de Floder, der

indtraf efter Midten af det 14. Aarhundrede, ramt det lille Landskab. Af en Fortegnelse over det slesvigske Domkapitels Indtægter fra Midten af det 15. Aarhundrede fremgaar det, at ikke mindre end 25 Sognekirker og Kapeller paa Strand i den forløbne Tid er gaaede under ved Vandflod.

Selv om der i den følgende Tid ikke indtraadte saa store Omvæltninger i Øens Historie, høres der dog jævnlig lige indtil 1634 om ødelæggende Oversvømmelser. Stadig maa Digerne rykkes længere tilbage, saa større eller mindre Stykker af Landet enten straks forvandles til Hav eller ogsaa bliver Forland, der er udsat for at blive overskyllet selv af de mindste Stormfloder. En Gang imellem inddigedes der ganske vist ogsaa et Stykke Forland eller Halligland, men hvad der saaledes vandtes, kunde som Regel ikke veje op imod, hvad der tabtes.

I Anledning af Landskattens Forhøjelse blev Nordstrand umiddelbart før den store Katastrofe opmaalt og kortlagt af Landmaaleren Jan Berend eller, som han i Almindelighed kaldes, Johann Berentsen fra Fredrikstad [1]. Øens Fladeindhold inden for Digerne beløb sig da til 43,134 Demat 163 Roder. Heri er dog ikke medregnet Mellemdiger, Veje, Søer og Vandløb, hvis Fladeindhold beløb sig til 1203 Demat.

Landskabet Strand havde fra gammel Tid af været

---

[1] Vi har kun et Par temmelig plumpe Kopier af J. B.'s Kort, men dette har tjent som Grundlag baade for Joh. Wittemacks fortrinlige Kort over Nordfriesland fra 1640 (paa det kgl. Bibl.) og for de Mejerske Kort. (Hist. Tidsskr. 6 R. I. 276 f.) Ifølge en af J. B. selv udstedt Kvittering udbetaltes der ham 3593 Mk. 12 Sk. lybsk for hans Arbejde. A. XX. Nr. 1001 p. 168. Statsark. i Slesvig.

inddelt i 5 Herreder, men dette Tal var 1593 blevet indskrænket til 3. Pelvorms Herred, der var det mindste, udgjorde den sydvestlige Del af Øen og omfattede de 4 Sogne Pelvorm, Balum, Buphever og Ilgrof. Beltring Herred omfattede hele den nordlige Del af Øen og bestod af følgende 8 Sogne i Rækkefølge fra Vest til Øst: Westerwold, Osterwold, Bupte, Bupsee, Kønigsbøl, Volgsbøl, Rørbek og Esbøl. Edoms Herred, der var det største, omfattede den sydlige Del af Øen og bestod af de 10 Sogne Brunock,[1]) Stintebøl, Gaikebøl, Odenbøl, Trindermarsch, Evensbøl, Hersbøl, Lith, Hamm og Morsum.

Øen havde nærmest Hesteskoform, idet den strakte sig i en Bue mellem de nuværende Øer Nordstrand og Pelvorm, der dannede de to Yderspidser. Den var kun en Mil bred og knap 3 Mile lang.[2])

Der boede mellem 8 og 9000 Mennesker paa Øen, og Antallet af samtlige Gaarde og Huse beløb sig ifølge en Liste, som senere skal meddeles, til 1754. Det var et rent Bondeland, idet der ikke fandtes en eneste Købstad paa Øen. Og de fleste Bønder var som i Marskegnene i det hele taget Selvejere. Kun paa Kirkegodset og paa de to adelige Godser Seegaard og Morsum fandtes der en Del Fæstere. Begge de nævnte Godser bestod vistnok væsentligst af Strøgods. Det var i det mindste Tilfældet

---

[1]) Brunock Kirke ødelagdes i Stormfloden 1615 og blev ikke senere genopført. Sognet var indtil 1634 henlagt under de to Nabosogne Stintebøl og Ilgrof.

[2]) Jonas Hoyer siger i sin Beskrivelse af Nordstrand fra 1624, at den var 14 Mil i Omkreds, og han fortæller om to Mænd der med Held havde forsøgt at løbe Øen rundt en Dag, for hvilket Mesterstykke den ene havde vundet 50 Rdlr., den anden en — Ambolt. Camerer, Nachrichten II. 762.

med det sidstnævnte, hvis Ejendomme laa spredte i Sognene Odenbøl, Kønigsbøl, Bupte, Lith og Morsum.[1])

Nordstrand var af Naturen et rigt og frugtbart Land, der for Størstedelen bestod af den fedeste og bedste Marskjord. Selv om Jorden stadig var under Plov, og selv om den ingen Gødning fik, hvad der som oftest var Tilfældet, bar den hvert Aar sine 20 Fold. Dog fandtes der ogsaa, særlig i den østlige Del af Landet, større Strækninger af mager, moseblandet Jord, paa hvilken der kun dyrkedes Rug og Havre, og som stadig maatte have rigelig Gødning. Desuden laa der midt i Landet en ca. 1000 Demat stor udyrket Mose, fra hvilken Øen forsynedes med Brændsel. Dette Mosedrag bar Navn af „Høje-Mose", fordi det hævede sig en Del over det omliggende flade Land.

Hvert Efteraar laa Øens mange Smaahavne fulde af Skibe fra Holland og fra Husum, der udførte Landets Produkter. „Ofte har jeg," siger Præsten Joh. Petreius i sin fortrinlige Beskrivelse af Nordstrand fra Slutningen af det 16. Aarhundrede, „undret mig over, at saa stor en Mængde Mennesker, nemlig over 8000, daglig kan blive rundelig mættet i saadant et lille bitte Land, mens der dog samtidig kan udføres saadan en Mængde Korn, fede Øskne og Kør, Smør, Ost og flere Hundrede Lam." Bl. a. udførtes der aarlig over 600 fede Stude. „Give Gud," føjer Præsten til, „at vi maatte erkende en saa rig Velsignelse og nyde den med Tak!"

---

[1]) Godsets samlede Jordebogsindtægter udgjorde i Aaret 1623 1,386 Rdlr. 6 Sk. 1625 holdtes der paa selve Hovedgaarden, hvortil der hørte 238 Demat, kun 32 Kør. Statsark. i Slesvig A. XII. 4. Nr. 75, Stemann: Gesch. des öffentl. und Privat-Rechts des Herzogth. Schleswig III. 346 f.

Simplere Folk bar hjemmelavede, uldne Klæder, men de mere velhavende klædte sig i Silke og engelsk Klæde. Husene var baade smukkere og mere solidt byggede her end paa Fastlandet, tiltrods for at Materialet maatte hentes langvejs fra. Tømmeret hentedes i Almindelighed fra Norge og Stenene til de som oftest grundmurede Bygninger fra Fastlandet. „Væggene i Husene er,“ siger Petreius, „næsten overalt opførte af Mur- eller Teglsten og Skilkalk, og der er mange Huse, i hvilke der er anvendt 20 til 24,000 Sten.“

Det var næppe af lutter Overdaadighed, man byggede saa solidt, mere vel fordi det var nødvendigt. Ellers kunde let den første den bedste Stormflod, der brød ind igennem Digerne, vælte Husene over Ende. Ganske vist var de anbragte paa Værfer eller Jordvolde, men alligevel laa de, som Erfaringen ofte nok havde vist, langt fra saa højt, at Flodvandet ikke kunde gøre dem nogen Skade. Det fik de ulykkelige Beboere ogsaa at føle i hin skæbnesvangre Oktobernat 1634, da Havvandet efter at have gennembrudt Digerne som en altødelæggende Lavine rullede hen over Øen og væltede Huse og Gaarde over Ende, som havde de været Korthuse.

Efter en god Sommer var der fulgt et mildt Efteraar med stadig Østenvind. Den 11. Oktober slog Vinden om fra Sydøst til Sydvest, og det faldt ind med Regn. Henimod Aften blæste det op til en orkanagtig Storm, saa det næppe var muligt for noget Menneske at staa fast paa Jorden. Med Stormen fulgte der Regn, Hagl, Lyn og Torden. Ingen mindedes et saadant Uvejr, og mangen en mente, at Himmel og Jord maatte styrte sammen, og at Dommedag var forhaanden. Efterhaanden drejede Vinden

sig fra Sydvest om til Nordvest, hvilket som Regel for denne Kysts Vedkommende medfører store Floder. Tilmed var det Nymaane og som Følge deraf Springflod. Alle Forhold bidrog saaledes til at fremkalde en særlig stor Flod.[1])

Ret længe formaaede Digerne heller ikke at modstaa Bølgernes mægtige Slag. Omkring ved Kl. 10 skete det første Digebrud ved Stintebøl, der laa ved den østlige Side af den store Rungholtbugt paa Øens Sydside. Her havde Digerne i lang Tid været særlig slette, og det var intet Under, at det første Brud skete netop her. Snart gennembrødes Digerne mange andre Steder, tilsidst var der ikke mindre end 44 Veler eller Kanaler, gennem hvilke Vandet skyllede ind over Landet. Da Havdigerne først var gennembrudte, varede det ikke længe, inden Vandet gennem de mindre solide Mellemdiger banede sig Vej fra den ene Kog til den anden. Kl. henad 11, en Time efterat det første Digebrud var sket, mærkede man det salte Vand i Gaikebøl, men først 3 Timer senere naaede Vandet ind i den noget højtliggende Præstegaard, hvis Beboere maatte ty op paa Loftet. Andensteds fra meldes det, at Vandet

[1]) Heimreich II. 134 f., Zeitschr. XXV. 141 f., P. Sax's Beskrivelse af Nordstrand Gl. Kgl. Saml. Nr. 1025 Fol., Matth. Lobedanz: Ach und Sache des im Wasser ertrunkenen Marschlandes Nordstrandt. Eine Klag Predigt (holdt for Menigheden i Gaikebøl, hvor L. var Præst). Hamburg 1634, Lobbe Obbesen: Ein nyes Klage Leedt van der gruwlicken vnde ersckrecklyken, groten Waterfloth . . . 1634 . . . in vnsem Lande Nordt Strande. Gedrückt im Jahr 1636, Copia aff en Skriffuelse fra en Præst til Jevenstad vdi Holstein, hvorvdi findis bedrøffueligen angiffuit om den store forferdelige Storm oc Wandflod, som sig den 11. Octbr. Aar 1634 Burchardi Nat er tildragit. Tilskreffuit en fornemb Borger til Hamborg den 24 Octobris. Prentet Aar 1635.

stod 5 Alen højt i Husene.[1]) Snart var hele Øen forvandlet til et Hav, kun „Høje-Mose" ragede endnu frem af Vandet.

Ubeskrivelig var den Rædsel og Forvirring, Katastrofen bragte over de ulykkelige Beboere. Som Regel tog de deres Tilflugt til Loftet, naar Vandet trængte ind i Husene, men heller ikke her var de sikre. Som oftest blev Husene „slet borte", væltede helt over Ende, og skete det, var der kun ringe Udsigt til Redning. Nogle lykkedes det dog at komme op paa Taget af Huset eller at faa fat i en Bjælke, en Fjæl eller lignende og saaledes svømmende gennem Bølgerne at redde sig hen til et højere liggende Hus. Saaledes var der, for at nævne et Eksempel, en Mand, der reddede sig selv tilligemed 3 Børn paa et Stykke af det splintrede Hus, mens hans Hustru og 4 Børn blev i Bølgerne.[2]) Nogle lykkedes det endog paa den Maade at bjærge sig helt over til Fastlandet. Folk bandt sig ogsaa undertiden fast til sine nærmeste for sammen med dem at bjærge Livet eller at gaa Døden i Møde. Ofte fandt man bagefter Familier paa 4, 5 Mennesker saaledes sammenbundne. Hist og her sendte et flammende Baal sit Lys ud over det oprørte Hav. Det var Huse, der var komne i Brand, hvilket let kunde ske, naar Beboerne med tændte Lys flygtede op paa Loftet. De ulykkelige Mennesker havde da kun Valget mellem at brænde inde eller at kaste sig ud i Bølgerne, og mange har vel valgt det sidste.

Det var et sørgeligt Syn, der traadte de reddede Nordstrandinger i Møde, da Solen næste Morgen gik op over deres Ø. Paa én Nat var det skønne, frugtbare

[1]) Statsark. Slesvig A. XX. Nr. 1014 p. 102 f. [2]) Sammesteds.

Land som forvandlet til en Ørken. Mangt et Slægtskabsbaand var sønderrevet, og rige Folk var i Løbet af faa Timer blevne fattige. Rygtet fortalte, at der paa hele Øen kun var 400 Mennesker i Live, men det viste sig senere, at dette Rygte overdrev ikke saa ganske lidt. Vi har fra Tiden umiddelbart efter Oversvømmelsen en Del baade trykte og haandskrevne Opgørelser over de Tab, Katastrofen havde medført. [1]) Der findes enkelte, iøvrigt ret ubetydelige, Uoverenstemmelser mellem de forskellige Lister, og der kan selvfølgelig kun tillægges disse tilnærmelsevis Nøjagtighed. Ifølge en af dem — nedennævnte „Designatio eller Fortegnelse“ — stillede Tabene sig saaledes:

	druknede Mennesker	Gaarde og Huse	
		„slet borte“	„beholdne“
Lith	171	41	11
Hamm	365	72	22
Morsum	350	84	16
Esbøl	170	39	13
Rørbek	380	94	6
Volgsbøl	340	75	7
Kønigsbøl	212	62	18
	1988	467	93

[1]) A. XX. Nr. 1013 Statsark. i Slesv., Sax's Beskr. af Nordstrand. I et Eksemplar af Boetius: De cataclysmo Nordstrandico paa det kgl. Bibl. findes ogsaa en haandskreven Liste. Designatio eller Fortægnelse paa de arme ælendige Mennesker, som saa ynckelig ere drucknede oc omkomme vdi Nordstrand oc Eydersted Anno 1634 den 11 oc 12 Octobris forleden om Natten. Saauel som oc huis Fæ og Queg der er bleffuen, oc huor mange Huse i huer Sogn bortskuldt aff Wand. Saa oc huor mange aff Gudz Naade ere bewarede oc ikke borttagne. Prentet Aar 1635. Samme Fortegnelse findes omtr. ordret i „Copia aff en Skriffuelse“.

	druknede Mennesker	Gaarde og Huse „slet borte“	Gaarde og Huse „beholdne“
	1988	467	93
Bupsee	490	94	26
Bupte	260	52	6
Osterwold	394	43	6
Westerwold, Balum	164	56	19
Pelvorm	1012	191	63
Buphever	340	90	34
Ilgrof	283	75	10
Stintebøl, Brunock	366	75	16
Gaikebøl	232	73	31
Odenbøl	142	38	32
Trindermarsch	100	33	24
Evensbøl	234	37	49
Hersbøl	30	11	10
	6035	1335	419

Alle Sogne er ramte af Ulykken, men det har sin Interesse at se, at der i dem alle er blevne en Del Huse tilbage. Værst medtaget var det store Rørbek Sogn paa Øens nordøstlige Side, af hvis 100 Gaarde og Huse der kun blev 6 „smaa Huse“ tilbage. Mindst medtagne var Sognene Gaikebøl, Odenbøl, Trindermarsch, Evensbøl og Hersbøl, der alle med Undtagelse af Trindermarsch laa i samme Kog. De udgør Størstedelen af det nuværende Nordstrand.

Foruden Huse og Gaarde var der bortskyllet 28 Møller. Antallet af druknede Heste, Hornkvæg, Faar og Svin sættes med et rundt Tal til 50,000 Stkr. Hertil kommer, hvad

der mistedes af Hø, Korn, Bohave og andet rørligt Gods. Hele Marker var revne bort, og Resten af Landet var gennemfuret af større eller mindre Veler. Gennem de 4 største af disse, der fandtes ved Lith, Stintebøl, Balum og Bupte, strømmede Havvandet daglig ind og ud. Den fordum inddigede Ø var med andre Ord forvandlet til en Hallig, hvis Overflade tilmed kun i ringe Grad hævede sig over daglig Vandstand.[1])

En Følelse af Modløshed greb de Mennesker, der var blevne tilbage. Ødelæggelse og en haabløs Tomhed mødte jo Øjet, hvorhen det vendte sig. „Mere end Halvdelen af Husene er bortskyllede, de, der endnu er tilbage, staar øde, Vinduer, Døre og Vægge er sønderslaaede. Øde ligger Markerne, og Vintersæden er borte. Hele Sogne staar tomme, i andre er der kun faa Mennesker tilbage. Gudshusene er øde, der er hverken Præster eller Menighed til at besøge dem.“ Saaledes skriver Præsten i Gaikebøl faa Dage efter Ulykken.

Da de, der havde bjærget Livet, atter var komne en Smule til Besindelse, begyndte de at anstille Betragtninger over, hvad Aarsagen kunde være til den Ulykke, der var gaaet hen over Landet. Og de allerfleste kom i deres Betragtninger til det Resultat, at der ikke kunde være Tale om naturlige Aarsager til en saa ualmindelig Flod. Nej, det var en Straffedom, en ny Syndflod, som Gud i sin berettigede Vrede havde sendt over et Folk, der „under Kristennavn førte et bartad hedensk Levned.“ Og

---

[1]) Saadanne Marskøer med moseagtigt Underlag ligner, som det træffende er sagt, en Svamp, der udvider sig ved Fugtighed, men skrumper ind, naar den bliver tør. Efter Nordstrands Inddigning var Jorden ved Vandets Afledning efterhaanden bleven tør og havde derved sænket sig. Provinzialb. 1795 I. 101.

gennem sine Tjeneres Mund havde Gud forud forkyndt, at Katastrofen vilde komme. Saaledes havde Præsten i Lith, Petrus Clio, der iøvrigt selv tilligemed en Datter var blandt de druknede, forudsagt sine Sognebørn den guddommelige Tugtelse. Ligeledes havde mærkelige Jærtegn noksom tilkendegivet, at strenge Tider stod for Døren. Vildt var fra Fastlandet svømmet over til Nordstrand, meget Kvæg var blevet rasende, Træer havde blomstret to Gange i et Aar, en Høne havde lagt tre til hinanden fastvoksede Æg, Brød og Boghvedegrød var bleven „forvendt til idel Blod“ o. s. v. Adskillige af disse Jærtegn forekommer os lidet mærkelige, andre synes vel mere fænomenale, men vi kan dog næppe med Heimreich betragte dem som „umiskendelige Tegn“ paa den forestaaende Ulykke.

Hensigten med den guddommelige Straffedom var, som Peter Sax siger, at føre Beboerne til „at gøre Bod og til at afstaa fra deres slette Levned.“ Og mange er de Synder, der lægges de gode Strandinger til Last. Nægtes kan det da heller ikke, at de gamle Frisere paa Nordstrand har været ret haarde Halse. Ikke helt uden Grund klages der i en fyrstelig Skrivelse fra 1617 [1]) over, at der føres „et fast barbarisk Levned“ paa Øen. Det, der i nævnte Skrivelse særlig klages over, er — „for ikke at tale om andre Laster og Forbrydelser“ — „de utallige, ja mangfoldige Mord“, som fandt Sted. Blodhævn havde tidligere været almindelig blandt Friserne og var det vel trods strenge Forbud tildels endnu, saa det ene Drab førte det andet med sig. Desuden hørte Kroslagsmaal med paafølgende Drab langt fra til Sjældenheder, ja selv private

[1]) A. XX. 2342. Statsark. i Slesv.

Gæstebud endte ofte med Blodsudgydelse.[1]) Præsten Boetius, der som faa var inde i Forholdene paa Øen, siger, at Folk her kunde myrde fremmede „ved en ringe, ja selv uden nogensomhelst Anledning.“ Var der ingen fremmede ved Haanden, kæmpede Landsmand mod Landsmand. Nogen Udæskning før Kampens Begyndelse fandt som Regel ikke Sted, heller ikke indlod man sig i en ærlig Brydekamp med sin Modstander. „Næppe er,“ siger Boetius, „et eller andet Ord vekslet, før de med deres temmelig korte Knive gennemborer Brystet eller Siderne“ paa den ulykkelige, der er bleven Genstand for deres Vrede.[2])

Faa eller ingen søgte Aarsagen til Katastrofen der, hvor den med Rette maatte søges, nemlig i Digernes slette Tilstand. Heimreich og andre Forfattere, der har skrevet efter 1634, ved at berette mange Eksempler paa den ligefrem gudsbespottelige Tillid, som Indbyggerne nærede til Digernes Styrke og Soliditet. En Mand ved Navn Ocke Levensen paa Nordstrand skal saaledes have udtalt, at nu havde man et Jærndige. I et plattysk Digt, der er forfattet af Lobbe Obbesen fra Nordstrand to Aar efter Katastrofen, omtales den samme hovmodige Tillid til Digernes Soliditet: „Men mende, ydt wehre ein ewich Werck, vnde wörden nümer tho schanden.“ Men man forstaar ikke, hvorfra en saadan Tillid skulde komme. Af de Aktstykker vedrørende Landskabets Dige- og Kogssager fra

[1]) Talrige Eksempler findes anførte i Arkivsekretær Matthiesens Optegnelser i Rigsark. Fasc. XI. Drab var iøvrigt vistnok ligesaa hyppige andensteds i Marskegnene, jfr. Heimreich II. 67 og Lackmann: Einl. zur Schlesw.-Holst. Hist. IV. 410 f.

[2]) De cataclysmo Nordstr. S. 291.

Tiden før 1634, der endnu er opbevarede,[1]) fremgaar det med tilstrækkelig Tydelighed, at Digerne var alt andet end solide. Og det samme Indtryk faar man jo ogsaa ved Læsningen af Heimreich, Boetius, Lobedanz og andre samtidige Forfattere. Digebrud med paafølgende Oversvømmelse af store Stykker af Landet er langt fra sjældne Undtagelser, snarere kan det siges, at de hører til Dagens Orden. Ved alle større Floder i de sidste Aartier før 1634 havde Landet i Virkeligheden lidt overordentlig. Hver Gang havde Havet paa flere Steder gennembrudt Digerne og sat flere Koge under Vand. Den 21. Oktbr. 1612 oversvømmedes saaledes omtrent Halvdelen af Øen, og man var ikke færdig med Udbedringen af den da tilføjede Skade, før en ny stor Stormflod den 11. Decbr. 1615 medførte endnu større Tab. I Marts Maaned 1616 klagedes der over, at 13 Sogne endnu daglig stod under Vand. I Februar 1625 og i Juni 1630 hærgedes Øen atter af større Stormfloder. Begge Gange var Størstedelen af Pelvorm bleven oversvømmet. 1630 klager Beboerne her over, at de i de sidste fem Aar aldrig har haft tørt Land, hvert Aar er Vandet brudt igennem Digerne og strømmet ind til dem. 1631 paalagdes det da ogsaa Beboerne i den øvrige Del af Landet at komme de ulykkelige Pelvormere til Hælp, eftersom de nu i fem Aar „har siddet i Vandet“. Mellem 1630 og 1634 indtraf der ingen større Floder, og i den Tid udbedredes Digerne vel en Del, men til nogen Fuldkommenhed bragtes de ikke. Paa strenge Bestemmelser om Digernes Vedligeholdelse skortede det heller ikke, men disse Bestemmelser blev i Virkelig-

---

[1]) A. XX. 1001. Statsark.

heden kun i ringe Grad respekterede.[1]) Det kan vist siges, at de gamle Strandingers værste Synd var en højst beklagelig Mangel paa Samfundsfølelse. Beboerne af de Koge, som laa inde i Landet, og som var mindst udsatte for Havets Oversvømmelser, vilde helst nøjes med at holde deres egne Mellemdiger i nogenlunde forsvarlig Stand, mens de var i høj Grad forsømmelige i Opfyldelsen af deres Pligter med Hensyn til Vedligeholdelsen af de store Havdiger. Navnlig var Digerne langs Rungholtbugten paa Øens Sydside i en yderst slet Forfatning. Her var det som oftest, at Gennembruddene fandt Sted, og det var da ogsaa, som alt omtalt, her, at Vandet først brød igennem i Stormfloden 1634. I Tiden umiddelbart før Katastrofen havde man haft sin Opmærksomhed henvendt paa Faren, som truede paa dette Sted, idet der var Planer fremme om Opførelsen af et Dige, som over Halligen Südfall, der laa midt i Bugten, skulde forbinde Pelvorm med Trindermarsch. Hertugen havde 1633 overdraget Jan Berend det Hverv at opmaale, hvorlangt et saadant Dige vilde blive, og dette findes afsat baade paa hans eget og det Wittemackske Kort. Ved Opførelsen af Diget var der ikke blot Udsigt til efterhaanden at indvinde en stor Del af det tidligere tabte Land, men derved vilde ogsaa Havdiget langs Bugtens indre Side blive forvandlet til et Mellemdige, hvad der jo maatte betragtes som en stor

---

[1]) I Hertug Frederik III's Digeordning for Nordstrand af 31. Maj 1625 hedder det bl. a.: . . . nicht allein gedachte Teiche und Dämme über die Masse sehr, und theils wol durch selbsteigne negligentz, beschediget, zerschlagen, verdorben und vernichtet, sondern auch deren reparation halber wenig fürgenommen oder verrichtet (efter Stormfloderne i Januar og Februar samme Aar). A. XX. Nr. 1001 p. 144.

Vinding. Det er dog tvivlsomt, om Planens Realisation vilde have ført til et bedre Resultat end det mislykkede Forsøg, man tidligere havde gjort med Opførelsen af et Dige over Balumbugten paa Øens Vestside.

Blandt de druknede var der foruden en Skolemester og en Organist 12 Degne og 9 Præster. Gud havde, som Lobbe Obbesen siger, „i sin Vrede tugtet Hyrderne tilligemed Faarene.“ Og det var naturligvis ikke særlig lyse Kaar, der ventede de Præster, hvem det var lykkedes at redde Livet. Lidt Understøttelse fik enkelte af dem fra Fastlandet, men store Summer har det vel næppe været,[1]) og flere maatte af Mangel paa Underhold forlade Øen. Præsten i Gaikebøl Matthias Lobedanz havde allerede den 12. Decbr. 1634 modtaget Ventebrev paa det første ledige Embede,[2]) og Aaret efter forflyttedes han til Katherinenherd i Ejdersted. Andre af hans Kolleger var ikke saa heldige. Endnu 1660 klager Præsten fra Hamm, Ingvarus Petri, over, at han i over 26 Aar har været uden Embede. Efterat han i Floden havde mistet alt, hvad han ejede, var han rejst til Husum. Nu levede han i Skobøl som en „i Landflygtighed og Elendighed omvankende Præst.“[3]).

Vi træffer ogsaa et Eksempel paa, at to Sogne slog sig sammen for i Forening at holde og lønne en Præst Allerede i Begyndelsen af Aaret 1635 ansøgte Beboerne i Morsum og Esbøl Hertugen om Tilladelse til i Fællesskab at beholde Degnen i Morsum, M. Samuel Settler,

---

[1]) 1636 ydedes der „efter fyrstelig Befaling“ Præsterne i Trindermarsch, Gaikebøl og Evensbøl hver 1 à 2 Mk. l. fra Kirkerne i Klangsbøl, Klægsbøl, Niebøl og Medelby. 1637 modtog Præsten i Buphever 1 Mk. l. fra Kirken i Medelby. Kirkeregnskaberne i Provsteark. i Læk.

[2]) A. XX. 2298. [3]) A. XX. 2300.

som deres Præst og Sjælesørger, indtil Gud gav bedre Tider. Den 77aarige Præst i Morsum var tilligemed Hustru og Børn druknet i Floden, og Præsten i Esbøl var netop død kort Tid før denne. Da de selv med deres ringe Midler vilde underholde den ny Præst, bevilgedes Ansøgningen.[1])

Aaret efter søgte Beboerne i Evensbøl om Lov til at sælge en gammel Kirkeklokke, der i 40 Aar havde været ubrugelig, til Fordel for deres Præst. De havde nemlig „i deres Hjærter og i deres Samvittighed følt, at det ikke alene er ukristeligt at lade denne Mand, der indtil nu har holdt ud hos dem, i Stikken, men det vilde være en stor Enormitet og Utilbørlighed under den forhaandenværende Tilstand, da de allermest trænger til den himmelske Trøst, at leve uden Præst.“[2])

Ogsaa fra andre Sogne hører vi om den sørgelige Tilstand, hvori saavel Præst som Menighed befandt sig. I Begyndelsen af Aaret 1639 ansøgte Præsten i Buphever, Hr. Joh. Martini, om Tilladelse til at vente med at komme til Husum, hvorhen han var stævnet i en eller anden Sag, indtil Foraaret, da det var ham vanskeligt at give Møde paa denne Tid af Aaret. Han bor nemlig ikke i Pelvorms tørre Kog, men i Buphevers af det salte Vand opfyldte Kog, hvor man Dag og Nat maa sejle med „store Skibe, Kanoer og Baade“, af hvilke desværre ingen staar til hans Raadighed, eftersom de alle er ham frarøvede af Havet. „Jeg er saaledes,“ fortsætter han, „en fattig, fangen Præst, der tilligemed Hustru og Børn er omringet af det salte Vand, og med opløftede Hænder maa jeg, naar en Baad sejler forbi, raabe: Ak, ak, kom og hjælp mig! Tilmed har jeg og mine haft en sørgelig Jul. Fjerdedelen af vor ny

[1]) A. XX. 2208. [2]) A. XX. 2297.

Kirke, Peselen og Skorstenen (?) samt Taget af mit Hus blev revet bort og ødelagt af det salte Havvand og af Stormvinden, saa at jeg nu snart sidder under den blaa, aabne Himmel mellem to Bræddevægge." I Underskriften betegner han sig som en „endnu udholdende Præst og elendig Exsulant."[1]) Der er anvendt stærke Farver, men Billedet er næppe meget fortegnet. Fra Sommeren 1645 har vi følgende omtrent ligesaa mørke Skildring af Tilstanden i Evensbøl og omliggende Sogne: „Paa nogle Steder i vort og de omliggende Sogne rager de [ved Stormfloden] oversvømmede Marker endnu lidt frem af Vandet, saa at der hist og her begynder at vokse noget Græs, hvorpaa vi kan lade den Smule Kvæg, vi endnu har i Behold, græsse. Men med hvilke Farer det sker, ved kun den alvidende Gud."[2])

Alle Øens 22 Kirker havde vel lidt stor Skade, men ingen af dem var helt gaaet til Grunde. Kun 6 Klokketaarne var helt bortskyllede. Kirkerne, der alle var opførte af Sten[3]) og mere solidt byggede end de almindelige Huse, kunde naturligvis bedre modstaa Bølgerne. De var dog saa medtagne, at det kun faa Steder var muligt at fortsætte Gudstjenesten i dem. Allerede i September 1637 siger Øens Staller, Aug. v. Bestenborstel, at en efter anden af dem faldt ned af sig selv.

Under 2. Septbr. 1637 blev der overdraget Præsten i Trindermarsch, Joh. Heimreich, og Landskriveren Balth. Novock det Hverv at berejse Øen, foretage Syn over

---

[1]) A. XX. 1014 p. 116. [2]) smstds. p. 189.

[3]) Indtil Begyndelsen af det 17. Aarhundrede var der i Volgsbøl, Westerwold og Osterwold Trækirker, men de var alle i Tiden 1601—1625 ombyttede med Kirker af Sten.

Kirkerne og levere en Indberetning til Hertugen, for at der senere kunde tages Bestemmelse om den fremtidige Ordning af de kirkelige Forhold paa Øen i det hele taget. Gennem disse Mænds Indberetning faar man et Indblik i den sørgelige Tilstand, hvori Kirkerne og det kirkelige Gods befandt sig. 1639 lod Joh. Heimreich saaledes ved tilkaldte Mænd foretage Syn over Kirke, Kirkegaard og Præstegaard i Volgsbøl. Alle tre Dele var i omtrent lige slet Forfatning. Paa en Istandsættelse af Kirkegaarden havde man anvendt nok baade af Arbejde og Penge, men alt havde været forgæves. Under en Stormflod i August Maaned havde Vandet staaet en Alen højt paa Kirkegaarden, og alt var atter bleven ødelagt. Brødrene Amsinck, der var de største Lodsejere i Sognet, havde tilegnet sig Præstegaardens Tag — rigtignok imod Tilbud om rigelig Erstatning, hvis den atter skulde blive opbygget. Mest fortvivlet var dog den Tilstand, hvori Kirken befandt sig. Benno Numsen havde tilegnet sig Loftet. Dog havde ogsaa han tilbudt Erstatning, hvis Kirken skulde blive genopbygget. Endvidere havde han tilegnet sig Græsningsretten paa Kirkens Jord og bortforpagtet denne under Foregivende af at have Fyrstens Tilladelse dertil. Om en saadan Tilladelse vidste Stalleren imidlertid intet. At Benno Numsen desuden havde borttaget to Ligsten og en anden Mand én, tør anses for Smaating. Værre var det, at han havde tilegnet sig Kirkens Kalk og Patene og pantsat dem til Kornskriveren paa Gottorp. Skønt Hertugen havde befalet ham at tilbagelevere disse Sager, havde han dog ikke gjort det. Brædderne paa Klokketaarnet havde Kirkeværgen Enno Ocksen sikret sig som Pant for de 5 Mk. 13 Sk., Kirken var ham skyldig.

Det er ikke uden Overraskelse, man tilsidst læser, at „Klokken hænger uskadt i Klokketaarnet.“ [1])

Prædikestolen i Volgsbøl, der tilligemed Døbefont og Alter beroede hos Benno Numsen, solgtes 1641 til Kirken i Klangsbøl for 93 Mk. [2]) Samme Skæbne blev mange andre af de Sager til Del, der havde tilhørt de nordstrandske Kirker. Rundt om i de sønderjydske Kirker træffer vi endnu Døbefonte, Klokker o s. v., der stammer fra Kirkerne paa det gamle Nordstrand. De Penge, der kom ind ved Salget af Kirkens Ejendele, anvendtes for Størstedelen til Opførelsen af Kirke og Præstegaard samt til Lønningen af en Præst paa Nordstrandischmohr. En Del tilfaldt ogsaa Kirken i Odenbøl. Og hvad der endnu 1652 var tilbage af Kirkegods paa Nordstrand, tilfaldt de hollandske Participanter, der da kom i Besiddelse af Øen.

Af det gamle Nordstrands 22 Kirker var der kun tre, der vedblev at bestaa, nemlig de to Kirker paa Pelvorm og Kirken i Odenbøl. Kirken i Trindermarsch stod endnu 1661, da Hertugen befalede, at den skulde nedbrydes og sælges. Tømmeret var imidlertid saa medtaget af Regnen, at det ikke kunde benyttes andensteds, og da det tillige var forbundet med stor Fare og store Omkostninger at nedbryde Kirken, var der ingen, der havde Lyst til at købe den. Kun Klokketaarnet lykkedes det at faa solgt. [3]) Rimeligvis har Kirken faaet Lov til at staa, til den faldt sammen af sig selv. Og det er maaske gaaet med andre

---

[1]) Universitetsbibl. i Kiel Cod. MS. SH. 592 A. For denne og et Par andre Meddelelser er jeg Hr. Pastor E. Michelsen, Klangsbøl, Tak skyldig.

[2]) Klangsbøl Kirkes Regnskaber.

[3]) A. XX. 2318. Klokketaarnet kostede 500 Mk., der tilfaldt Kirken og Præstegaarden i Odenbøl.

af de nordstrandske Kirker paa samme Vis. For Hundrede Aar siden kunde man endnu se Spor af Buphevers gamle Kirkeplads ude paa Vaderne.[1])

Den Skæbne, der overgik Kirkerne paa Nordstrand, er som et Symbol paa hele Øens Skæbne efter Stormfloden. Kun en ringe Part af det tidligere Landomraade blev atter inddiget, mens det øvrige paa et Par smaa Halliger nær efterhaanden blev prisgivet til Havet.

I den første Tid efter Katastrofen havde Øen nærmest Lighed med et havareret Skib, der lidt efter lidt forlades af Mandskabet. Henimod en Tredjedel af Beboerne var jo endnu i Live, men mange af dem søgte nu snarest mulig bort fra den faretruede Ø for at grunde sig et nyt Hjem ovre paa Fastlandet. De, der iforvejen intet ejede, eller som i Floden havde mistet al deres Ejendom, faldt det vel mindre svært at forlade deres gamle Hjem. Værre var det for dem, der endnu havde Huse og Jord i Behold. Men selv blandt dem var der mange, der rejste bort og lod deres Ejendom i Stikken. Allerede Aaret efter Stormfloden klages der fra Beboerne i den vestlige Del af Edoms Herred over, at det herreløse eller øde Land stadig bliver større og større. Rigtignok udstedtes der strenge Forbud imod Udvandringen, men disse Forbud blev kun meget lidt respekterede. Stadig lyder der Klage over, at Folk tværtimod Fyrstens Forbud ikke blot forlader Landet, „men endog afbryder de forhaandenværende Huse og Boliger og fører dem hen til andre Steder.“ [2])

De fleste Udvandrere naaede næppe længere end over til de nærmest liggende Egne paa Fastlandet, men adskillige rejste ogsaa til Udlandet, særlig til Holland, hvor

[1]) Provinzialb. 1795 I. 104. [2]) A. XX. Nr. 1014 p. 1, 4, 6, 7, 16.

de ernærede sig som Haandværkere eller som Søfolk. Efter Trediveaarskrigens Slutning var der ogsaa en Del, der bosatte sig i Uckermark i Brandenburg. Mange af disse Udvandrere førte en kummerlig Tilværelse. Efterat de i Stormfloden havde mistet alt, hvad de ejede, drev de ofte rundt ovre paa Fastlandet som Tiggere. De, der var gamle og ude af Stand til at arbejde, fik undertiden et „Tiggerbrev", men mange var der sikkert ogsaa, som drev Tiggerhaandværket uden at være i Besiddelse af et saadant Privilegium.[1])

Skønt mange vandrede ud, var der dog ikke faa, som havde Mod til at blive paa den farefulde Post for at redde af Landet, hvad reddes kunde. En Del af dem, der en Gang var rejste, vendte ogsaa tilbage for at tage Del i Forsøgene paa atter at faa Landet inddiget. Hertug Fredrik III, til hvis Landomraade Nordstrand hørte, besøgte Øen kort Tid efter Katastrofen for selv at tage Skaden i Øjesyn. Den elendige Tilstand, hvori Landet og dets Befolkning befandt sig, havde, som Heimreich siger, „dybt bedrøvet" Hertugen, og „med al Flid" havde han raadslaaet om Skadens Afhjælpelse.[2]) Resultatet af

---

[1]) A. XX. 1014 p. 111, 136 og Kirkeregnskabsbøgerne for Klangsbøl, Klægsbøl og Medelby de første Aar efter 1634. Provstearkivet i Læk.

[2]) Umiddelbart efter Katastrofen havde Indbyggerne paa Nordstrand henvendt sig til Kongen med Ansøgning om „eine Beisteuer und Geldhülfe ausz den sambtlichen Ambtern, wie auch Intersition bey Ritter und Landschafft." Kongen udtalte sin Medfølelse med Supplikanterne, men mente ikke at kunne tage Hensyn til deres Ansøgning, „nach dem der Almechtige seinen gerechten Zorn auch über viele andere und zwar ihr Maytt. umittelbahr angehörige Lande ausgelassen und diesselben mitt Wasserfluthen überschwemmet." Resolutiones und Bescheide Nr. 149 p. 461. Rigsark.

disse Raadslagninger var bl. a. en Kundgørelse af 2. Marts 1635, i hvilken det paabydes dem, der har forladt Øen, at vende tilbage for at hjælpe til med Arbejdet paa Digernes Istandsættelse. Hertugen lover „med landsfaderlig Assistens troligen at staa dem bi.“ Men de, der ikke vender tilbage, vil blive betragtede som „ulydige og troløse“ og skal, hvor de end maatte befinde sig i de hertugelige Lande, have alt deres Gods forbrudt.[1])

I Foraaret og Sommeren 1635 havde man da ogsaa flere Steder taget kraftig fat paa Arbejdet. Men en ny Stormflod den 20. Oktbr. medførte atter en Standsning. I en Supplik, som Beboerne kort Tid efter indgav til Hertugen, siges det, at ikke alene det hidtil udførte Arbejde er spildt, men det, der forrige Aar var bevaret af Digerne, er nu ogsaa for Størstedelen ruineret og tilintetgjort, og alle Veler har forværret sig meget. Den Smule Kvæg, de havde tilbage, er dels druknet dels død af Sult. Kirkerne har lidt stor Skade saavel som de faa tiloversblevne Huse, der nu er saa medtagne, at det er forbundet med stor Fare at bo i dem. Desuden lider de af Mangel paa færsk Vand. Skønt deres lille Fædreland — „som enhver jo af Naturen elsker“ — nu ligner „et tomt, hærget, forladt og øde Land“, saa vilde de dog fremdeles gerne bo i det, og de beder derfor Fyrsten om Hjælp, indtil Gud sender bedre Dage.[2])

I Begyndelsen af det følgende Aar — 9. Febr. 1636 — udstedte Hertugen da en Forordning, ifølge hvilken alle, der tog Del i Digearbejdet, befriedes for den før Landets Oversvømmelse stiftede Privatgæld.[3]) Ogsaa for en Del

[1]) A. XX. 1014 p. 1. [2]) samstds. p. 9.

[3]) Det er forstaaeligt, at Kreditorerne ikke var henrykte over en saadan Bestemmelse. I mange Aar strømmede det ind

af den paa Landskabet hvilende fælles eller offentlige Gæld skulde Øen være fritaget, naar den paany blev inddiget. Ogsaa med Hensyn til Skatter lovedes der Indbyggerne betydelige Lettelser.[1])

Det var imidlertid kun paa Øens sydvestlige Spids, at Inddigningen foreløbig førte til noget Resultat. I Løbet af de tre første Aar efter Stormfloden lykkedes det — tildels dog ved fremmed Hælp — at faa 4½ af de tidligere 8 Koge i Pelvorm Herred inddigede. Overalt maatte Digerne dog trækkes noget tilbage. I sidste Halvdel af Aarhundredet (1657—87) lykkedes det endelig at indvinde det meste af det i Pelvorm Herred tabte Land.

I de andre to Herreder gik det langt fra saa heldigt. Skønt Stormfloden den 20. Oktbr. 1635 foreløbig bragte en Standsning i Inddigningsarbejdet, tog man dog flere Steder fat igen Aaret efter. Resultatet blev imidlertid det samme som Aaret før. I Begyndelsen af Aaret 1637 opfordrede Hertugen atter Beboerne til at give sig i Lag med Arbejdet. Alle Strandinger indstævnedes til at give Møde paa Raadhuset i Husum for der overfor tre af Hertugen valgte Kommissærer at erklære, hvor meget hver enkelt af dem formaaede at inddige. Hertugen lovede at hjælpe til med det nødvendige Korn til Brød samt ved god Ledelse af Arbejdet. Straks ved Foraarets Begyndelse skulde Arbejdet paabegyndes i Buphever.[2])

med Klager til Hertugen fra sørgende Kreditorer, særlig fra Borgmester og Raad i Husum. Ofte klager de over, at Strandingerne ikke vil betale, selv om de er i Stand dertil. Til Gengæld beklager sidstnævnte sig — lige til 1661 — over, at de tværtimod de udstedte Forordninger uden Barmhjærtighed forfølges med „allehaande Eksekutionsmidler." A. XX. 1014 passim, jfr. Heimreich II. 169.

[1]) A. XX. 1014 p 15. [2]) smstds. p. 64. f.

Skønt de, der ikke efterkom Befalingen, truedes med Tab af Fyrstens Naade samt af alt deres Gods, var det næppe mange, der fulgte Indbydelsen. Man var, „da alt havde været forgæves, endelig blevet træt.“ Og de fleste havde sikkert nu opgivet alt Haab om selv at faa Landet inddiget. Allerede 1635 havde Beboerne i en Ansøgning til Hertugen udtalt Ønsket om, at Landet maatte blive inddiget af fremmede Interessenter. Hvis ikke Øen helt skulde gaa til Grunde, var det vel ogsaa under de forhaandenværende Forhold den eneste Udvej. Et saadant Kæmpearbejde var i Virkeligheden en Umulighed for Øens egne Indbyggere, selv om de havde faaet en kraftigere Støtte udefra end den, de fik. Øen var jo næsten affolket, og de Mennesker, der endnu var tilbage, var for Størsteparten saa forarmede, at de var uden al Kredit. Allerede før 1634 var Landet i Virkeligheden udpint ved de svære Tab, flere store Stormfloder havde medført. I Krigsaarene før 1630 var Velstanden ogsaa gaaet tilbage, særlig da Øen paa samme Tid hærgedes af Pest og Dyrtid.

Ved Inddigningen af Pelvorm havde en Hollænder ved Navn Cornelius Jansen Albers, der havde købt 1000 Dt. af det oversvømmede Land, i høj Grad bidraget til, at Arbejdet lykkedes. Derimod førte det Forsøg, som Brødrene Rudolf og Arnold Amsinck gjorde paa at inddige den nordlige Del af Øen, ikke til noget heldigt Resultat. Familien Amsinck stammede ogsaa fra Holland, men i længere Tid havde den været bosat i Hamborg, til hvis mest indflydelsesrige Borgere de to Brødre hørte. Allerede 1624 havde disse erhvervet sig flere Stykker uinddiget Land ved den nordøstlige Side af Nordstrand, og i Løbet af tre Aar var det lykkedes dem at faa det meste af dette

Forland inddiget. Men saa kom Stormfloden og rev ned, hvad de med saa store Omkostninger havde bygget op. Et anseligt Hus, „Hamborghuset“, som de havde ladet opføre paa et højt Værf, trodsede Bølgerne og blev et Tilflugtssted for mange forulykkede, men den Del af Landet, som Huset laa paa, var revet løs fra det øvrige og dannede en Ø for sig. Ulykken havde imidlertid ikke frataget de to Brødre Lysten til at blive, og med stor Energi tog de atter fat paa Inddigningen. Af Beboerne i de omliggende Sogne købte de yderligere 3200 Dt. Land, som de ogsaa agtede at inddige. Efter at Rudolf var død 1636, fortsatte Arnold ene Arbejdet, men alt var forgæves, Havet rev stadig ned, hvad han byggede op. 1656 døde han som en fattig Mand i sin forfaldne Pragtbolig, efter at han havde ofret over 200,000 Rdlr. paa dette mislykkede Foretagende. Den lille ubeboede Ø Hamburger-Hallig er de sørgelige Rester af hele det Amsinckske Land.[1])

I mange Aar havde man gjort Forsøg paa ogsaa at overdrage Inddigningen af den øvrige Del af Landet til fremmede. Men alle disse Forsøg førte ikke til noget Resultat før henimod en Snes Aar efter Oversvømmelsen. Ved Oktroi af 8. Juli 1652 overlodes hele Landet med Undtagelse af Pelvorm, det Amsinckske Land samt et Par andre mindre Stykker Jord til et hollandsk Interessentskab. To Aar senere paabegyndtes Inddigningen, og efterhaanden lykkedes det at indvinde Størsteparten af Øens sydøstlige Side eller omtrent Halvdelen af Edoms Herred.

I Oktroien tilsikredes der de fremmede Participanter fuld Ejendomsret til Jorden foruden en hel Del andre Rettigheder som fri Religionsøvelse, Toldfrihed o. s. v.

[1]) Dr. C. Amsinck: Die Familie Amsinck I. 63 f. Hamb. 1886.

Det er forstaaeligt, at de gamle Strandinger kun med blødende Hjærte overlod deres Fædrenejord til fremmede uden nogensomhelst Erstatning. Heimreich fortæller, at de gamle Ejere, da han for Menighederne i Odenbøl og paa Nordstrandischmohr oplæste Hertugens Kundgørelse om Afstaaelsen af Landet, udgød „bitre Taarer“. Den haarde Fremfærd var maaske tildels nødvendig, hvis ikke Landet helt skulde gaa til Grunde, og Hertugen kunde ogsaa rent juridisk set forsvare sin Handlemaade. Ifølge gammel Ret mistede nemlig den, der ikke kunde eller ikke vilde præstere det ham paahvilende Digearbejde, Ejendomsretten over sin Jord til Landets Herre. Alligevel har man den dybeste Medfølelse med de oprindelige Ejere, og man forstaar, at deres Efterkommere kun med Bitterhed mindedes hin Fyrste. Det er ogsaa forklarligt, at de gamle Strandinger ikke befandt sig særlig vel under Hollændernes Scepter. I en Supplik til Hertugen fra 1661 klager en Del af dem i høje Toner over, at de ere faldne i Hænderne paa disse Brabander, „der i den Grad ved at udpine de Folk, der bor iblandt dem, at en Sten i Jorden maa ynkes derved.“[1])

Efterhaanden var det saaledes lykkedes at faa Øens to Yderspidser inddigede eller omtrent en Fjerdedel af Øens Landomraade før Katastrofen. Derimod blev den mellemste Del af Øen eller saa godt som hele Beltring Herred prisgivet til Havet. Kun den lille Hallig Nordstrandischmohr, der forhen var Nordstrands Midtpunkt, er bevaret til vore Dage. Det er Resterne af den øde Mosestrækning, der hævede sig saa højt over det omliggende Land, at den ikke var helt overskyllet af Floden.

[1]) A. XX. 1014 p. 233.

Efter 1634 var der flere af de skadelidte, der slog sig ned her og ernærede sig ved Tørvegravning, ved Fiskefangst og ved Faareavl. Paa det Wittemackske Kort fra 1640 findes der afsat 7 Huse paa „Høje-Mose“, og der kom stadig flere. Paa et Kort fra Tiden henimod 1660 er Øen tæt besat med Huse. Allerede den Gang var „Høje-Mose“ en Ø, der til alle Sider var omringet af Havet. Ligeledes fandtes der endnu langs den nordlige og østlige Rand af den gamle Ø enkelte Stykker Land, der som Smaaøer ragede frem af Havet.[1]) Paa et Par af Øerne fandtes der et enkelt Hus, men de andre synes at have været ubeboede. Lidt efter lidt er alle disse Smaaøer imidlertid opslugte af Havet.

De omkring Nordstrand liggende Halliger blev ogsaa haardt medtagne af Stormfloden. Ifølge Heimreich beløb Antallet af druknede paa disse Øer sig til 194, nemlig 46 paa Südfall, 10 paa Süderog, 43 paa Hoge, 48 paa Nordmarsch, 4 paa Butwehl, 1 paa Grøde, 38 paa Langenæs og 4 paa Oland.[2]) Paa Hoge bortskylledes der 4 Huse tilligemed 2 Møller, paa Grøde forsvandt baade Kirken og Præstegaarden i Bølgerne. I den ovenfor omtalte „Designatio“ fortælles det, at 2 Fag af Kirken paa Oland tilligemed Klokketaarnet, Skolen og 3 Huse skylledes bort.[3])

[1]) 15. Maj 1651 overlades der Benno Numsen „ein kleines Anwachs“, som havde samlet sig ved det gamle Havdige i Oster- og Westerwold. A. XX. 1014 p. 218 f.

[2]) Natten mellem 3. og 4. Febr. 1825 druknede der ialt 75 Mennesker paa de samme Øer, 72 Huse skylledes helt bort, 170 beskadigedes og kun 21 var fremdeles beboelige. Slesv. Provindsialefterretn. II. 177. Det maa imidlertid erindres, at Landomraadet saavel som Folkemængden i Mellemtiden var taget af.

[3]) Kirken paa Oland var indtil 1709 af Træ. Jensen: Kirchl. Stat. II. 693.

Ogsaa de længere mod Nord liggende Gestøer har selvfølgelig lidt meget, men vi savner Oplysninger om Skadens Udstrækning. Paa Sild blev Eitum Kirke ødelagt af Vandet, og i Morsum Sogn paa samme Ø skal der være druknet 7 Personer. Ifølge Danckwerth[1]) skal hele Manø med Undtagelse af Klitterne have staaet under Vand. I et Tingsvidne, der er udstedt paa Hvidding Herredsting den 7. Septbr. 1635, hedder det, at Beboerne paa Rømø har „lidt en stor Skade af Vandflod og Sandstof, som er overgaaet deres Ager og Eng og den meste Part fordervet,“ i hvilken Anledning de forskaanedes for et Aars Landgilde.[2]) Ogsaa paa Vesterland-Før modtog Beboerne mindre Lettelser i deres Landgildepræstationer i Anledning af den Skade, de havde lidt i Stormfloden.[3])

II. Kysten mellem Ejderen og Vidaaen.

Kysten mellem Ejderen og Vidaaen var den Gang ligesom nu beskyttet mod Havets Oversvømmelser ved høje Diger. Men disse Diger var langt fra af en saadan Beskaffenhed, at de fuldt ud kunde sikre det bagved liggende Land. Ogsaa herfra berettes der ganske vist om, at Beboerne nærede en ligefrem formastelig Tillid til Digernes Styrke. Saaledes fortæller Heimreich, at en Digegreve fra Risummose kort Tid før Floden skal have stukket sin Spade i det lige istandsatte Dige og tilraabt Havet de udfordrende Ord: Trods nu blanke Hans![4]) En anden Mand, Iven Acksen fra Rødemis, skal have udtalt, at nu

---

[1]) Newe Landesbeschreibung S. 76.
[2]) Haderslevhus Lensregnskaber 1637, Bilag 276.
[3]) Riberhus Lensregnskaber 1634, Bilag B.
[4]) Et blandt Friserne almindeligt Udtryk for Havet.

kunde man trygt lægge sig til at sove bag Digerne. Skulde end enkelte have været besjælede af en saadan Tryghedsfølelse, almindelig har den næppe været, og rimeligvis er den først senere opfundet som en Begrundelse for den guddommelige Straffedom. I hvert Fald er den i høj Grad ugrundet, thi ogsaa i disse Egne hørte Digebrud og Oversvømmelser saa at sige til Dagens Orden. Man havde her lige saa ringe Respekt for Lovenes og Fællesvedtægternes Paabud om Digernes Vedligeholdelse som paa Nordstrand, og vi møder her den samme Mangel paa Samfundsfølelse, de samme Stridigheder — særlig mellem hertugelige og kongelige Undersaatter — om Digernes Istandsættelse og de samme evindelige Klager over disses slette Tilstand.[1])

Peter Sax kan i sine forskellige Beskrivelser af Ejdersted[2]) ikke nok som rose dette „skønne Land“, der ikke blot ligger „velforsikret og velforvaret“ bag gode Havdiger, men som ogsaa har udmærkede Mellemdiger, „der in effektu staar lige med et Havdige.“ Husene er byggede paa høje, smukke Værfer, og desuden findes der hist og her i Landet ikke faa højtliggende Marker og Gestbanker. Tiltrods for alle disse Fordele led Ejdersted dog jævnlig store Tab ved Oversvømmelser. Ved Stormfloden den 26. Febr. 1625 var hele Landet paa 2 à 3 Koge nær sat under Vand. Den 20. Marts samme Aar oversvømmedes atter en stor Del af Landet, og det samme var Tilfældet den 6. Juni 1630.

[1]) Abschriften von Urtheilen, Reschripten pp. besonders Koog- und Deichsachen betr., de 1566—1732 og C. XII. 4 Nr. 74. Statsark. Af trykte Kilder har jeg i det flg. foruden Heimreich benyttet Eckermann: Die Eindeichungen südlich von Husum, Zeitschr. 23. B. og Die Eindeichungen von Husum bis Hoyer, Zeitschr. 21. B.

[2]) Eyderstädtische Landesbeschr., Gl. Kgl. Saml. Nr. 2904 4to. Annales Eiderostad. Gl. Kgl. Saml. Nr. 1025 Fol. og Kallske Saml. Nr. 183 Fol.

Endnu værre gik det i Stormfloden 1634. Havdigerne gennembrødes paa mangfoldige Steder, og Velerne var undertiden saa store, at Skibe uhindrede dreves igennem dem ind over Landet. Ogsaa Mellemdigerne blev snart gennembrudte, paa flere Steder var de næsten helt bortskyllede. Kl. 6 om Morgenen trængte Vandet først ind i Riesbøl, Drandersum og Badenkog i Koldenbüttel Sogn, og lidt senere naaede det til Peterskog i samme Sogn. Tilsidst var hele Landskabet sat under Vand med Undtagelse af den lille op til Ejderen grænsende Schwenkenkog, der var inddiget 3 Aar i Forvejen. Vandet stod fra 14 til 20 Fod højt i de forskellige Koge, kun hist og her ragede et enkelt højtliggende Punkt frem af Bølgerne.

Huse og Gaarde skylledes bort eller ødelagdes for Størstedelen af Vandet, og en Mængde baade af Folk og Fæ druknede. Ifølge officiel Indberetning stillede Tabene sig saaledes i de forskellige Sogne:

	Mennesker	Heste og Hornkvæg	Faar og Svin	Huse
Garding	177	343	272	44
Kathrinenherd	61	361	247	25
Vollerwik	45	96	130	21
Tetenbøl	505	869	1076	125
Poppenbøl	180	439	243	45
Osterhever	167	400	300	42
Ulvesbøl	30	150	200	15
St. Peter og Ording	56	752	1235	{ 40 10
Tating	270	500	700	65
Vesterhever	236	406	700	72
Tønning	34	164	220	15
Koldenbüttel	5	87	112	7
	1766	4567	5435	526

	Mennesker	Heste og Hornkvæg	Faar og Svin	Huse
	1766	4567	5435	526
Oldenswort	61	784	558	35
Witzwort	13	201	245	26
Kotzenbøl	75	200	150	15
Kating	85	228	200	32
Welt	107	120	150	30
	2107	6100	6738	664

Denne Liste kan naturligvis ligesom den tidligere for Nordstrands Vedkommende meddelte kun gøre Fordring paa tilnærmelsesvis Nøjagtighed.[1])

Det varede en Stund, inden man fik begyndt paa Vandets Afledning og Istandsættelsen af Sluser og Diger. Folk var, som Peter Sax siger, „saa modløse og fortvivlede, at man næppe kunde overtale dem til at tage fat paa Arbejdet.“ I flere af Kogene blev det salte Vand derfor staaende i lange Tider. I Koldenbüttel, der var et af de mindst medtagne Sogne, slap man først efter 6 Ugers Forløb fri for Havvandet. Stormfloden den 20. Oktbr. 1635 ødelagde igen meget af det Arbejde, der indtil da var præsteret, og flere af Kogene stod atter i længere Tid under Vand. I det hele taget varede det adskillige Aar, inden man igen fik Digerne i nogenlunde Stand.

I mange Aar kunde man selvfølgelig mærke Virkningerne af de store Tab, disse Stormfloder havde medført. Vinteren 1635—36 var desuden saa streng, at meget af det Korn, som Saltvandet havde skaanet, frøs

[1]) I en Skrivelse af 6. Febr. 1635 fra Præsten i Tetenbøl siges det, at der i dette Sogn er druknet „over 507 Mennesker, og 126 Huse er fuldstændig skyllede bort“ — hvilket jo omtrent passer med de her anførte Tal. A. XX. Nr. 1166.

bort. Naturligvis var ogsaa mange som Følge af disse Tryk ude af Stand til at yde de aarlige Skatter og Afgifter. Men det er iøvrigt ret mærkeligt at se, hvor hurtig Beboerne trods de store Tab atter kom til Kræfter. I Løbet af faa Aar kunde de ikke blot præstere de sædvanlige aarlige Afgifter, men ogsaa Restancerne fra de tidligere Aar indbetaltes efterhaanden. For Everschop og Udholms Vedkommende var Landgilderestancerne som Følge af Stormfloden for Aarene 1634—37 henholdsvis 1053, 3263, 1674 og 416 Dlr. 1638 er der ingen Restancer, og Størstedelen af de tidligere Restancer indbetaltes i dette og i de nærmest foregaaende og efterfølgende Aar.[1])

Ved den nordøstlige Side af Ejdersted laa der den Gang 3 Sogne: Lundenberg, Simonsberg og Padelek, Resterne af det i sin Tid til Nordstrand hørende Lundenberg Herred.[2]) I Stormfloden 1634 led dette Herred endnu værre Medfart end Ejdersted. „Det er intet Under, at vor Egn, der er som en Formur for Ejdersted, først er blevet set og haardest straffet“ udtalte Beboerne kort Tid efter Floden i en Ansøgning til Hertugen.[3]) I Havdiget, der beskyttede de 3 Sogne, var der ikke mindre end 9 store Veler. Den nordligste af dem var som en stor Flod med mange Bifloder. Den var 28 Fod dyb og gik langt ind i Padelek Sogn. De fleste fandtes dog imod Syd, hvor Diget næsten var helt borte. En af Velerne gik midt igennem Lundenberg Kirke, hvis Klokke

---

[1]) Eiderstedter Landregister 1636 A. XXIV. Nr. 729 og Landrechnung von Everschop und Utholm 1634 og flg. Aar.

[2]) P. Sax's Beskrivelse af Lundenberg Herred, Gl. Kgl. Saml. Nr. 1024 Fol.

[3]) A. XX. Nr. 1117.

forsvandt i Dybet og først en Menneskealder senere atter droges frem for Dagens Lys. — Antallet af druknede sættes af Heimreich til ca. 100 Personer af Peter Sax til 45.

I flere Aar henlaa saa godt som hele Herredet udyrket og under Vand.[1]) Først 1643 lykkedes det efter flere frugtesløse Forsøg at genvinde Størstedelen af det tabte Land, nemlig henved 3000 Dt. Kort Tid efter samledes de to indvundne Koge — Øster- og Vesterkogen — til et Sogn, Simonsberg. Før 1634 havde Herredet skattet af 60 Plove, hvilket Tal nu blev sat ned til 50. Herredets Areal beløb sig umiddelbart før Floden til 3497 Dt., der var da tabt henved 500 Dt. Land.[2])

Fra Egnen umiddelbart Nord for Lundenberg Herred har vi kun faa Efterretninger om Flodens Virkninger. Byen Husum led stort Tab ved Nordstrands Undergang. Den havde Handelen paa Nordstrand, og en Mængde af dens Borgere havde store Summer anbragte hos nordstrandske Bønder. De allerfleste af disse Penge gik naturligvis, som alt omtalt, tabt.[3])

I Hatsted Marsk skal der ifølge Heimreich være druknet 50 Mennesker. For Nørregøsherreds Vedkommende sættes Antallet af druknede til 800. 150 Huse skylledes helt bort, og mange flere beskadigedes. Desuden druknede der en Mængde Kvæg. Ved et kort Tid efter (7. Decbr.) udstedt Reskript fritoges de i Herredet boende kongelige Undersaatter for et Aars Skat og Landgilde. Naar Skaden

---

[1]) Ogsaa Beboerne af Lundenberg Herred fritoges for at betale den før Floden stiftede Privatgæld, idet der, som Heimreich siger, paabødes Kreditorerne perpetuum silentium.

[2]) Husumer Amtsrechnung 1637 og flg. Aar. Statsark.

[3]) Jfr. J. Lasz: Sammel. einiger Husumischen Nachr. II. 100 f.

nærmere var undersøgt, vilde Kongen endvidere yde dem Ris, Lægter og Tømmer til Istandsættelse af deres Huse og Diger.[1])

Værst medtaget var det nærmest Havet liggende Okholm Sogn, hvor der var druknet over 400 Mennesker og 600 Stkr. Kvæg. Kirken ødelagdes fuldstændig og blev først 13 Aar senere genopbygget. Da Sognet efter flere Aars Forløb atter blev inddiget, maatte 300 af den før Stormfloden 2200 Dt. store Kog lades uden for Digerne. Og det var ikke det eneste Sted, Digerne maatte rykkes tilbage. Ogsaa „Sterdebøl ny Kog“ paa 380 Dt., der laa Syd for Okholm, maatte foreløbig prisgives til Havet.

I Bargum Sogn skal der være druknet 300 Mennesker. Fra de øvrige Sogne har vi kun faa Oplysninger om Skadens Omfang. Ifølge et Tingsvidne, der er udstedt paa Nørregøs Herredsting 4. Maj 1640, vurderedes den Skade, som 4 i Langhorn boende rantzauske Bønder havde lidt paa Hus, Korn, Hø og Kvæg til henholdsvis 500, 660, 800 og 1060 Mk. lybsk. Og man kan vel gaa ud fra, at Sognets øvrige Beboere har haft lignende Tab. I høje Toner klages der over, at de endnu „ligger i det salte Vand“, skønt de har anvendt mange Penge og stort Arbejde paa Digernes Istandsættelse.[2])

---

[1]) Resolutiones und Bescheide Nr. 147 p. 465. Rigsark. Beboerne havde desuden ansøgt om Nedsættelse af Plovtallet, „da sie gegen die fürstliche gerechnet fast mit gedoppelten Pflugen beleget.“ Men med Hensyn til dette Punkt kunde Kongen ikke selv tage nogen Bestemmelse. De maatte ansøge hos „den gesambten Ständen auff algemeinen Landtage.“

[2]) C. XII. 4 Nr. 74, Statsark. . . . „se (de 4 Mænd) sowoll alsz och wy andern im gantzen Carspell vnndt hierunter gelegene von Anno 1634 vnndt annoch darher im Soltenwater liggen, von einem Jahre thom andern diken, vnser arbeit vnndt vermögent nicht allein daran gesettet, sondern auch von andern dartho geldt up nemen möten.“ . . . .

Alle de til Tønder Amt hørende Koge skal have været oversvømmede. I Tønder By menes Vandet at have staaet $1^1/_2$ Alen højt i Kirken.[1]) Omtrent samme Højde naaede det i Klægsbøl Kirke, forudsat at man kan fæste Lid til det Flodmærke, der findes malet paa et temmelig nyt Panel paa Kirkens nordre Væg.[2])

Heimreich sætter Antallet af druknede for hele Amtets Vedkommende til 600 Mennesker. Men dette Tal er for lavt sat, hvis de for de enkelte Herreder anførte Specialefterretninger skal passe. Eller ogsaa er de sidste for højt satte. Det er i hvert Fald Tilfældet for Klægsbøl Sogns Vedkommende, hvor der ifølge Kirkebogen kun druknede 60 Mennesker og ikke som af Heimreich anført 72.

Fra de enkelte Sogne i Kær Herred har Heimreich følgende Specialefterretninger:

	Mennesker	Heste	Hornkvæg	Faar	Svin	Huse
Stedesand	115	23	104	70	22	21
Enge	50	23	24	49	46	
Læk	32	19	117	36	25	
Klægsbøl	72	25	453	296	109	28
Brarup	5	21	112	73	42	
Humtrup	16	49	190	80	30	
Løgum	13	54	160	91	100	
Karlum	3	17	21			

I Bøking Herred har Tabene sikkert været større end i Amtets øvrige Herreder. I den sydlige Del af nævnte Herred var man just i Færd med et større Inddigningsforetagende, idet man ved Opførelsen af et Dige

[1]) Camerer, Nachr. II. 723.
[2]) Ifølge Præstens Optegnelse i Kirkebogen indtraf Floden først her Kl. 4 om Morgenen den 12. Oktbr.

fra Vaigaardkog over Øerne Faretoft, Dagebøl og Galmsbøl henimod Viding Herred, haabede at indvinde store Arealer nyt Land. Dette store Foretagende, som var overdraget til hollandske Entreprenører, og som til Tider beskæftigede mellem 5 og 6000 Mand, var paabegyndt i April Maaned 1632 og fortsattes de følgende Aar. En Sommerflod den 24.—25. August 1634 havde allerede forvoldt en ikke ringe Skade, men ved Stormfloden den 11. Oktbr. gik alt tabt. Da Hollænderne efter flere mislykkede Forsøg havde givet tabt, lykkedes det Beboerne i de bagved liggende Koge i Aarene 1637—41 at indvinde Maasbølkog paa 4000 Dt. Land — det fattige Resultat af et saa stort anlagt Foretagende. — Antallet af druknede i Bøking Herred sættes til 402 Personer. Blandt de druknede var Præsten i Faretoft, H. Riggel og hans Familie. Det varede længe, inden de gamle Havdiger blev ordentlig satte i Stand, og ikke saa faa Koge led i flere Aar meget af det salte Vand.[1])

I Horsbøl eller Viding Herred skal der være druknet 143 Mennesker, 239 Heste, 496 store og 863 smaa Kreaturer, og 67 Huse skylledes bort. „Jeg har ogsaa,“ siger Heimreich, „af en anden Relation set, at der i Emmelsbøl druknede 21, paa Oldenhof 13, i Horsbøl 5, i Klangsbøl 4, i Riksbøl og Rodenæs 44, i Nykirke 55 og i Aventoft 23 Mennesker.“ (Fortsættes.)

[1]) C. XII. Nr. 77. Statsark.

Nordslesvig i 1897, 98 og 99.

Af Gustav Johannsen.

I.

Sprogsagen i Fællessynoden og paa Provstisynoderne.

„Et Folks ældste og sildigste Ejendom er dets Tungemaal: med Sproget oprinder og lever det; med Sproget ophører det at være til.“

Dette Ord har fundet fuld Forstaaelse hos den danske Befolkning i Nordslesvig, og derfor er Kampen for Modersmaalets Bevarelse bleven den røde Traad, der skinner igennem og kendes, hvorsomhelst Nordslesvigerne værne om deres Folkeliv og Nationalitet.

Nordslesvigerne føle, at det under det nuværende Regimente for dem gælder Livet, det nedarvede danske Folkeliv, og derfor voxe Kræfterne hos dem i Forhold til de stigende nationale Trængsler. Kan være, at det for mange er vanskeligt at faa Øje paa de stærkere og stærkere gærende Kræfter; jeg sér dem klart overalt hos vor Ungdom.

Kampen i Nordslesvig staar imod Folkedøden, og imod denne frygtelige Ulykke slutte Nordslesvigerne sig inderligere og inderligere sammen og arbejde af alle de Kræfter, Vorherre i saa rigt Maal har velsignet denne lille Befolkning med.

Skolen, en af Modersmaalets og Folkelivets naturlige Livskilder, har rigtignok paa Magthavernes Bud ikke blot

forladt Folket i dets Bestræbelser for at holde det nedarvede Tungemaal og Folkeliv oppe, men er bleven en ivrig Medhjælper i deres Rækker, der med Magt søger at sætte det fremmede Sprog i Modersmaalets Sted. Skolen er nu saa godt som helt tysk, thi selv de i Anordningen af 18. December 1888 foreskrevne seks ugentlige danske Religionstimer i Mellem- og Overklassen og den fuldstændige danske Religionsundervisning i Underklassen er overmaade mange Steder faldne bort. Ofte var det et Mindretal af Skoleinteressenter, understøttet af en ivrig tysksindet Sognepræst, der mere følte sig som preussisk Statsembedsmand end som Sjælesørger, som det lykkedes at faa det danske Sprog sat fuldstændig udenfor Skolen.

Disse Mindretal dannes som oftest af Jernbanebetjente, Gendarmer, Bestillingsmænd, tyske Nybyggere og nogle faa Hjemmetyskere, og de støttes altid ivrigt og med Held af den tyske Forening for Nordslevig. Enkelte Steder har endog danske Undersaatter og Optanter af Frygt for Fortrædeligheder underskrevet Andragender om Indførelse af mere Tysk i Skolen.

Kirken er heller ikke længer et sikkert Fristed for Modersmaalet. De fleste tyske Præsters Udtale af det danske Sprog minder altid om, at deres Modersmaal ikke er det samme som Befolkningens, og for den fremsynede Nordslesviger har Forkyndelsen fra Prædikestolen ved sin Kantethed i sproglig Henseende længe staaet som et Varsel om kommende daarlige Tider for Modersmaalet ogsaa i Kirken. Paa mange Steder er ogsaa her det fremmede Tungemaal trængt ind ved, at et tysksindet Mindretal, ofte et latterligt Mindretal, blandt Sognebeboerne i Forening med en ivrig tysksindet Præst har formaaet Kirke-

avtoriteterne til at indføre delvis tysk Gudstjeneste tiltrods for, at Omgangssproget er dansk. Og saaledes truer det fremmede Sprog med at ville brede sig mere og mere, saalænge Magthaverne fremture i deres Tilsidesættelse af Befolkningens Modersmaal.

Men i Hjemmene, i de tusinde ægte danske Hjem, voxer trods eller maaske paa Grund af alt dette Viljen til at værne om det kære Modersmaal, og fra Hjem til Hjem rækker man hinanden Haanden til Sammenslutning, saa denne breder sig mægtig i Stilhed hos den haardt trængte trofaste Befolkning.

Ogsaa i de sidstforløbne 3 Aar søgte den nordslesvigske Befolkning ved sine kirkelige Repræsentanter at formaa Avtoriteterne til at forandre de unaturlige Forhold i Landsbyskolerne, hvor Religionsundervisningen tildels endnu gives paa Dansk, og særlig Provstisynoderne tog sig af Sagen.

Paa Sønderborg Provstisynodes Møde i 1897 stillede J. Nielsen af Mjang Forslag om, at vedtage et Andragende til Hertugdømmernes Fællessynode om at anbefale Indførelsen af rent dansk Religionsundervisning og to ugentlige Timers Undervisning i dansk Sprog i de Skoler, hvor Religionsundervisningen tildels endnu gives paa Dansk. Man frygtede imidlertid for, at et saadant Andragende ikke vilde finde Tilslutning hos Fællessynodens Flertal, og derfor nøjedes man med at vedtage et Andragende om Indførelse af to danske Sprogtimer om Ugen. Andragendet vedtoges, endskønt de fleste Præster stemte imod det.

Paa Aabenraa Provstisynodes Møde samme Aar vedtoges et lignende Andragende, der var stillet af Gaardejer Clausen af Smedager, med 35 Stemmer imod 21, endskøndt en

tysksindet Lægmand vovede at udtale sig saa nedsættende om de Præster, der stemte for Andragendet, at han af Formanden blev kaldt til Orden.

Samme Andragende stilledes paa Haderslev Provstisynodes Møde af Proprietær Mussmann-Mariesminde og vedtoges her med 47 Stemmer imod 14.

Paa Tørninglen Provstisynodes Møde havde Godsinspektør Jensen af Gram, ligesom J. Nielsen af Mjang paa Sønderborg Provstisynode, stillet et Forslag om at andrage hos Fællessynoden om rent dansk Religionsundervisning foruden to danske Sprogtimer. Men for at opnaa den størst mulige Enighed tog Hr. Jensen sit Forslag tilbage til Fordel for et Ændringsforslag af Pastor v. Brincken fra Spandet, som gik ud paa at andrage om to Sprogtimer. v. Brinckens Andragende vedtoges med alle Stemmer imod 3. De tre, der stemte imod Andragendet, vare Præster.

Anderledes gik det paa Nørretønder Provstisynodes Møde, hvor Gaardejer Jensen af Lavrup foreslog at vedtage et Andragende om Indførelsen af to danske Sprogtimer i Skolerne med dansk Religionsundervisning. Her stemte kun 28 af 89 Medlemmer for at sætte Forslaget paa Dagsordenen; den tyske Majoritet var ikke engang saa hensynsfuld at lade Andragendet komme til Forhandling.

De fire førstnævnte Provstisynoders Andragender indsendtes senere til Fællessynoden og kom her til Forhandling den 3. December 1897.

Andragenderne blev først overgivne Fællessynodens Petitionsudvalg til Drøftelse og Betænkning, og dette delte sig i et Flertal og et Mindretal. Baade Flertallet og Mindretallet afgave hver en skriftlig Betænkning til Synoden.

Flertallet holdt sig i sin Betænkning særlig til Haderslev Provstisynodes Andragende, da dettes Begrundelse og Ankepunkter var de samme som i de andre tre Provstisynoders Andragender.

Efter nogle uvæsentlige indledende Bemærkninger hedder det i denne Betænkning:

„Haderslev Provstisynode begrunder sit Andragende først og fremmest med Frygten for Fremtiden. Synoden er af den Mening, at det mere og mere vil blive til Skade for Religionsundervisningen, for den opvoxende Ungdom og for alle kirkelige Forhold, naar den ved Overpræsidialanvisningen af 18 December 1888 skabte Ordning bliver bestaaende uforandret, og naar der ikke idetmindste lægges to danske Sprogtimer til Religionsundervisningen. Denne Frygt eller Forudsigelse indeholder tillige en Dom om Nutiden, nemlig at Religionsundervisningen lider Skade ved, at disse Timer mangle.“

Udvalgets Minoritet slutter sig til denne Mening og anbefaler den højærværdige Synode at tage Hensyn til Petitionerne. Udvalgets Majoritet holder derimod for, at den Begrundelse, som Haderslev Provstisynode har underlagt sit Andragende, ikke er rigtig, og udtaler sig paa følgende Maade om samme:

„Deri, at Petenterne først og fremmest begrunde deres Andragende med Frygten for Fremtiden, sé vi en Indrømmelse af, at det for Tiden ikke staar saa daarligt til med Religionsundervisningen, som den bliver givet efter Overpræsidialanvisningen af 18. December 1888. I Udvalget har Minoriteten ogsaa tilstaaet, at det i visse Egne nu staar noget bedre til end i 1874. Majoriteten konstaterede, at den danske Religionsundervisning uden Sprogtimer

gennemsnitlig naar tilfredsstillende Resultater. Det glæder os uden Forbehold at kunne udtale dette om Tiden efter Fællessynodens Samling i 1894, paa hvilken der under Forhandlingerne af dette Anliggende, fremkom mange alvorlige Paamindelser til de kongelige Avtoriteter om at ungøre Alt for at bære Omsorg for den, ved rent tysk Undervisningssprog vanskeliggjorte danske Religionsundervisning, og at undgaa selv Skinnet af, at der drives Germanisering. Saavidt vides, er der siden den Tid ikke fremkommen Klager over Forsømmelser af Religionsundervisningen eller over, at denne misbruges til Germaniseringsforsøg, og dette end ikke af en national bevæget Befolkning. Saavel Lærerne som Tilsynsavtoriteterne varetage med uafbrudt Iver den danske Religionsundervisning, og deres Bestræbelser ere synlig ledsagede af Velsignelse. Men staar det saaledes i Nutiden, saa kan man ikke give Petenterne Ret, naar de forudsige en mørk Fremtid, fremgaaende af den saaledes indrettede og ordnede Undervisning.

Den i Teorien tiltalende Sætning, at det hos de dansktalende Børn i vor Hjemstedsprovins er umuligt, uden særlig dansk Sprogundervisning at give en frugtbar Religionsundervisning, viser sig at være gendreven af Kendsgærningerne. At opnaa gode Resultater i enhver Henseende er næppe muligt, saaledes vil t. E. skriftlige Udtryksmaader for religiøse Tanker altid blive yderst mangelfulde, men de høre ikke nødvendig med til det religiøse Liv.

Derfor kunne vi ikke anbefale Synoden, at efterkomme Petenternes Ønske.

Vi stille Forslag om Overgang til Dagsordenen."

Minoritetens Betænkning er meget kort. Den lyder saaledes:

„Endskøndt det Spørgsmaal, der ligger til Grund for Petitionerne, i de nordslesvigske Provstier utvivlsomt er fremtraadt som „betydningsfuldt for det kirkelige og sædelige Liv“ og derfor i Henhold til Konsistorialforordningen af 12. Marts 1886 skulde have været optaget i Synodeudvalgsberetningerne, saa er dette dog ikke sket. Deraf vilde man kunne komme til den Slutning, at der ikke længer existerer en Nødstilstand, og derfor ere Petitionerne en Nødvendighed.

Men da der nu foreligger Petitioner fra fire nordslesvigske Synoder, der i alt væsentligt stemme overens og bringe en almindelig anerkendt Nødstilstand i disse Provstier paa Tale, saa mener Minoriteten ikke at kunne anbefale Synoden at forbigaa disse ved at gaa over til Dagsordenen. Derimod andrage vi om:

at den højærværdige Synode overgiver Petitionerne til det kongelige Konsistorium, for at dette maatte prøve dem og eventuelt tage Hensyn til dem.“

Majoritetens Betænkning indeholder ejendommelige Slutninger og fremsætter ligesaa ejendommelige Anskuelser. Den gør Indtryk af, at en snu fortyskningsivrig Præstemand har affattet den.

Deraf, at Petenterne udtale Frygt for, at en Fastholden ved Overpræsidialanordningen af 18. December 1888 i Fremtiden mere og mere vil blive til Skade for Religionsundervisningen, for den opvoxende Ungdom og for alle kirkelige Forhold, drager Udvalgsmajoriteten den mildest talt højst ejendommelige Slutning, at man ikke har noget at klage over den nærværende Tilstand i saa Henseende.

En saadan Tydning kunde Petenterne umuligt forudse, thi de vare berettigede til at antage, at deres paa Provstisynoderne altid paany fremsatte Klager over den unaturlige Skoleordning og de af samme skabte ulykkelige Forhold i de af dem nævnte Retninger maatte være almindelig bekendte, og navnlig forudsatte de, at Medlemmerne af Fællessynoden ikke vare uvidende i saa Henseende.

Udvalgsmajoritetens Ordfører var Provst Kjer af Tønder, en Mand, om hvem man altid har antaget, at han følger nøje med, hvad der foregaar paa de nordslesvigske Provstisynoder. Desuden lever Provst Kjer i umiddelbar Nærhed af de Egne, hvor Overpræsidialanordningen af 18. December 1888 har vakt saa stor Harme, Ængstelse og Uro i den store Masse af Befolkningen, at det er vanskeligt at tænke sig, at det skulde være undgaaet ham, at Klagerne over de ved den nævnte Anvisning skabte ulykkelige Tilstande daglig lyde højt og tydeligt, hvor der gives Lejlighed dertil. Og under denne Præstemands Ledelse fremsatte Udvalgsmajoriteten en saa fejlagtig Slutning!

Men ikke nok med det.

Efterat Betænkningen har mindet om de Klager fra Nordslesvig, der i 1894 havde været forelagte for Fællessynoden, Klager, der omhandlede samme Anliggende som de Petitioner, der nu var til Forhandling, hedder det, at der siden den Tid ikke er fremkommen Klager over Forsømmelser af Religionsundervisningen eller over, at denne misbrugtes til Fortyskningsforsøg.

Men Fællessynoden havde jo ikke holdt Møder i Mellemtiden, og nu, da den atter var traadt sammen, forelaa de samme Klager paany!

Man kunde fristes til at tro, at denne Udtalelse af Udvalgsmajoriteten kun var beregnet paa at gøre Indtryk der, hvor der ikke er virkeligt Kendskab til Forholdene i Nordslesvig, eller hvor man helst vil gaa let hen over disse. For Fællessynoden, denne Samling af Præster og kirkeligsindede Lægmænd, kan ene og alene Fortysknings-hensigten have været det afgørende Motiv for Majoritetens Holdning i denne Sag.

At Børn skal undervises i deres Modersmaal, og at de ikke i noget Fag maa undervises paa et Sprog, hvori de ikke iforvejen ere blevne underviste, er en saa almindelig anerkendt pædagogisk Grundsætning, at man ikke kan tænke sig, at den tilsidesættes i et civiliseret Land, allermindst af en Samling af Kirkerepræsentanter. Denne Grundsætning havde Petenterne lagt til Grund for deres Andragende, men Udvalgets Majoritet tilbageviste den ved kun at betegne den som „en i Teorien tiltalende, men i Nordslesvig af Kendsgerningerne gendreven Sætning."

Det kan man dog vist kalde præstelig Spidsfindighed.

Paa Fællessynodens Dagorden stod den 3. December 1897 som Nr. 5: Petitionsudvalgets Betænkning i Anledning af Petitionerne fra Sønderborg, Tørninglen, Haderslev og Aabenraa Provstisynoder angaaende en Forandring i Overpræsidialanvisningen af 18. December 1888.

I sin Egenskab af Ordfører for Petitionsudvalgets Majoritet fik Provst Kjer-Tønder først Ordet.

Provsten maatte indrømme, at Minoritetens Andragende var præget af stor Tilbageholdenhed og Beskedenhed, og han frygtede for, at dette kunde foranledige mangt Synodemedlem til at stemme for det. Alligevel

bad han om, ikke at gøre det, men at stemme for Majoritetens Forslag om Overgang til Dagsordenen.

Derpaa gav han et kort Overblik over den Bevægelse og de Forhandlinger i Synoderne, som den nævnte Overpræsidialanvisning havde fremkaldt. Han fremhævede, at Oppositionen imod det tyske Sprogs Indførelse i Skolerne (paa nogle Religionstimer nær) havde taget rivende Fart og særlig havde anket over, at den danske Religionsundervisning ikke blev støttet af danske Sprogtimer.

Han tilstod, at han paa Grund af sit „slesvigholstenske“ Sindelag undertiden med et Suk havde tænkt over, at dette var en Mangel for ham i hans Forhold til sin Menighed, men saa havde han trøstet sig med, at andre (Præster) havde andre, maaske værre Mangler. I 33 Aar havde han været Præst i sin Hjemegn, Nordslesvig, men aldrig havde han forsøgt at omvende nogen til at blive tysksindet.

Den nordslesvigske Befolkning gav han det Vidnesbyrd, at den er „et Folk, i hvilket der er et stort Fond af Fromhed og Gudsfrygt og evangelisk Sædelighed,“ og han hævdede, at han elskede denne Befolkning.

Han mindede om, at ogsaa han paa Fællessynoden i 1891 havde stemt for 2 danske Sprogtimer, og at Biskop Kaftan sejrrigt havde forsvaret Provstisynodernes rent religiøse Motiver for deres Holdning i Sprogsagen, men han betegnede Fællessynodens Forhandling som en „förmlich dramatisch verlaufende Verhandlung.“

I Tiden fra 1891 til 1894 havde i hans Provsti altid flere og flere Stemmer erklæret, at det gik godt med Præsidialanvisningen, men i Haderslev Provsti var der paa Grund af en Embedsmands hensynsløse Fremgangsmaade

opstaaet store Misligheder, hvorpaa 77 nordslesvigske Præster havde henvendt sig indtil de højeste Instantser med Bøn om 2 danske Sprogtimer, men forgæves.

Endskøndt hin Embedsmand i Haderslev blev forflyttet, og Bevægelsen i Landet bredte sig, holdt Provsten det for „at rende Panden imod Væggen“ at vedblive med Henvendelsen til Autoriteterne om de to Sprogtimer, og — paa Fællessynoden i 1894 foreslog han at afvise de nordslesvigske Kirkeældstes Andragender i Sprogsagen ved Overgang til Dagsordenen, hvilket Forslag ogsaa vedtoges af Majoriteten.

Nu vare atter 3 Aar gaaet siden 1894, men alligevel krævede Provstisynoden paany en Forandring af Overpræsidialanvisningen af 18. December 1888 og to danske Sprogtimer.

Dette var den nidkære gejstlige Herre for meget, thi da Regeringen havde taget Hensyn til alle af Fællessynoden frembragte Besværinger, og efterat Religionsundervisningen gennemgaaende havde vist tilfredsstillende Resultater, kunde han paa Udvalgets Majoritets Vegne umuligt foreslaa Forsamlingen at stemme for en Forandring af Overpræsidialanvisningen, men maatte andrage paa Overgang til Dagsordenen.

Mange ville have ondt ved at følge den højærværdige Provst og hans Kolleger i deres Forslags Motivering, og faa ville kunne forstaa, at dette Forslag kunde finde Majoritet i den kirkelige Forsamling.

Efter Provst Kjer fik Ordføreren for Udvalgets Minoritet, Grev Schack-Schackenborg, Ordet.

Greven begyndte med at udtale, at Majoritetens Betænkning havde sat ham i Forbavselse ved det Udtryk,

at den danske Religionsundervisning, som den for Tiden gives, gennemsnitlig opviser tilfredsstillende Resultater. Han mente, at Majoritetens Ordfører kun havde udtalt, hvad der for ham stod som subjektiv Sandhed, men for ham (Taleren) afveg det langt fra det, som han efter sine Erfaringer maatte holde for sandt. Dette beviste, hvor vanskeligt det er, ikke at se Kendsgerningerne gennem de nationale Ønskers Briller. Han vilde gærne byde Forsamlingen objektive Sandheder, selv om han derfor maatte holde sine egne Følelser tilbage og løbe Fare for, at hans Ord kunde komme til at synes kolde.

Færdighed i Folkesproget var ikke tilstrækkelig til at forstaa Bibelen, Salmebogen og Prædikenen. De Børn, der uden Undervisning i Sproget fra Skolens Side kunde følge Gudstjenesten, maatte enten have modtaget denne Undervisning i Hjemmet eller tilegnet sig Skriftsproget ved at læse danske Blade eller haft Omgang med Folk, der tale Skriftproget. Skolen havde imidlertid ingen Garanti for, at alle Børn paa den Maade kunde lære Skriftsproget, og jo mindre dansk Sprog der lærtes i Skolerne, des vanskeligere vilde de kommende Generationers Børn kunne tilegne sig tilstrækkelig Kendskab til dansk Skriftsprog. Derfor var det aldeles berettiget, at Petitionerne talte om tiltagende Fare.

Han kaldte det en meget betænkelig Grundsætning, at det sproglige Grundlag for Religionsundervisningen gjordes afhængig af Tilfældigheder.

Tiltrods for de saakaldte Forbedringer existerede der fremdeles en Nødstilstand i Nordslesvig, og han holdt det for aldeles utvivlsomt, at denne Tilstand viste sig som betydningsfuld for det kirkelige og sædelige Liv.

Petitionerne vare et naturligt Udslag af Nødstilstanden, og derfor var det ogsaa uberettiget at forekaste Nordslesvigerne, at de paany kom frem med de samme Klager.

Pastor Paulsen-Krop udtalte sig ligeledes for Minoritetens Andragende. Han mindede om de Klager, han i sin Barndom havde hørt over dansk Forfølgelse af det tyske Sprog, og han udbrød: „Og nu forlanger man af mig, at jeg skal give mit Samtykke til, at man gør imod Danskerne, hvad der var utaaleligt for Tyskerne!“ De Herrer Kredsskoleinspektører og andre sagde nok, at der slet ikke existerede en Nødstilstand, men han havde gjort ganske andre Erfaringer, og efter disse Erfaringer maatte han desværre frygte for, at Nordslesvigerne med Sproget ogsaa maatte tabe deres Karakter, „thi Historien lærer, at fratager man et Folk dets Sprog, saa gaar ogsaa selve Folket tilbage og mister sin Karakter, og det kunne vi dog ikke ønske.“

Hvis ikke Politiken spillede ind med, vilde alle Synodemedlemmer stemme for, at der i Nordslesvig lærtes Dansk, og under normale Forhold vilde de sige: Præsterne og (Provsti-)Synoderne ere vor Kirkes første Repræsentanter i Nordslesvig, de ere de Sagkyndige, paa hvis Dom der dog ellers lægges saa megen Vægt. „Jeg er sikker paa og gentager det, under nævnte Forhold vilde vi sige: vi kan ikke vide det saa godt som disse Folk, der staa midt i Bevægelsen.“ Som Sagen stillede sig for hans Samvittighed, maatte han sige: „Det kan kun være Nordslesvigerne til Velsignelse i alle Retninger, naar Børnene faa to danske Sprogtimer.“ For Fredens Skyld vilde han bede: „tilstaa dog Nordslesvigerne denne efter min Mening selvfølgelige lille Bøn.“

Biskop Kaftan fik nu Ordet og udtalte, at endskøndt Minoritetens Votum var maadeholdent og beskedent, saa vilde en ny indgaaende Drøftelse af Sprogsagen alligevel være unyttig og ikke føre til, at Forsamlingens Medlemmer enedes om den. Paa Grund af Forholdene gavnedes Sagen bedst ved, at Forsamlingen bad Avtoriteterne om at gaa frem med Velvillje, og derfor vilde han stemme for Majoritetens Votum.

Derpaa vedtoges der et Andragende om Debattens Afslutning, hvorpaa Fællessynoden med stor Majoritet vedtog at gaa over til Dagsordenen og saaledes afviste de nordslesvigske Provstisynoders grumme beskedne og efter almindelige menneskelige Begreber saare velbegrundede Andragender.

I 1898 holdt Provstisynoderne ingen Møder — de træde nu kun sammen hvert andet Aar — og saaledes er der derfor ogsaa kun hvert andet Aar Lejlighed til, at Synoderne kunne tage sig af de altid paany fremkommende Klager over Modersmaalets Tilsidesættelse i Folkeskolerne.

Men hvilket Indtryk Fællessynodens Affærdigelse af de nordslesvigske Provstisynoders Andragender gjorde paa den nordslesvigske Befolkning, afgive Provstisynodernes Forhandlinger i 1899 tydelige Beviser paa.

Den 12. Juli 1899 holdt Aabenraa Provstisynode Møde. Paa Dagsordenen stod 5 Sager til Forhandling, og den 5te og sidste var et Andragende fra Synodemedlem Solmer fra Felsted Sogn, der lød saaledes:

„Aabenraa Provstisynode tillader sig at andrage hos den højærværdige ordentlige Fællessynode for nærværende Provins om, at samme til Bedste for Religionens og det aandelige og kristelige Livs Fremme i Nordslesvig vil

beslutte ved en Henvendelse til de højere kirkelige Myndigheder at virke hen til, at Overpræsidialforordningen af 18. December 1888 ændres saaledes, at vi ved Siden af de 4 danske Religionstimer ugentligt faa 2 danske Sprogtimer i vore Almueskoler, ligeledes ogsaa i de Skoler, hvor ingen dansk Religionsundervisning meddeles."

Da nu de fire første Sager vare behandlede, og den femte skulde for, foreslog den preussiske Landraad v. Uslar at gaa over til Dagsordenen uden at drøfte Sprogandragendet, som af Forslagstilleren var forandret derhen, at den sidste Passus angaaende de Skoler, hvor ingen dansk Religionsundervisning meddeles, var strøget. Landraadens Forslag forkastedes og Solmer fik Ordet for at motivere sit Forslag.

I sin Motivering sagde han bl. a.:

„Den Sag, som det foreliggende Forslag berører, er af en saa alvorlig Natur og af saa indgribende Betydning for vort Folk og Kristenliv, at den i høj Grad har Krav paa alle alvorligt tænkende Menneskers Interesse. Forslaget tager Sigte paa at afvende den Skade paa det kirkelige Omraade, der er en Følge af Overpræsidialforordningen af 18. December 1888. Naar jeg fremsætter denne Paastand, vil jeg dog tillade mig at gøre opmærksom paa, at jeg i denne Henseende er i fuld Overensstemmelse med de 77 nordslesvigske Præster, der i deres bekendte Henvendelse til Kultusministeren udtalte: „Vi have den faste Overbevisning, at det ikke kan være en Statsmyndigheds Hensigt eller Ønske at hidføre en saadan Skade paa kirkeligt Omraade. Alligevel maa vi paa Grund af vore Erfaringer udtale som vor velgrundede Mening, at saadant sker, dels allerede er indtraadt, dels er i

Begreb med at indtræde, nemlig som Følge af Overpræsidialandordningen af 18. December 1888 og dens Gennemførelse i nu snart fem Aar.“

Forslagstilleren mindede om Provst Schmidts Ord paa Fællessynoden: „Enhver kan sige med Sikkerhed, at det ikke kan blive bedre, men værre; det er let at se, at det vil blive værre.“ Han paastod, at det i de nu forløbne ti Aar ogsaa var blevet værre, og han sluttede med de Ord: „Enhver, der har Hjerte for de mange bekymrede Forældre og deres Børns Fremtid, beder jeg indtrængende stemme for mit Forslag.“

Efter en livlig Drøftelse af Spørgsmaalet, som fra tysk Side stempledes som politisk (!), vedtoges Forslaget med 27 mod 24 Stemmer. Tre Synodemedlemmer vare fraværende.

Den 20. Juli holdt Sønderborg Provstisynode Møde, og her stillede Synodemedlem Jørgen Nielsen-Mjang et Forslag, der gik i samme Retning som Sprogandragendet i Aabenraa Provstisynode.

Synodemedlem Fr. Hansen-Løitertoft støttede Andragendet og udtalte:

„Andragendet er jo ikke noget nyt, men det er noget, der altid maa komme igen, indtil der forhaabentlig tages Hensyn til det. Som det er, kunne Børnene ikke nyde rigtig godt af Religionsundervisningen, fordi de ikke have tilbørligt Kendskab til Sproget. Med Hensyn til den sidst stedfundne Forespørgsel fra Skolen til Børnenes Forældre, om disse ønskede dansk eller tysk Religionsundervisning i Skolen, kom der mange underlige Ting frem. Jeg kender et Tilfælde, hvor endogsaa en dansk Undersaat har

andraget om tysk Religionsundervisning for sine Børn, endskøndt hverken han eller Konen kan et Ord tysk. Det er unaturligt, og det vækker Tanker om et eller andet Tryk. Jeg beder om at understøtte Andragendet."

Synodemedlem A. Kaad-Mindebjerg vilde ligeledes varmt anbefale Andragendet, hvis væsentlige Indhold stemte overens med Synodens Andragende fra Aaret 1897. Herpaa fortsatte Kaad:

„Jeg maa tilstaa, at det har forundret mig, at kun saa faa af Synodens gejstlige Medlemmer dengang stemte for Andragendet; vi bad jo dog ikke om andet end det samme, som 77 nordslesvigske Præster faa Aar forud havde fundet aldeles nødvendigt, hvis ikke det kirkelige Liv i Nordslesvig skulde sygne hen. Opfordringen til at stemme for Sprogandragendet maatte have været saa meget større, da det meget rigtig hedder i Præsternes Andragende, at den Skade, som Overpræsidialanordningen af 18. December 1888 efter vore Erfaringer har hidført paa det kirkelige Livs Omraade, maa tage til, jo længere vi fjerne os fra den Tid, da der endnu meddeltes dansk Sprogundervisning.

Og hvad der end mere har forundret mig, det er den Maade, paa hvilken Kultusministeren fejer ikke alene Præsternes Andragende, men ogsaa tyske Professorers og andre lærde Mænds Anskuelser og Erfaringer, samt hele den nordslesvigske dansktalende Befolknings Menneskerettigheder tilside ved glat væk at erklære: Der er ingensomhelst Anledning til at indføre dansk Sprogundervisning.

Religionsundervisningen forkrøbles ved, at man væsentlig nedsætter den til en Sprog-

undervisning, og den Sprogundervisning, der gives Børnene i Religionstimerne, er ikke nok til at hjælpe dem til at trænge ind i Religionens Aand. Dertil kræves en pædagogisk Vejledning i Sproget, og det er en saadan Vejledning i Modersmaalet, der først gør Børnene fuldt modtagelige for hin høje og dybe Følelsesverden, som vi kalde Religion.

Præsterne vil, ved at stemme for Andragendet, erhverve sig deres Menigheders Tak, medens det næppe vil være egnet til at hæve dem i Befolkningens Agtelse, naar de ved at stemme imod Andragendet ligesom sætter Kniven paa Struben af deres Menigheders Modersmaal, der ogsaa er flere af Præsternes eget Modersmaal.

Man vil beskylde os for, at vi kun have politiske Formaal for Øje. Er det Politik, at vi elske vort Modersmaal, som vi have modtaget i Arv efter Fædrene, og som vi gærne ville forplante til senere Slægter? Man taler og skriver i vore Dage meget om Majestætsfornærmelser. For mig staar den foreliggende Sag saaledes, at det er Majestætsfornærmelse mod Herrernes Herre og Kongernes Konge, naar man vil hade og mistænke os, fordi vi elske det Sprog, som vi have modtaget af Vorherre."

Pastor Müller-Nybøl støttede Andragendet, idet han udtalte: „Jeg ønsker for Religionens Skyld to danske Sprogtimer. Saaledes som Sagen staar, hjælper det ikke, at vi dysse den ned med, at det gaar nok. Jeg ønsker, at vi maa faa to danske Sprogtimer. Enhver skal gaa efter sin Overbevisning i saadanne Sager. Dersom Sagen var politisk, kunde jeg heller ikke være med til at anbefale Andragendet, men jeg betragter den

aldeles ikke som politisk og ønsker derfor ogsaa, for at raade Bod paa de mislige Forhold, at vi faa to danske Sprogtimer."

Pastor Clausen-Dybbøl erklærede: „Jeg har udtalt mig nok om den foreliggende Sag, baade her og i Fællessynoden, og staar endnu paa samme Standpunkt som dengang. Jeg finder ikke Andragendet politisk og har aldrig gjort det. Derfor kan jeg nok være med til at anbefale Andragendet. Jeg betragter det som ønskeligt og gavnligt, at vi faa det, hvorom der bedes i Andragendet."

Pastor Lawaetz-Ulkebøl udtalte: „Jeg staar endnu paa samme Stade som tidligere. Vi kunne dog ikke nægte, at Modersmaalet er dansk, Børnene komme i Skolen med dette Sprog paa Læberne. At Religionsundervisningen lider under, at Børnene i den senere Undervisningstid i Skolen faa alt for lidt Kendskab til det danske Sprog, det er givet. Jeg holder ikke Sagen for haabløs og anbefaler Andragendet."

Endnu udtalte Pastor Schmidt-Egen: „Naar jeg har besluttet at stemme for Andragendet, sker det efter moden Overvejelse. Jeg betragter det ikke som en politisk Sag, thi saa vilde jeg ikke kunne være med. Jeg skulde nok vogte mig for at arbejde imod min Kejser og Konge, men jeg betragter Sagen som en Religionssag og anbefaler derfor Andragendet."

Saa sluttedes Diskussionen, og Andragendet blev vedtaget med stor Majoritet, idet 9 Præster sluttede sig til Lægmændenes store Flertal.

Den 27. Juli holdt baade Haderslev og Tørninglen Provstisynoder Møder resp. i Haderslev og i Gram, og

begge Steder vedtoges der lignende Forslag som i Aabenraa og Sønderborg.

Paa Haderslev Provstisynode indbragte Proprietær Mussmann Sprogandragendet, og paa Tørninglen Provstisynode Gaardejer Rasmus Hansen-Kastrup.

Paa Mødet i Gram stillede Formanden, Provst Godtfriedsen-Nustrup, et Ændringsforslag, fordi, som han sagde, Kirkens Mænd gærne ønske at fremme selve Sagen, og fordi de tilstedeværende Præster vare af den Mening, at der ikke var Skygge af Udsigt til, at der fra Regeringens Side vilde blive taget Hensyn til Hansens Andragende, der foreslog obligatoriske danske Sprogtimer. Provstens Ændringsforslag lød: „Vi andrage paa, at Synoden, for at den danske Religionsundervisning i Provstiets Skoler endnu bedre og mere sikkert maa kunne opnaa sit Maal, beder det kongelige Konsistorium paa vedkommende Sted at ville gøre Skridt til, at der indføres ugentlig en tilsvarende fakultativ Sprogundervisning."

Begge Forslagstillere fastholdt deres Andragender, men ved Afstemningen faldt Provstens Forslag, medens R. Hansens vedtoges med 40 Stemmer.

Saaledes fremkom der altsaa paa Provstisynoderne i 1899 atter svære Klager over Overpræsidialanordningen af 18. December 1888, et utvetydigt Svar paa de spidsfindige Ord i Fællessynodens Udvalgsmajoritets Betænkning, at der „siden 1894 ikke var fremkommen Klager over Forsømmelser af Religionsundervisningen eller over, at denne misbrugtes til Fortyskningsforsøg."

Alle ikke-gejstlige Medlemmer af de nordslesvigske Provstisynoder, paa den lille af Fortyskningsiver betagne

Minoritet nær, fremsatte paany de samme Klager over Overpræsidialanordningen af 18. December 1888 og dens skadelige Indflydelse paa Religionsundervisningen og det kirkelige Liv, og ikke en Tøddel er stroget i disse Klager.

Fra Folkets kaarne kirkelige Repræsentanter lød det fremdeles: „Religionsundervisningen forkrøbles“, og „det kan ikke blive bedre, kun værre“.

Fra de faa modige Præsters Side hed det atter: „For Religionens Skyld ønsker jeg to danske Sprogtimer“, eller: „jeg betragter det som ønskeligt og gavnligt, at vi faa det, hvorom der bedes“.

Og fra de mindre modige Præsters Side udtaltes, at „Kirkens Mænd gærne ønske at fremme Sagen“.

Det er umiskendelige Raab om Hjælp i Nøden, og den, der ikke har Øre for disse Nødraab og ikke Øje for den aandelige Nødstilstand i Nordslesvig, har enten ikke Forstaaelse af den dybe religiøse Alvor og den store Hjærtesorg, der er Kilden til de atter og atter fremkommende Klager, eller mangler den alvorlige Vilje til at se eller høre.

Det er heller ikke Mundsvejr, naar en af Folkets kaarne Repræsentanter siger, at det for ham staar som Majestætsfornærmelse mod Herrernes Herre og Kongernes Konge, naar man vil hade eller miskænde den nordslesvigske Befolkning, fordi den elsker det Sprog, som den har modtaget af Vorherre. Saaledes føler og tænker hele den danske Befolkning i Nordslesvig.

Altid paany ville Nordslesvigerne rejse Klage over deres Modersmaals Tilsidesættelse, indtil der tages Hensyn til deres berettigede Ønsker i dette, deres Hjerte-

og Livsspørgsmaal, og aldrig ville de modløst opgive Kampen for Modersmaalet.

Og som Magthaverne efter aarelang Modstand have maattet aabne Frikirkerne i Bovlund og Haderslev for Guds Ords Forkyndelse og de fri Menigheders Forsamlinger til Dyrkelse af ham, der kan lede Kongers Hjerter som Vandbække, saaledes, haaber Nordslesvigerne, vil Ret og Retfærdighed engang skabe bedre Kaar for Modersmaalet.

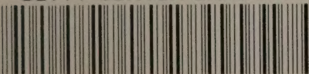

Udsigt

over

Indholdet af Sønderjydske Aarbøger 1889—1900.

GETTY CENTER LIBRARY
3 3125 00696 8875